

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

BEDREDDİN EZ-ZERKEŞÎ VE EL-MENSÛR Fİ'L-KAVÂ'İD İSİMLİ ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE BULMUŞ

DANIŞMAN: PROF. DR. MUHARREM ÖNDER

**YALOVA
TEMMUZ/2024**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

BEDREDDİN EZ-ZERKEŞÎ ve EL-MENSÛR Fİ'L-KAVÂ'İD İSİMLİ ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE BULMUŞ
218121046

DANIŞMAN: PROF. DR. MUHARREM ÖNDER

YALOVA
TEMMUZ/2024

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “BEDREDDİN EZ-ZERKEŞÎ ve EL-MENSÛR FÎ'L-KAVÂ'İD İSİMLİ ESERİ” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukûki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Hatice BULMUŞ

ÖNSÖZ

İslam hukuku'nun alt dallarından biri olan kavâid ilmi, fikhın özünü ve ilkesel yönünü gösteren önemli bir vasıtaadır. Ayrıca yeni çıkan problemlerin çözümünde kolaylık sağlaması yönüyle de fikhın dinamik yapısını korumuştur. Bu unsurlar bilginleri, kavâid alanında çeşitli eserler telif etmeye sevk etmiş ve zamanla geniş bir literatür meydana gelmiştir. Özellikle Şâfiî fakihlerin bu alanda kaleme aldığı eserler, sonraki dönemlerin telifatına yöntem ve muhteva bakımından önemli ölçüde yön vermiştir. Araştırmamıza konu olan *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, bu alanda telif edilmiş önemli eserlerden biri olup Şâfiî fukahâsından Bedreddin ez-Zerkeşî (v. 794/1392) tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmamızda, söz konusu eseri teknik ve muhteva açısından inceleyerek kavâid ilminde edindiği konum hakkında değerlendirmelerde bulunduk.

Zerkeşî'nin *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* isimli eseri özelinde, ulemanın fikhî müktesebâtını çeşitli bakış açılarıyla etüd ederek geliştirdiği bu ilme küçükte olsa bir katkı sağlamayı hedefleyen söz konusu çalışmamın ortaya çıkmasında birçok kişinin desteği oldu:

Öncelikle konu tespitinde bilgi ve tecrübeleriyle yoluma ışık tutan, “gerçekten danışabildiğim”, çalışmamı titizlikle inceleyerek her aşamasında ilmî mülâhazalarını benimle paylaşan ve tezimin son halini almasında büyük katkıları olan muhterem hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Muharrem ÖNDER'e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca jüri üyeleri olarak bulunan değerli hocalarım Doç. Dr. Abdullah ACAR ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DEMİRCİ'ye tezim hakkındaki görüşleri ve katkıları için teşekkür ediyorum.

Son olarak, gerek lisans gerekse yüksek lisans eğitimimde bilgi ve tecrübelerinden çokça istifade ettiğim Doç. Dr. Pehlül DÜZENLİ hocama, Arapça metinlerin tahlilinde desteğini esirgemeyen Hatice BATMAZ ve Düzce ili Kaynaşlı ilçe Müftüsü Mehmet USTA hocama, olumlu telkinleriyle çalışma isteğimi diri tutmama yardımcı olan sevgili dostum Sarah MAHMOUD MAKKI'e, çalışmamı baştan sona okuyan ağabeyim Murat BULMUŞ'a ve eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini her daim hissettiğim anneme ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Temmuz – 2024

Hatice BULMUŞ

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
1.GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	2
1.3. Çalışmanın Yöntemi ve Literatür İncelemesi	3
2. ZERKEŞİNİN HAYATI, KAVÂİD-İ FIKHİYYE İLMÎ VE <i>EL-MENSÛR</i> ESERİNDE GEÇEN KAYNAKLAR, İSTİLAHLAR VE İSİMLER	5
2.1. Zerkeşî'nin Kişisel Hayatı	5
2.1.1. Doğumu, ismi, nesebi ve ailesi.....	5
2.1.2. Yaşadığı Dönem.....	6
2.1.2.1. Siyasi ve sosyal şartlar	6
2.1.2.2. Toplumsal ve kültürel şartlar.....	7
2.1.2.3. Ekonomik yapı	7
2.2. İlmî Hayatı	8
2.2.1. İlmî kişiliği	8
2.2.2. Hocaları ve talebeleri	9
2.2.3. Eserleri	10
2.3. Kavâid-İ Fıkhiyye İlmî	12
2.3.1. Kavâid terimi.....	13
2.3.2. Kavâid terimiyle ilişkili kavramlar	14
2.3.3. Kavâid-i fıkhiyye ilminin tarihsel gelişim süreci	17
2.3.3.1. Kavâid ilminin doğuşu	17
2.3.3.2. Kavâid ilminin gelişimi ve literatürü	18
2.3.4. Kavâid ilminin önemi ve faydaları	21
2.3.5. Kavâid-i fıkhiyyenin delil olma meselesi.....	22
2.4. Zerkeşî'nin <i>el-Mensûr Fi'l-Kavâid</i> Eserinde Geçen Kaynaklar, İstilahlar ve İsimler	24
2.4.1. Kaynaklar	24
2.4.1.1. Furû-ı fıkıh kaynakları	25
2.4.1.2. Usûlü'l-fıkıh kaynakları	34

2.4.1.3. Kavâid-i fıkhiyye kaynakları.....	35
2.4.1.5. Fetvâ ve kazâ eserleri	36
2.4.1.6. Diğer eserler	37
2.4.2. Eserde kullanılan ıstılahlar ve isimler	37
2.4.2.1. Eserde adı geçen âlimler için kullanılan ıstılahlar	38
2.4.2.2. Mezhep, görüş ve tercihler için kullanılan terimler	43
3. ZERKEŞÎ'NİN <i>EL-MENSÛR Fİ'L-KAVÂ'ID</i> İSİMLİ ESERİ VE BENZER ESERLERLE MUKAYESESİ.....	49
3.1. Esere Genel Bir Bakış.....	49
3.2. Kitabı Te'lif Sebebi	50
3.3. Eserde Takip Edilen Yöntem ve Öne Çıkan Özellikler.....	50
3.4. Eserde Ele Alınan Kaidelerin İfade Yapısı.....	53
3.5. Eserin Muhtevası	54
3.5.1. Mukaddime.....	55
3.5.2. Küllî ana kâideler	57
3.5.2.1. Birinci ana kaide: “Bir işten maksat neyse hüküm ona göredir”	58
3.5.2.2. İkinci ana kaide: “Şek ile yakîn zâil olmaz.”	61
3.5.2.3. Üçüncü ana kaide: “Meşakkat, teysîri celbeder.”	67
3.5.2.4. Dördüncü ana kaide: “Zarar izâle olunur” veya “Zarar ve mukabelbi'z- zarar yoktur”	70
3.5.2.5. Beşinci ana kaide: “Âdet muhakkemdir”	72
3.5.2.6. Altıncı ana kaide: “Kelâmın i`mâli ihmalinden evladır”	77
3.5.2.7. Yedinci ana kaide: “Vücutta bir Şeye tâbi' olan hükümde dahi ona tâbi' olur.”	79
3.5.3. Müstakil küllî kaideler	80
3.5.3.1. “İctihad ile ictihad nakzolunmaz”	81
3.5.3.2. “Eşyada aslolan ibaha veya tahrîm ya da tavakkuftur.”	81
3.5.3.3. “Kim ki bir şeyi vaktinden evvel isti'câl eyler ise mahrûmiyetiyle mu'teb olur.”	82
3.5.3.4. “Bilâ-sebebi meşrû birinin malını bir kimsenin ahz eylemesi câiz olmaz.”	82
3.5.3.5. “Bir kimsenin mülkünde onun izni olmaksızın âher bir kimsenin tasarruf etmesi câiz değildir.”	82
3.5.3.6. “Bir şeye razı olmak, onun neticelerine de razı olmaktır.”	83
3.5.3.7. “Mübâşir, yani bizzat fâil İle, mütesebbib müctemi' oldukda, hüküm ol fâile muzâf kılınır.”	83
3.5.3.8. “Bir şeyin nef'i damânı mukâbelesindedir.”	84

3.5.3.9 “Bi-kaderi ’l-imkân şarta mürâat olunmak lazım gelir.”	84
3.5.3.10. “Beyyine müddeî için ve yemin münkir üzerinedir.”	85
3.5.3.11. “Velâyet-i hâssa, velâyet-i âmmeden akvâdır.”	85
3.5.3.12. “Ra’iyye, yani teb’a üzerine tasarruf maslahata menûtdur.”	86
3.5.3.13. “Alması memnû olan şeyin, vermesi dahi memnû olur.”	86
3.5.3.14. “İşlenmesi memnû olan şeyin, vermesi dahi memnû olur.”	87
3.5.3.15. “Nadir olan şeyin hükmü kendisine bakılarak mı verilir, yoksa o türden olanlara mı tabi olur?”	87
3.5.3.16. “Ruhsatlar ma’siyetlerle illetlendirilmez”	87
3.5.3.17. “Kolay olan zor olan ile sâkit olmaz.....	88
3.5.3.18. “Helal, haram veya mübah içtima ederse haramlık yönü baskın olur”	89
3.5.3.19. “Parça bütünden fazla olmaz”	90
3.5.3.20. “Hususu haliyle iki durumdan en ağırını gerekli kılan durum, umumi haliyle bunlardan en hafifini gerekli kılmaz.”	90
3.5.4. Müstakil dâbıtlar	90
3.5.5. Diğer fikhî meseleler	95
3.5.6. Fikhî bilmeceleler.....	97
3.6. Zerkeşî’nin <i>El-Mensûr Fi’l-Kavâid</i> İsimli Eserinin Benzer Eserlerle Mukayesesi ...	99
3.6.1. İbnü’l- Vekîl’in <i>el-Eşbâh ve’n-Nezâir</i> isimli eseri ile mukayesesi	100
3.6.2. Makarrî’nin <i>el-Kavâid</i> isimli eseri ile mukayesesi	101
3.6.3. `Alâî’nin <i>el-Mecmû`u’l-Müzheb</i> isimli eseri ile mukayesesi	101
3.6.4. Tâcüddîn es-Sübkî’nin <i>el-Eşbâh ve’n-Nezâir</i> isimli eseri ile mukayesesi.....	102
3.6.5. İbn Receb’in <i>Takrîrû’l-kavâid ve Tahrîru’l-fevâid</i> isimli eseri ile mukayes....	103
3.6.6. İbnü’l-Mulakkin’in ve <i>el-Eşbâh ve’n-Nezâir</i> isimli eseri ile mukayesesi.....	103
3.6.7. Suyûtî’nin <i>el-Eşbâh ve’n-Nezâir</i> isimli eseri ile mukayesesi.....	104
3.6.8. Zeynüddin İbn Nüceym’in <i>el-Eşbâh ve’n-Nezâir</i> isimli eseri ile mukayesesi ...	105
4. SONUÇ	106
KAYNAKLAR.....	109
ÖZGEÇMİŞ	118

KISALTMALAR LİSTESİ

b.k.	:Bakınız
c.	:Cilt
çev.	:Çeviren
D.İ.A.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	:Hicrî
H.z.	:Hazreti
m.	:Miladî
M.Ö.	:Milattan Önce
n.ş.r.	:Neşreden
(s.a.v.)	:Sallallahu aleyhi ve sellem
s.y.	:Sayı
Terc.	:Tercüme
Thk.	:Tahkik
Tsz.	:Tarihsiz
v.d.	:Ve diğerleri
v.s.	:Vesaire
y.y.	:Yüzyıl

BEDREDDİN EZ-ZERKEŞÎ VE EL-MENSÛR FÎ'L-KAVÂ'İD İSİMLİ ESERİ

ÖZET

İslâmî ilimlerin bir parçası olan fıkıh, teşekkülünden bu yana sahip olduğu dinamik yapısı sayesinde zengin bir literatüre şahitlik etmiştir. Zaman içerisinde gelişen bu literatür, gerek teknik gerekse muhtevâ açısından birbirinden farklı yazım türlerini beraberinde getirmiştir. Fıkıhî müktesebâtın farklı bakış açılarıyla yorumlanması sonucu ortaya çıkan kavâid-i fıkhiyye ilmi, bu disiplinlerin başında gelmektedir. Küllî kâideler, fıkıhın özünü ve ilkesel yönünü göstermesi açısından önemli bir yeri hâizdir. Bu açıdan küllî kâideleri bir arada toplamak ve fer'î ahkâma ortak açıklama getirmek amacıyla çeşitli eserler kaleme alınmıştır.

Bu çalışmada kavâid ilmi açısından önemli bir yer edinen Zerkeşî'nin *el-Mensûr fî'l-kavâ'id fîrû fıkhi's-Şâfiyye* isimli eseri incelenmektedir. Çalışmamızın birinci bölümünde ilmî yönden çok yönlü kişiliği ile tanınan Zerkeşî'nin hayatı hakkında özet bilgiler sunulduktan sonra konumuzla yakın irtibatı olması sebebiyle kavâid ilmi ve tarihsel gelişimi kısaca ele alınmıştır. Akabinde ise eserde geçen ıstılahlar, isimler ve müellifin kullandığı kaynaklar tespit edilmiştir. İkinci bölümde çalışmamızın merkezini teşkil eden Zerkeşî'nin eseri, muhtevâ ve metod açısından incelenerek eserin önemi, sonraki dönemlere etkisi ve özgün yönleri tespit edilmiştir. Akabinde ise, söz konusu eser kavâid alanında telif edilen benzer eserlerle mukayese edilerek aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Zerkeşî, Kavâid, Dâbit, El-Mensûr.

BADR AL-DÎN AL-ZARKASHÎ AND HIS WORK AL-MANTHÛR FÎ AL-KAWA'ID ABSTRACT

Fiqh, which is a part of Islamic law, has witnessed a rich literature thanks to its dynamic structure since its formation. This literature, which developed over time, brought along different types of writing in terms of both technique and content. The science of qawa'id al-fiqhiyya, which emerged as a result of the interpretation of the fiqhî acquis from different perspectives, is one of these disciplines. The universal rules have an important place in terms of showing the essence and principled aspect of fiqh. In this respect, various works have been written in order to gather the universal rules together and to bring a common explanation to the different rules.

In this study, al-Zarkashî's al-Mantûr fî'l-qawā'id fîrû fiqh al-Shāfi'īyya, which has an important place in the science of qawā'id, is analysed. In this framework, after presenting brief information about the life of al-Zarkashî, who is known for his multifaceted personality in terms of scholarship, the science of qawa'id and its historical development are briefly discussed due to its close connection with our subject. In the first chapter, al-Zarkashî's work, which constitutes the centre of our study, is analysed in terms of content and method, and its importance, its impact on later periods and its prominent features are determined. Subsequently, in order to determine the similarities and differences between them, a comparison was made with some works written in the kavā'id genre. In the second part, the sources, terms and names used by the author in the work we have analysed are determined.

Keywords: Islamic Law, al-Zarkashî, Kavā'id, Dābit, al-Manthûr.

1.GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

İslam hukuk kurallarının gelişmesi ve yerleşik haline kavuşması uzun zaman diliminde gerçekleşmiştir. Kur'ân'ın veciz ifade yapısı, Rasulullah'ın (s.a.v) cevâmiu'l-kelim ile dile getirdiği hadisleri ve onun vefatından sonra toplumun sorunlarıyla ilgilenen hulefa-i râşidîn'in ictihadları çerçevesinde gelişen amelî prensipler kavâid ilminin temelini oluşturmuştur. Mezheplerin gelişimini tamamlaması, fakihlerin benzer meselelere ortak açıklama getirmek ve fer'î ahkâmı belli kurallar altında toplamak maksadıyla esas aldığı ilkeler çerçevesinde yorum faaliyetinin de gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ulemânın farklı bakış açılarıyla yorumlayarak geliştirdiği fikhî miras, tedvin ile neşvü nema bulmuştur.

Kaidelerin tedvininde tek bir yöntemden bahsetmek oldukça güçtür. Müelliflerin üslup, konu tasnifi ve terminoloji kullanımındaki farklılıkları eserlerin muhteva ve yöntem bakımından da farklı olmasına sebep olmuştur. Özellikle erken dönem kavâid eserlerinde incelenen meseleler ve fikhî kâideler ihtilaf veya makâsıd merkezli ele alınmıştır. Hicrî VIII. asırda kaleme alınan kavâid eserlerinde bazı müellifler kâidelerin tasnifinde genelden özele doğru bir sistem takip ederken, bazıları fûru fıkıh sistematüğini esas almıştır. Bu dönem, özellikle kavâid telifatının fazla olması sebebiyle kavâid ilminin gelişimi açısından önemli bir aşama sayılmıştır. Bu çalışmanın konusu, söz konusu Zerkeşî'nin (v. 794/1392) *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* / المنشور في القواعد adlı eserini teknik ve muhteva açısından inceleyerek kavâid ilmindeki konumunu, önemini ve sonraki dönemlerin telifatına olan etkisini ortaya koymaktır. Zerkeşî'nin zengin fikhî birikimini etüd ederek ortaya koyduğu bu eser, fakihlerin iltifatına mazhar olmuş ve üzerine bir takım şerh ve haşiyeler yapılmıştır. Eser üzerine yapılan çalışmaları şöyle sıralamak mümkündür:

Şerh Türü Çalışmalar:

Sirâcüddîn el-'Abbâdî (v.947/1541) bu eser üzerine iki ciltlik şerh telif etmiştir.¹ Ancak Nedvî, bu çalışmanın şerhten farklı olarak müellifin değinmediği yerlerde ilave ve düzeltmelerin yapıldığı bir çalışma olup farklı dönemlerden üç alimin ta'liklerinden oluştuğunu ifade etmiştir.² Bu çalışmanın dışında haşiye türü olarak kaynaklarda Abdülvehhâb b. Ahmed eş-

¹ Şehâbeddin Ebî Abbâs Ahmed İbn Kâsım el-Abbâdî, *Hâşiyetü el-Allâme el-Abbâdî Alâ Kavâid ez-Zerkeşî*, thk. Muhammed b. Riyâd el-Ahmed (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.); Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü 'z-zeheb*, thk. Mahmud el-Arnâût (Dimeşk: Daru İbn Kesîr, 1407/1986) 10/385. Kâtib Çelebi, *Keşfü 'z-zunûn*, 2/1359.

² Nedvî, *el-Kavâ'id*, 234-236.

Şa'rânî'nin (v. 973/1566) *el-Makâsıdu's-seniyye fi'l-kavâ'idî'l-fıkhiyye* isimli bir şerhten bahsedilmektedir.³

Muhtasar Türü Çalışmalar:

Bu eser üzerine Abul Vehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî el-Mısırî (v.973/1565) ve Muhammed b.Mekkî (v. 437/1045) isimli alimler tarafından ihtisar çalışması yapılmıştır.⁴

Tez ve Makale/Tebliğ Türü Çalışmalar:

Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fıkhiyye* isimli doktora tezinde müellif hakkında özet bilgiler aktardıktan sonra söz konusu eserin muhtevası ve işleyiş tarzı hakkında önemli bilgiler ve özgün tespitlerde bulunmuştur.⁵ Necmettin Kızılkaya, *Haneî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi* başlıklı doktora tezinde Zerkeşî'nin *el-Mensûr* eseri ve yazıldığı dönemin kavâid anlayışı hakkında özet bilgiler sunmuştur.⁶ Sefa Başar, *Zerkeşî'ye Göre Emrin Yorumu* başlıklı yüksek lisans tezinde eser hakkında tanıtıcı mahiyette bilgiler aktarmıştır.⁷ Söz konusu tezimizden üretilmek üzere hazırlanan *Zerkeşî'nin el-Mensûr fi'l-kavâ'id Eserinin Kavâid-i Fıkhiyye Açısından İncelenmesi* başlıklı tebliğimizde eserin muhtevası ve müellifin takip ettiği metod hakkında veciz bilgiler aktarılmıştır.⁸

1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın ana konusu, fakihlerin mezhep birikimini farklı bakış açılarıyla etüd ederek ortaya koyduğu kavâid edebiyatı yazım geleneğinin karakteristik özelliklerini ve Zerkeşî'nin (v. 794/1392) kaleme aldığı *el-Mensûr fi'l-kavâ'id fi fûru fıkhi's-Şâfiî* eserini, türünün diğer örnekleriyle yöntem ve muhtevâ açısından mukayese ederek mezhep müktesebatının, fikhî tefekkürün aşamalı olarak gelişmesi noktasında dinamik etkilerini incelemektir. Ayrıca Zerkeşî'nin bu çalışması zengin kaynak kullanımı ile de dikkat çekmektedir. Bununla birlikte müellif, eserinde başvurduğu kaynakları zikretmemiştir. Dolayısıyla Zerkeşî'nin kullandığı kaynakları tespit etmek de bu çalışmanın ana mihverlerinden birini oluşturmaktadır.

³ Hısnî, *Kitâbbü'l-Kavâ'id*, neşreden giriş, 1/68.

⁴ Bkz: Abulvehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî, *Muhtasaru Kavâid ez-Zerkeşî*, thk. Yusuf Rıdvan Ellekûd, (Byy: Dâru'l-Feth, 2016), 2-513; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 5/426.

⁵ Nedvî, *el-Kavâid*, 232-236.

⁶ Kızılkaya, *Haneî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 247-250.

⁷ Başar, *Zerkeşî'ye Göre Emrin Yorumu*, 21-23.

⁸ Hatice Bulmuş, “Zerkeşî'nin el-Mensûr fi'l-kavâ'id Eserinin Kavâid-i Fıkhiyye Açısından İncelenmesi”, *I. İslam Hukuku Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu Bidiri Kitapçığı*, ed. Muhammed Fatih Ünlü (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2023), 62-63.

Bu çalışmanın temel amacı fıkıh ilminin olgunlaşmasıyla birlikte fakihlerin mezhep mükteşebâtı üzerinde mesai harcayıp ortaya koydukları kavâid-i fıkhiyye ilmi özelinde fıkıhın dinamik yapısına dikkat çekmektir. Bu çalışmamızda Zerkeşî'nin *el-Mensûr fi'l-kavâid* eserini gerek yöntem gerekse muhteva açısından inceleyerek eserin özgün yönlerini ve aşamalı olarak inşâ edilen kavâid-i fıkhiyye ilminin gelişimine olan katkısını ortaya koymaya çalıştık.

Hükümlere ulaşmada büyük kolaylık sağlayan, fıkıhın özünü ve ilkesel yönünün bir ürünü diyebileceğimiz küllî kâidelerin belli metodlar çerçevesinde derlenmesiyle oluşan kavâid literatürü, fikhî tefekkürün gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Hanefî fakihlerin öncülüğünü yaptığı tedvin faaliyeti, Şâfiî fakihlerin katkısıyla gelişme kaydetmiştir. Bu dönemde telif edilen ve Şâfiî bir fakihin eseri olan *el-Mensûr fi'l-kavâid* de bu gelişmeye katkı sunan birçok unsur mevcuttur. Zerkeşî'nin bu eseri, yöntem bakımından diğer kavâid kitaplarından farklılık arz etmektedir. Nitekim eserde ele alınıp incelenen kaidelerin tasnifinde alfabetik sıralama yönteminin kullanılması türünün ilk örneğini teşkil etmiştir. Zerkeşî'nin bu eseri, sahip olduğu bu özellik sebebiyle kendi dönemi için orijinal bir eser olmasıyla birlikte hakkında yapılan çalışmaların azlığı ile dikkat çekmektedir.

Giriş başlığı altında değindiğimiz gibi kavâid alanına yönelik gerek ülkemizde gerekse yurt dışında birçok çalışma yapılmıştır. Fakat Zerkeşî'nin bu alanda telif ettiği mezkûr eseri hakkında müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ile Zerkeşî'nin mezkûr eserinin kavâid ilmine katkısını ortaya koyulmuştur.

1.3. Çalışmanın Yöntemi ve Literatür İncelemesi

Bu çalışmada Zerkeşî'nin kavâid-i fıkhiyye alanına dair telif ettiği *el-Mensûr fi'l-kavâid* eseri muhteva ve yöntem açısından incelenmiştir. Söz konusu eser, iki kez tahkik edilmiştir. Eser üzerine 1982 tarihinde Kuveyt'te Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd tarafından 3 cilt halinde tahkik çalışması yapılmıştır. 2000 yılında ise Beyrut'ta Muhammed Hasan İsmâil tarafından iki cilt halinde tahkik edilmiştir. İkinci nüshanın başlıklandırma stili daha net ve anlaşılır olduğu için çalışmada esere atıf yaparken de bu nüsha esas alınmıştır. Asıl kaynağımız Zerkeşî'nin eseri olsa da çalışmamızın her aşamasında çeşitli kaynaklardan faydalanılmıştır. Çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde müellifin hayatı ile ilgili veciz bilgileri teracim ve tabakat eserleri yanında Bilal Deliser'in "Bedreddin Zerkeşî, Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme" adlı makalesinden de istifade edilerek aktarılmıştır. İncelediğimiz eserin kavâid alanına dair telif edilmiş olması sebebiyle sonraki bölümlerin daha iyi anlaşılması için kavâid-i fıkhiyyenin kavramsal çerçevesine, ilgili kavramların tanıtımına ve tarihsel

gelişimine yer verilmiştir. Bu bölümde daha çok Alâî'nin (v. 761/1359) *el-Mecmû'u'l-müzheb*, İzz b. Abdisselâm'ın *el-Kavâidü'l-kübrâ*, Suyûtî'nin (v. 911/1505) *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Hamevî'nin (v. 1098/1687) *Gamzu 'uyûni'l-besâir*, Nedvî'nin *el-Kavâidü'l-fıkhiyye*, Muhammet Osman Şibîr'in, *el-Kavâidi'l- küllîyye*, Bâhuseyn'in *el-Mufasssal fî el-Kavâid el-Fıkhiyye*, Necmettin Kızılkaya'nın *Haneî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler* ve Muharrem Önder'in *el-Mûcez fî Şerhi Kavâidi'l Mecelleti'l Küllîyye* isimli eserlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca bu bölümde Zerkeşî'nin mezkûr eserinde başvurduğu kaynakları, müellifler ve mezhep görüş ve tercihler için kullandığı ıstılahlar tespit edilmiştir. Bu ıstılahlar, Şâfiî mezhebi özelinde incelenmiştir. Tespit ettiğimiz kaynaklar, Zerkeşî'nin zikrettiği şekliyle aktarılıp, detaylarına girmeksizin eserlerin tam adı, müellifi ve yazıldığı alana dair malumatı teracim ve tabakat eserlerinden ve yer yer fûru fıkıh eserlerinden istifade edilerek sunulmuştur. Mezhep görüş ile ilgili ıstılahların son haline ulaşmasında önemli bir rol edinen İmam en-Nevevî'nin (v. 676/1277) *el-Mecmû'* ve *el-Minhâc* adlı eserlerini ana kaynak olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra Kavâsimî'nin *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, Yasın Sanâdık Lek'in *Mustalahâtü el-Mezhebü's-Şâfiyye*, es-Sakkâf'ın *Muhtasaru'l-fevâidü'l-Mekkiyye* ve Süleyman el-Kürdî'nin *el-Fevâidü'l-medeniyye* adlı çalışmaları faydalanılan kaynaklardan bazılarıdır. Bu başlık altında Zerkeşî'nin eserinde kullandığı ıstılahlardan en çok kullandığı terimlere yer verilmiştir. Ayrıca Zerkeşî'nin bu ıstılahları eserinin yüzlerce yerinde kullanması, çalışmamızda bunların tamamına yer verilmesini mümkün kılmadığından her biri için kullandığı birkaç yere atıfta bulunmakla iktila edilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde Zerkeşî'nin *el-Mensûr fî'l-kavâid* adlı eseri muhtevâ ve metod açısından incelenerek önemi ve özgün yönleri ortaya koyulmuştur. Eserin geniş hacmi, çalışmamızda konuların tamamına yer vermeyi mümkün kılmayıp bizi eserde ele alınan konuları kategorize ederek her başlık altında müellifin ayrıntılı olarak incelediği konulara ve kâidelere yer vermekle yetinmeye sevk etmiştir. Akabinde ise söz konusu eser, kavâid alanında yazılmış bazı eserlerle içerik ve metod yönünden mukayase edilmiş, benzerlik ve farklılıklar tespit edilmiştir. Bu bölümde İbnü'l-Vekîl'in (v. 716/1317) *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Makarrî'nin (v. 1041/1632) *el-Kavâid*, Sübkî'nin (v. 771/1370) *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, İbn Receb'in (v. 795/1393) *Takrîru'l-kavâid* ve İbn Nuceym'in (v. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserlerinden faydalanılmıştır.

2. ZERKEŞÎNİN HAYATI, KAVÂİD-İ FIKHİYYE İLMÎ VE *EL-MENSÛR* ESERİNDE GEÇEN KAYNAKLAR, İSTİLAHLAR VE İSİMLER

2.1. Zerkeşî'nin Kişisel Hayatı

Çok yönlü ilmî kişiliği ile tanınan Bedrüddîn ez-Zerkeşî, yaşadığı asrın önemli alimleri arasında yerini almıştır. Burada Zerkeşî'nin kişisel ve ilmî hayatı, yaşadığı dönemin sosyal ve kültürel şartları hakkında bilgiler aktaracağız.

2.1.1. Doğumu, ismi, nesebi ve ailesi

Tam adı Ebû Abdillâh Bedrüddîn b. Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, h. 745/1344 yılında Kâhire'de doğdu. İsminin Muhammed olduğuna dair kaynaklarda ortak bilgi mevcuttur. Ancak babasının ismi konusunda ihtilaf edilmiştir. Bahâdır isminin babasına mı yoksa dedesine mi ait olduğu net değildir. İbn Kâdi eş-Şühbe ve İbn Hacer el-Askalânî gibi tarihçiler babasına atfetmiştir.⁹

Kaynaklarda Zerkeşî'ye çeşitli lakaplar nispet edilmiştir. Mısır doğumlu olduğu için “el-Mısıfî”, Türk asıllı olduğu için “et-Türkî”, Şâfiî mezhebine mensup olduğu için “eş-Şâfiî”, küçük yaşta altın işleme ve süsleme sanatı olarak bilinen zerkeş sanatıyla meşkul olduğu için “ez-Zerkeşî”, İmam Nevevî'ye (v. 676/1277) ait *el-Minhâc* isimli kitabı hıfzettiği için “el-Minhâcî”, çok sayıda eser telif etmesi sebebiyle “el-Musannef” lakaplarıyla anılmıştır.¹⁰

Zerkeşî'nin dünyaya geldiği dönem Kâhire, ilim ve kültür merkezi olarak aktif bir faaliyet göstermiş, çok sayıda âlime, eğitim medreselerine, câmilere ve kütüphanelere ev sahipliği yapmıştır.¹¹ Bu kültürel ortam Zerkeşî'nin öğrenmeye olan iştiafının ve merakının da artmasına sebep olmuş, küçük yaşta öğrendiği zerkeş sanatından onu alıkoymuştur. Vaktinin çoğunu ilim meclislerine katılarak, çeşitli hocalardan ders dinleyerek ve eserlerini okuyarak geçiren Zerkeşî, ders halkalarında yönelttiği ilmî sorular ve ezberlediği eserlerle hocalarının dikkatini cezbetmiştir.¹²

⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, thk. Muhammed Abdülmüid Han, (Hindistan: Dârü'l-meâri'l-Osmâniyye, 1972), 5/133; İbn Kadî eş-Şühbe, Ebû Bekr b. Ahmed, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, thk. Hafız Abdulalîm Hân, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1986), 3/167; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Suyûtî, *Hüsnu'l-muhâdara fî tarihi Mısır ve'l-kâhire*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhim (Mısır: Dâru İhyâ el-Kütübi'l-Arabî, 1967), 1/437.

¹⁰ Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 3/168; Yûsuf b. İbn Tağrıberdî b. Abdillâh ez-Zâhirî el-Hanefî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire* (Kâhire: nşr Fehîm M. Şeltût 1956), 12/134. Menderes Gürkan “Zerkeşî, Bedreddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları 2013) 44/ 289-293.

¹¹ Bilal Deliser, “Bedreddin ez-Zerkeşî, Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2011, 5/9 Ocak-Haziran, 171-190.

¹² İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/134.

Kaynaklarda Zerkeşî'nin Tür asıllı, altın işleme sanatı olarak bilinen zerkeş sanatı ile meşkul orta halli bir ailede doğduğu belirtilmiştir. Müellif aşırılıklardan uzak, mütevâzî bir hayat sürmeye gayret etmiş, aynı dinî değerlere sahip bir kadınla evlenmiştir. Bu evliliğinden üç çocuk dünyaya gelmiştir. Ömrünün çoğunu ilmî faaliyetlere adayan Zerkeşî, 794/1391 yılında Recep ayının üçüncü günü (Pazar, 26 Mayıs) vefat etmiş ve Kâhire'de Karefe mezarlığına defnedilmiştir.¹³

2.1.2. Yaşadığı Dönem

2.1.2.1. Siyasi ve sosyal şartlar

Zerkeşî, h. 745/1344 – m. 794/1391 yılları arasında Kâhirede Türk Memlûklarının hâkim olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu devletin siyasi yapısı sultanların ırkına göre iki ayrı döneme ayrılarak incelenmiştir. Bunların birincisi 1250-1382 yıllarında hüküm süren “Bahrî Memlûkler” veya “Türk Memlûkları” olarak isimlendirilmiştir. 1382-1517 yıllarında devam eden ikinci dönem ise “Bircî Memlûklar veya “Çerkes Memlûkları” olarak isimlendirilmiştir.¹⁴ Memlûkler Ayn-ı Câlût savaşında elde ettikleri zafer ile Mısır ve çevresindeki İslam medeniyetlerini Moğol istilasından ve Haçlılardan kurtararak tarihte önemli bir rol oynamıştır.¹⁵

Yukarıdaki tarihlerden hareketle Zerkeşî'nin Memlûkların iki ayrı döneminin siyasi olaylarına tanıklık ettiği ve istikrarsız bir dönemde yaşadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Zerkeşî'nin Memlûk sultanlarından Nâsır Muhammed'in devrinde çok sayıda kişinin ölümüne sebep olan, o dönemi hem ticari hem sosyal hem de kültürel anlamda etkileyen tâun hastalığı hakkında bir risâle yazmış olması¹⁶ onun dönemin olaylarına karşı duyarlı bir âlim olduğunun göstergesidir.

Memlûk toplumunda halk arasında ticari yönden hiyerarşik bir tabaka söz konusuydu. Devletin toprakları hâkim ve imtiyazlı konumunda olan yöneticilerin ve askerî personelin arasında paylaşılmıştı. Esnafın ve orta gelirli tüccarların bulunduğu sınıf orta tabakayı, çiftçiler ve düşük gelire sahip kişilerde toplumun alt tabakasını oluşturuyordu.¹⁷

¹³ Celaledin Suyûtî, *Husnu'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim Daru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1967, 1/437; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine* 5/134; eş-Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 3/167; Ebû Abdillâh Bedrüddîn b. Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *Selâsilü'z-zeheb*, thk. M. El-Muhtâr b. Muhammed eş-Şankîti, b.y.y, 2002, 29.

¹⁴ Takiyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbu'l-mevâiz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hutati ve'l-âsâr*, (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1987), 2/236-244.

¹⁵ İsmail Yiğit, “Aynî'yi Yetiştiren Memlûklar Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 1997, 11-12/27.

¹⁶ Bilal Deliser, *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, (Ankara: Afşar Matbaası, 2012), 2.

¹⁷ Deliser, *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, 3.

2.1.2.2. Toplumsal ve kültürel şartlar

Memlûklerin çalkantılı siyasi şartları ilmî hareketlerin ve kültürel ortamın gelişmesine engel olmamıştır. Özellikle Sultan en-Nâsır dönemi ve onu takip eden yıllar, Memlûklerin kültürel açıdan en parlak devridir. Çok sayıda medrese ve vakıf, tasavvuf ehli için tesis edilen tekke ve zaviyelerin inşa edilmesi, burada okutulan öğrencilerin ve görev alan eğitimcilerin tüm ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması, o devrin kültürel seviyesini yansıtan önemli örneklerdir.¹⁸

Memlûk dönemi ilmî hareketi, İslâmî ilimlerin tüm alanlarında (fıkıh, hadis, tasavvuf, kıraat vd.) çok sayıda âlimin yetiştiği ve bu âlimler tarafından kaleme alınan eserlerin zenginliği ile şöhret bulmuştur. İslâmî ilimlerin en kıymetli ürünlerinden sayılan terâcim ve tabakat kitapları, ansiklopedik eserlerin çoğu bu dönemde telif edilmiştir. Kurtubî (v. 671/1273), İbn Manzûr (v. 711/1311), İbn Tagrîberdî (v. 874/1470), Sehâvî (v. 905/1449) ve Süyûtî (v. 911/1515) gibi isimler de bu dönemin meşhur âlimleri arasında yer almıştır.¹⁹ Âlimlerin ve eserlerin zenginliğiyle temayüz eden Memlûk dönemi ilmî gelişmelerde taklit ruhu baskın olmuştur. Nitekim bu dönem telif edilen eserlerin çoğunluğunu, önceki müelliflerin kitaplarının şerh, ihtisar veya onlara bazı ta'liklerin yapıldığı çalışmaların oluşturması bunu göstermektedir.²⁰ Memlûkler döneminin meşhur isimlerinden İbn Haldun'un (v. 808/1406) değerlendirmesine göre bu dönemde çeşitli sebeplerden ötürü en az rağbet gören ilim dalı ilmi kelâm ilmi olmuştur. Bu dönemin bariz niteliklerinden biri de sapık fırka ve batıl mezheplerin yayılmamış olmasıdır.²¹

2.1.2.3. Ekonomik yapı

Memlûk devletinde halkın geçim kaynağı coğrafi konumu dolayısıyla tarıma dayanıyordu. Bu topraklarda iktâ usulü uygulanıyordu. Toprakta elde ettikleri başlıca ürünler keten, buğday, şeker kamışı ve pamuk gibi ziraî mahsullerdi. Dönemin siyasi karışıklıkları iktâ usulünü olumsuz etkilemiş, halkın ticarete yönelmesine sebep olmuştu. Devletin askerî yapısı silah sanayisinin gelişmesinde etkili olmuştur. Tarımsal faaliyetlere dayalı sivil sanayisinde ise dokumacılık sektörü ve çömlekçilik, dericilik ve madencilik ise ön planda olmuştur. Ticaret ve

¹⁸ Hittî Philip, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (İstanbul; Hey'etü'l-Mısriyye, 1981), 4/106.

¹⁹ Makrizî, *Kitâbu'l-mevâiz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hutati ve'l-âsâr*, 365-405.

²⁰ Deliser, *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, 3.

²¹ Deliser, *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, 3.

sanayi ise Bürcî Memlûklerinden sonra yaşanan yönetimdeki karışıklıklardan etkilenerek gelişme kaydedememiştir.²²

2.2. İlmî Hayatı

İslâmî ilimlerin birçok dalında ilmî kişiliği ile söz sahibi olan Zerkeşî'nin bu yetkinliğe ulaşmasını sağlayan eğitim hayatı hakkındaki veciz bilgileri çeşitli başlıklar altında aktarmaya çalışacağız.

2.2.1. İlmî kişiliği

Memlûk döneminde ilmî ve kültürel hareketliliğin önemli bir seviyeye ulaştığını yukarıda anlatmıştık. Bedreddin ez-Zerkeşî de ilimle temayüz eden bu dönemin yetiştirdiği kıymetli âlimlerindendir. Kırk dokuz yıllık ömrünü ilimle geçirmiş ve ardında İslâmî ilimlerin birçok dalında kıymetli eserler bırakmıştır.

Zerkeşî ilim tahsiline küçük yaşlarda başlamış, zamanının çoğunu medreselerin muhtelif ders halkalarında geçirmiştir.²³ Zerkeşî, kişisel bir tercih olarak devletin siyasi kademelerinde idâri bir görev almamış, müderris ve müftü olarak görev yapmıştır.²⁴ Mısır ve Suriyede çeşitli fakihlerin, hadisçilerin ve yetişkin ulemanın ilim meclislerine gitmeyi ihmal etmemiştir. Nevevî'nin (v. 676/1277) *el-Minhâcû't-Tâlibîn* eseri başta olmak üzere ilgi duyduğu bazı kitapları ezberlemiştir.²⁵ Zerkeşî'nin yaşadığı dönemde mevcut siyâsi şartların olumsuzlukları onu ilim tahsil etmekten alıkoymamıştır. Vaktinin çoğunu öğrenmek ve yazmakla geçiren Zerkeşî'nin dışarıya çıkması ancak bilgi amaçlı olmuştur. Dışarı çıktığında kitapçı dükkânlarına gider, orada müsvedde olarak aldığı notları eve döndüğünde yazmakta olduğu eserlere naklederdi.²⁶ Şâfiî mezhebine mensup Zerkeşî, diğer mezhep görüşlerine de müsamahalıdır. Nitekim eserlerinde Zâhiriyye ve Şia mezheplerlerinin de görüşlerine yer vermesi bunun bir göstergesidir.²⁷

Zerkeşî'nin önemli özelliklerinden birisi de edebiyatçı kişiliğini tüm eserlerine yansıtmış olmasıdır. Kültürel mirası anlayıp iyi değerlendirmenin ancak Arap dili ve edebiyat çeşitlerini bilmekle olduğunu söyleyen Zerkeşî, İslâmî ilimlerin birinde eksik olan kişinin kültürel mirası

²² İsmail Yiğit, *Memlûkler*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 223-234.

²³ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 5/134.

²⁴ Deliser, *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, 12.

²⁵ eş-Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 3/167.

²⁶ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 5/134.

²⁷ Fattan, Omar http://www.dr-alawni.com/users.articles.php?show=2#_ftnref37. (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2024).

bütüncül şekilde yorumlayıp değerlendiremeyeceği düşüncesini dile getirmektedir.²⁸ Ayrıca eser telif ederken bilgileri doğru nakletmeye özen göstermiştir. Kendinden önce eser telif etmiş âlimlerin söylediklerini aynen naklederek eser yazmanın övünülecek bir şey olmadığını vurgular, asıl övünülecek şeyin ise onların sözlerinin üzerine bir söz söyleyip katkıda bulunmak, yeni bir ürün ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir.²⁹ Kaynaklar; Zerkeşî'yi fıkıh, usûl, hadis, tefsir ve edebiyat başta olmak üzere muhtelif ilim dallarında derin vukûfiyeti olan bir âlim olarak tanıtmıştır.³⁰

2.2.2. Hocaları ve talebeleri

Zerkeşî'nin ilmî anlamda otoriter bir yapıya kavuşmasında yetkin âlimlerden ders almak için muhtelif bölgelere yaptığı yolculuklar etkili olmuştur. Zerkeşî, ilim tahsil ettiği ilk hocası Cemâlüddîn el-İsnevî'den (v. 772/1370) Şâfiî fıkıh ve Arap dili ve Edebiyatına dair dersler görmüştür. Hadis dersini Moğoltay b. Kılıç (v. 762/1361) adlı hocasından; fıkıh, fıkıh usulü hadis ve kıraat dersini Sirâcüddîn el-Bulkînî (v. 762/1361) ve Şihâbuddîn el-Ezraî'den (v. 783/1381) almak için Halep'e yolculuk yapmıştır. İbn Kesîr (v. 774/1373), İbn Ümeyye (778/1376), Salah b. Ebî Ömer (v. 780/1378) ve İbn Hişâm en-Nahvî (v. 761/1360) onun hadis hocaları arasında yer almaktadır.³¹ Bu isimler ilim tahsil ettiği hocalardan bazılarıdır.

Zerkeşî, birçok hocadan ders aldığı gibi kendisi de İslâmî ilimlerde bir çok talebe yetiştirerek onların da yetkin hocalar olmasına vesile olmuştur. Aşağıda onun tespit edilebilen talebelerinin isimleri şöyle sıralanabilir:³²

- Muhammed b. Abdüddaim b. Musa el-Askalanî Birmâvî (v. 831/1428)
- Necmeddin Ebu'l-Futûh Ömer b. Musa b. Ahmed b. Sa'd eş-Şâfiî İbn Hiccî (v. 830/1426)
- Kemaleddin Muhammed b. Hasan b. Muhammed eş-Şümnî (v. 821/1418).
- Sirâcüddîn Ömer b. İsa Ebî İsa b. Muhammed b. Ahmed eş-Şâfiî el-Vururî (v. 861/1456).
- Abdurrahim b. İbrahim b. Muhammed el-Emyûtî (v. 868/1463).
- Muhammed b. Ahmed b. Osman el-Kettânî (v. 852/1448).
- Muhammed Veliyüddîn Ebu'l-Feth et-Tûhî (v. 771/1370).

²⁸ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafâ Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988), 1/37.

²⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/37.

³⁰ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 5/134; eş-Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 3/167.

³¹ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 5/134; Nedvî, *el-Kavâidu'l-Fıkhiyye*, 230.

³² Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/3; Deliser, *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*, 12.

2.2.3. Eserleri

Zerkeşî; fıkıh, fıkıh usulü, Kur'ân ilimleri ve tefsir, hadis, dil ve edebiyat gibi İslâmî ilimlerin muhtelif dallarında birçok eser bırakmıştır. Müellifin telif ettiği eserler şöyledir:³³

2.2.3.1. Fıkıh eserleri:

- ***el-Mensûr fî'l-kavâid***: Kaidelerin alfabetik sıralama ile derlendiği ilk eser olması yönüyle kendi dönemi için özgün bir çalışmadır. Sonraki bölümlerde bu eser hakkında detaylı bilgi verilecektir.
- ***ed-Dibâc fî Tavzîhi'l-Minhâc***: Nevevî'nin Minhâcû't-Tâlibîn üzerine yapılmış bir şerh niteliğindedir.
- ***Şerhu'l-Vecîz***: İmam Gazzâlî'ye ait olan (v. 505/1111) *el-Vecîz* adlı fıkha dair eserin şerhi konumundadır.
- ***el-Habâyâ'z-Zevâyâ***: Fıkha dair 616 önemli konunun, Abdülkerimer-Râfî'nin (v.623/1226) *el-Vecîz şerhu Fethu'l-azîz* ve Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn* isimli teliflerinde ilişkili bir başlık altında bulunmamasından dolayı bahsedilen bu konulara rahat ulaşılması hasebiyle derlediği eseridir.
- ***Hâdimü'r-Râfî ve'r-Ravza***: Râfî'nin *Fethu'l-Azîz* ve Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn* adlı eserlerinde bulunan muğlak konulara açıklık getirmek üzere yazdığı eseridir.
- ***Şerhu't-Tenbîh***: Ebû İshâk eş-Şirâzî'ye (v. 476/1083) ait olan *et-Tenbîh* adlı eserin şerhi niteliğindedir.
- ***Tekmiletü Şerhi'l-Minhâc***: Hocalarından Cemâleddin el-İsnevî'nin, Nevevî'nin eseri *Minhâcû't-Tâlibîn*'e *Kâfi'l-muhtâc fî şerhi'l-Minhâc* ismini vererek oluşturduğu eserin yarım kalması üzerine onu tamamladığı kitabıdır.
- ***İ'lâmü's-Sâcid fî Ahkâmi'l-Mesâcid***: Mescidlerle alakalı ahkâmın toplandığı ilk müstakil eser kabul edilmiştir. Muhtevasında Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ ve Mescid-i Nebvî ile alakalı hükümleri barındırır.³⁴
- ***Zehrû'l-Arîş fî Tahrîmi'l-Haşîş***: Müellif, bu eserinde kenevirden üretilen esrar kullanımının fikhî boyutunu ele almıştır.

³³ İbn Hacer el-Askânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 5/134; eş-Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 3/167-168; Zerkeşî'nin Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Hasan İsmail, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id* eserinin muhakiki, 1/3; Zeynep Seren Bayır, *Bedreddin ez-Zerkeşî'nin Hadis-Sünnet Anlayışı ve Eserlerindeki Özgünlük*, (Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 20-37.

³⁴ Bkz: Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid fî Ahkâmi'l-Mesâcid*, thk. Ebu'l-Vefâ Mustafa el-Merâgî, (Kâhire: el-Meclisu'l-a'lâ Li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1997).

- ***Mâ lâ Yeseu'l-Mükellefe Cehlüh:*** Namazla ilgili olan bu eser, Escorial Kütüphanesi 707'de bulunmaktadır.
- ***Hâşiye alâ Kavâidi'l-Alâf:*** Şâfiî âlim Alâî'nin (v. 761/1359) el-Mecmûu'l-mühezzeb fi kavâid'i-mezheb adlı eseri üzerine yazılmış bir haşiyedir.
- ***el-Emâlî fî Nazmi'l-Leâlî:*** Zerkeşî'nin muhaddis, fakîh ve aynı zamanda kıraat âlimi olan Ca'berî'nin (v. 737/1332) feraize dair *Nazmü'l-leâli* adlı eseri üzerine yazdığı şerhidir.
- ***Mefâtihi'l-Künûz ve Melâmihu'r-Rumûz:*** *Kitâbü'l-Hâvî*'de bulunan fikhî durumlarla ilgili yazdığı eseridir.
- ***Mecmûa fî Fikhi's-Şâfiyye:*** Söz konusu eser, Dârü'l-kütübi'l-Mısıryye adlı kütüphanede Fıkhu Şâfiî bölümünde 253 numarada bulunmaktadır.
- ***ez- Zerkeşîyye:*** Söz konusu eser, hocası Bulkînî'nin *Kitâbü'r-Ravzâ* adlı eseri üzerine yazdığı dipnotlardan oluşur.

2.2.4. Fıkıh usulü eserleri:

- ***el-Bahrü'l-Muhîd fî Usûli'l-Fıkh:*** Dört mezhebe ilaveten Mu'tezile ve Şia'nın da literatüründen nakillerde bulunarak telif ettiği bu eseri fıkıh usulü alanında bilinen en meşhur eserlerden biridir.
- ***Selâsilu'z-zeheb:*** Müellif, bu eserinde fıkıh usûlündeki ihtilaflı meselelere tefsir, kelâm ve lafız gibi muhtelif alanlardan ele alarak cevap vermiştir.
- ***Teşnîfu'l-Mesâmi` bi Cem`i'l-Cevâmi`:*** Tâceddin es-Sübkî'ye ait olan (v. 771/1371) Cem`u'l-cevâmi adlı eserin şerhidir.
- ***et-Tahrîr fî'l-Usûl:*** Zerkeşî'nin bu eseri *Keşfü'z-Zunûn*'da ismen zikredilmiş fakat eserin içeriğine dair bilgi verilmemiştir.

2.2.5. Tefsir ve Hadis alanına dair eserleri:

- ***el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân:*** Tefsir alanına dair telif etmiştir. Kurân ilimleri açısından zengin bir muhtevaya sahiptir. İbn Hacer el-Askalânî, bu eseri hayranlık uyandıracak kadar güzel bir kitap olduğunu dile getirmiştir.³⁵
- ***en-Nüket `alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh:*** Hadis alanına dair telif etmiştir.
- ***en-Nüket `ale'l-'Umde fî'l-ahkâm:*** Hadis alanına dair kaleme almıştır.
- ***el-İcâbe li-îrâdi me'stedrekethü 'Â'işe 'ale's-sahâbe:*** Zerkeşî bu eserinde Hz. Aişe'nin diğer sahabelere hadis açısından yönelttiği eleştirilere yer vererek değerlendirmiştir.

³⁵ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 5/134.

- **et-Tezkire fî'l-ehâdisi'l-müştehire:** Hadis alanına dair telif ettiği bu eserinde halk arasında hadis diye bilinen rivayetleri senet ve metin açısından inceleyerek yorumlamıştır. Süyûtî eseri *ed-Dürerü'l-müntesire fî'l-ehâdisi'l-müştehire* ismiyle ihtisar etmiş ve bazı ilavelerde bulunmuştur.
- **et-Tenkîh li-elfâzi'l-Câmi's-sahîh (Şerhu Sahîhi'l-Buhârî):** Bu eseri hadis alanına dair telif ettiği *Şerhu'l-Buhârî* isimli çalışmasının özetidir.
- **el-Mu'teber fî tahrîci ehâdisi'l-Minhâc ve'l-Muhtasar:** Bazı hadislerin tahrîcine dair telif ettiği eseridir.
- **ez-Zehebü'l-ibrîzavele fî tahrîci ehâdisi Fethi'l-azîz:** Abdülkerîm er-Râfî'nin kitabında bulunan hadislerin tahrîcine dair telif ettiği eseridir.

2.2.6. Diğer Eserleri:

- *Luktatü'l-'aclân ve bülletü'z-zam'ân*
- *Huliyetü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*
- *el-Ezhiyye fî ahkâmi'l-ed'iyye*
- *et-Tezkiretü'n-nahviyye*
- *Şerhu Kasîdeti'l-bürde*
- *Ma'nâ lâ ilâhe illallah*
- *'Ukûdü'l-cümân*
- *Te'silü'l-bünâ fî ta'lîli'l-binâ*
- *Râ'iyye fî menâzili'l-Hicâz*
- *Risâle fî'l-tâ'ûn ve cevâzi'l-firâr minhu*
- *Laktatu'l-I'clân/Hülâsâtu'l-Funûni'l-Erba'a*

2.3. Kavâid-İ Fıkhiyye İlmi

Fıkıh ilminin gelişim süreci, muhtelif yazım türlerinin de oluşmasına zemin hazırlamıştır. Fıkıhî birikimin okunup yorumlanması neticesinde gelişen yazım türlerinden birini de kavâid-i fıkhiyye'dir. Fakihlerin muhtelif görüş ve mezhepleri merkeze alarak fıkıhî müktesebâtı yorumlaması sonucu oluşan fıkıhın alt edebî türleri, süreç içerisinde zengin bir literatürü de beraberinde getirmiştir. Bu başlık altında kavâid ilmi ve onunla ilişkili kavramların tanımları aktarıldıktan sonra kavâid ilminin tarihsel gelişimi, delil olma meselesi, önemi ve bu alanda telif edilen eserlere değinilmiştir.

2.3.1. Kavâid terimi

Kavâid kelimesi (قواعد) fiilinden türetilmiş olup kaide sözcüğünün çoğuludur. Lügatte “asıl, temel, esas”³⁶ vb. anlamlara gelmektedir. Bunların yanında kaide kelimesinin hayızdan kesilmiş kadın anlamında da kullanıldığı vâkidir.³⁷ Nitekim Kur’ânı-ı Kerîm’de bu anlamı ihtiva eden kaide kelimesi bazı ayetlerde geçmektedir.³⁸

Tarihsel süreç içerisinde kavâid ilminin gelişmesiyle birlikte bu kelimeye birçok tanım yapılmıştır. Bu başlık altında, kaide kelimesinin ıstılah anlamı için yapılan klasik ve muasır olmak üzere birkaç tanıma değinmekle iktifa edilmiştir.

Bu kavramın ıstılâhî olarak yaygın tanımı yapılmadan önce eserlerde muhtelif terimler kullanılmıştır. Örneğin *el-asl ez-zâhir* ve *el-câmi* gibi kavramlar kâide yerine kullanılmakla birlikte³⁹ ondan daha geniş bir anlamı ihtiva etmektedir. Mesela *el-asl* terimini Hanefî usulcüsü Kerhî (v. 340/952) *er-Risâle fi’l-usûl* eserinde çok fazla kullanmıştır.⁴⁰ Sonraki dönemlerde kavâid terimi için yerleşik hale gelen tanımların yaygın olanları şunlardır:

Hanbelî fakih Necmuddîn et-Tûfî (v. 716/1316) kâideyi “Fer’î meselelerin çıkarıldığı genel kurallardır”⁴¹ şeklinde tanımlamıştır. İbn Nüceym’in (v. 970/1562) *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*’inin şârihi el-Hamevî (v. 1098/1687) usulcülerin ve nahivcilerin kâideye yükledikleri anlam ile fakihlerin yükledikleri anlamın farklı olduğuna dikkat çekmiş ve fikhî kâideyi şöyle tanımlamıştır: “Fakihlere göre kâide; cüz’iyyâtının ahkâmının kendisinden çıkarılabildiği ve cüz’iyyâtının çoğunluğuna uygunluk arzeden ekseri hükümdür, küllî hüküm değildir”.⁴²

Mecelle şârihi Ali Haydar Efendi kaideyi şöyle tanımlamıştır: “Cüziyyâtın ahkâmının bilinmesi için, o cüziyyâtın küllisine veya ekserisine uygun ve muvafık olan hükmü küllî veya ekserîdir.”⁴³ Muasır araştırmacılardan Mustafa ez-Zerkâ ise kaidenin sözlükte evin temeli ve çevresi anlamına geldiğini, ıstılâhî olarak ise fıkıh kaidelerini, “Kendi konusuna giren olaylar hakkında genel hukuki hükümler ihtiva eden, düstûrî ve kısa cümlelerle ifade edilen küllî ve

³⁶ İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, 1968, 3/361.

³⁷ Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed el-Makarrî ‘k-a-d’ md., *el-Misbâhu’l-münîr*, thk. Hızır el-Cevâd, (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1987), 194-194.

³⁸ Bakara 2/127; Âli İmrân 3/121; Nur 24/60; Nahl 16/128.

³⁹ Bkz. Kâsânî, ‘Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd, *Bedâi’us-sanâi’ fî tertîbi’s-şerâi*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdulmevcûd, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 1/449; 6/606; 9/916.

⁴⁰ Kerhî, Ebû’l-Hasen, *er-Risâle fi’l-usûl* (*Te’sîsu’n-Nazar* ile birlikte), thk. Mustafa el-Kabbânî ed-Dimeşkî, Dâru İbnî Zeydûn, 80-87.

⁴¹ Tûfî, Necmuddîn Süleyman b. Abdilkavî, *Şerhu Muhtasari’r-Ravda fî Usûli’l-Fıkh*, (Riyad: Nşr. İbrahim b. Abdillâh b. Muhammed Âli İbrahim, 1989), 2/95.

⁴² Hamevî, Ahmed b. Muhammed. *Gamzu ‘uyûni’l-besâir ‘alâ mehâsini’l-Eşbâh ve’n-nezâir*, (Beyrut:Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1985), 1/51.

⁴³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm fî Şerhi Mecelleti’l-Ahkâm*, (İstanbul: Dâru’l-Cil, 1991) 1/19.

fikhî esaslardır.”⁴⁴ şeklinde tanımlamıştır. Fıkıh literatürü incelendiğinde kâide kavramına 8/14. yüzyılların başından bu yana birçok tanım yapılmıştır. Ancak ıstılâhî manaya uygunluğu ilk olarak ‘Alâî’ nin *el-Mecmû’u’l-müzheb fî kavâidi’l-mezheb* isimli eserinde görülmektedir.⁴⁵

2.3.2. Kavâid terimiyle ilişkili kavramlar

Yukarıda değindiğimiz gibi fıkıh kâideleri ile yakın irtibatı bulunan ancak aralarında bazı nüansların olduğu bazı kavramlar kullanılmıştır. *Dâbit, fîrûk, usûl-i fıkıh kaidesi, el-eşbâh ve’n-nezâir ve fıkıh nazariyesi* gibi terimler bunlardan bazılarıdır.

Dâbit (الضابط): Sözlükte “kuvvet, büyüklük, korumak, zapt etmek”⁴⁶ gibi anlamlara gelen bu kelime, ıstılâhî olarak ise “tek bir konuyla ilgili meselelerin kendi altına girdiği küllî hükümler”⁴⁷ anlamındadır. Dâbit, kaide ile aynı anlama gelmekle birlikte ondan daha dar kapsamlıdır. Dâbit fıkıhın bir konusuyla ilgili detaylara dair hüküm ifade ederken kaide; o alanın tüm bölümlerinde geçerli ve kapsamlıdır. Buna göre her kâide aynı zamanda dâbit, ancak her dâbitin kâide olmadığı anlaşılabılır. Örneğin “*Meşakkat teysîri celbeder*” prensibi kâide, “*hakkında belirlenmiş bir had bulunmayan her ma’siyete ta’zîr cezası verilir*” prensibi ise dâbit niteliğindedir. Ayrıca kaideler mezheplerin üzerinde ittifak ettiği genel ilkelerdir. Oysa dâbitler belirli bir mezhebe has olup mezhep içi ihtilafların da bulunduğu prensiplerdir.⁴⁸

Eşbâh ve’n-nezâir: Eşbâh kavramı, birbirine benzeyen ve hükümleri aynı olan fikhî meselelerdir. Nezâir ise şeklen birbirine benzeyen ancak hüküm bakımından birbirinden farklı meseleleri ifade etmek için kullanılır.⁴⁹ Zerkeşî, nezâir ile kastedilen mananın fakihe mezhebin temellerini sunan, onu fıkıhın kaynaklarına vakıf olmasını sağlayan kâideler olduğunu söyler. Kavâid ismiyle telif edilen eserlerine İslâmî ilimlerin muhtelif alanlarında bu isimle kaleme alınan eserlere hicri IV. asırdan itibaren rastlamak mümkündür. el-Eşbâh ve’n-Nezâir’in fıkıhın müstakil alt dallarından biri olarak ortaya çıkması ve bu türde eserler yazılması, fıkıh mezheplerinin gelişimlerinin nihayete erdiği ve her mezhebin kendi görüşünün doktriner haline ulaştığı asırdan sonraya denk gelir.⁵⁰ Fakihler, hicrî sekizinci asırdan itibaren el-Eşbâh ve’n-

⁴⁴ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, Dimeşk, 1968, 2/947.

⁴⁵ ‘Alâî, Ebû Saîd Halil b. Keykeldî, *el-Mecmû’u’l-müzheb fî kavâidi’l-mezheb*, thk. Muhammed Ali el-Ubeydî ve Ahmed Hudayr Abbas, (Umman: Dâu Ammâr, 2004), 1/71. Necmettin Kızılkaya *Hanefî Mezhebinde Kavavâid İlmi ve Gelişimi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 45; Mustafa Baktır, “Kâide”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24/205. (Erişim tarihi: 23 Ocak 2024).

⁴⁶ İbn Manzûr, “t maddesi” 7/341.

⁴⁷ Bâhuseyn, *el-Kavâidu’l-fikhiyye*, 65.

⁴⁸ Muharrem Önder, *el-Mûcez fî Şerhi Kavâidi’l-Mecelleti’l-Küllîyye*, (İstanbul: Nidâ Yayıncılık, 2020), 17-19.

⁴⁹ Bâhuseyn, Yakup b. Abdülvehhab, *el-Kavâidu’l-Fikhiyye*, (Riyad: Mektebetü er-Rüşd, 1998), 93.

⁵⁰ Ahmet Yaman, “Bir Kavram Olarak Fıkıh Kâideleri Ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1/49 (Mayıs 2001), 49-75.

Nezâir isimli eserlerin içerisine kavâid-i fıkhiyye ilmine ek olarak furûk, hiyel, elğâz, fikhî hüküm içeren hikâyeler, cem'-fark gibi konulara da yer vermeye başlamışlardır. Şâfiî fakîhî İbnü'l-Vekîl'in (v. 716/1317) *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* isimli eseri bu isimle kaleme alınan kitapların ilk örneğidir.⁵¹

Furûk:

Furûk kelimesi sözlükte; “iki şeyi birbirinden ayırmak”⁵² anlamına gelen فرق kelimesinin çoğuludur. Terim olarak furûk, şekilsel açıdan birbirine benzeyen, ancak farklı olmalarını gerektiren bazı sebeplerden dolayı hüküm açısından birbirinden ayrılan konuların bilgisidir. Başka bir ifadeyle ilk bakışta sûreten benzeyen fakat tetkik edildiğinde ayrı olan fikhî meseleler arasındaki farkları konu edinen bir ilim dalıdır.⁵³

Kavâid-i fıkhiyye ilmi ile furûk ilmi, birbirine benzeyen fikhî mevzularını konu edinmeleri açısından aralarında sıkı bir ilişki söz konusudur. Furûk ilmi sureten aynı ancak hükmen farklı mevzuların arasındaki farkı ve sebeplerini merkeze alırken; kavâid ilmi hem şekil hem mana hem de hüküm yönünden benzer konular arasındaki ortak bağı konu edinir.⁵⁴

Usûl-i Fıkıh Kaidesi:

Fıkıh kâidesi ile usûl kâidesi arasındaki farklılık ve benzerlik, usûl ile fûru ilmi arasındaki bağlantı ile doğru orantılıdır. İkisi arasındaki farka değinmeden önce usûl kâidesinin anlamı üzerinde durmak uygun olacaktır. Klasik kaynaklar, usûl kâidesi'nin fıkıh usulü ilminden farklı olduğuna işaret etmekle beraber aralarında bir ayrıma gitmedikleri gibi müstakil bir tanım da yapmamışlardır. Ancak muasır araştırmacılar usûl kâidesi için müstakil bir tanım yapmayı tercih etmişlerdir. Mesela bazı müellifler usûl kâidesini şöyle izâh eder; “Tafsîlî delillerden fer'î şer'î hükümlerin istinbâtına kendisiyle ulaşılan küllî ilkedir.” Fıkıh kâidesi ile usûl kâidesi, kendisiyle cüz'iyâtın bilinmesi ve fıkıh ile bağlantısı noktasında benzerdir. Ancak bu benzerliklerin yanısıra ikisi arasındaki birtakım farklılıklar söz konusudur.⁵⁵

⁵¹Yaman, “Fıkıh Kâideleri”, 56; Bâhuseyn, *el-Kavâid*, 95.

⁵² Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, ‘f-r-k’ md., 317.

⁵³Şükrü Özen, “Furûk” *DİA*, 13/223-227. (Erişim tarihi: 12 Mart 2023); Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 27-210.

⁵⁴Şübeyr, Muhammed Osman, *el-Kavâidü'l-Küllîyye ve'd-Davâbitü'l-Fıkhiyye fî's-Şer'iatü'l-İslâmiyye*, Umman, 2000, 35.

⁵⁵ Ebu'l-Abbâs Şehâbettin el-Karâfi, *Envâru'l-burûk fî Envâri'l-furûk* (el-Furûk), (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), 1/352; Nedvî, *el-Kavâid*, 57; Muhammed Sıdkî b. Ahmed b. Muhammed, Burnû, *el-Vecîz fî İzâhi Kavâidi'l-Fıkhi'l-Küllîyye*, Beyrut, 2002, 10-21; Muhammed Osman Şübeyr, *el-Kavâidi'l-Küllîyye ve'd-Davâbit el-Fıkhiyye fî Şer'iatü'l-İslâmiyye*, (Umman: Dâru'n-Nefâis, 2007), 26; Yakup b. Abdurrahman el-Bâhuseyn, *el-Mufasssal fî el-Kavâid el-Fıkhiyye*, (Riyad: Dâru't-Tedmir, 2011), 43-49; Önder, *el-Mûcez fî Şerhi'l-Kavâid*, 14-16.

1. Her ikisi de dayandığı kaynak açısından farklıdır; *usûl kâidesi* kelâm, fıkıh ilmi ve Arap dilinin temel kâidelerinden yararlanılarak oluşturulurken *fıkıh kâideleri*; Kitap, sünnet ve icmâ gibi şer’î deliller ve fıkıhın ferî meselelerinden hareketle ortaya konmuştur. Mesela, “*Zarûretler memnû şeyleri mübah kılar*”⁵⁶ küllî kâidesi kaynağını “(...) Darda kalana, başkasının payına el uzatmamak ve zaruret miktarını aşmamak üzere günah sayılmaz.”⁵⁷ ayetinden alır. “*İctihad ile ictihad nakz olunmaz*”⁵⁸ ve “*Mevrid-i nasta ictihada mesağ yoktur*”⁵⁹ küllî kâideleri ulemanın sahabe icmâ’ından elde ettiği prensiplerdir.
2. Usûl kâideleri şer’î delillerle bağlantılı iken küllî kâideler doğrudan mükelleflerin eylemleriyle ilişkilidir. Başka bir ifadeyle usûl kâidesi, delil ve hüküm arasında istinbât vasıtası konumundadır. Örneğin “Namazı kılınız” ayeti bir emir niteliğindedir. Buradan hareketle “*Emir vücûb ifade eder*” usûl kâidesi kullanılarak “vucûb” hükmü çıkarılır ve bu kâide fıkıhta emir olarak nitelenen bütün delillerle ilişkilidir. Oysa “*şek ile yakîn zâil olmaz*”⁶⁰ şeklindeki fıkıh kâidesi, bir konuda kesinlik içeren bilgiye sahip mükellefin aynı konuda şüpheyi düştüğü tüm eylemleriyle alakalıdır.
3. Usûl kâidesinden yalnızca hüküm istinbat etme yetkisi bulunan müçtehitler faydalanır. Küllî kâidelerden ise müctehid ve fakihlerin yanında bu ilme ilgi ve merak duyan kimseler de faydalanabilir. Çünkü pek çok meselenin hükmünü ihtiva eden genel bir kâideye müracat etmek, tek tek her konunun hükmünü bulmaktan daha kolay bir araştırma yöntemidir.
4. Usûl kâidelerinden hüküm istinbat etmek için küllî kâidelerin bilgisine ihtiyaç yokken küllî kâideler, hüküm elde etmek için tek başına yeterli değildir. Birbirine benzeyen meselelerin hükmü, küllî kâidelerin hükmüne başvurularak çıkarılır. Usûl kâideleri, fakihin hüküm çıkarırken hata etmemesi için uygulaması gereken kurallar bütünüdür. Oysa küllî kâideler, birbirine benzeyen dağınık meselelerin hükümlerinin ortak bir kâidede toplandığı kanunlardır.
5. Usûl kâideleri ilgili mesele hakkındaki bütün tafsîlâtı kapsarken küllî kâideler istisnalardan bağımsız değildir.

Zerkeşî ise usûl ve furû kâideleri arasında bir ayırma gitmemiştir. Kavâid ilminin önemine değinirken “bunlar hakikatte usûlü’l-fıkıhtır”⁶¹ ifadesinden onun usûlü’l-fıkıh ile fikhî kâideyi eş değer kabul ettiği anlaşılabilir.

⁵⁶ Mecelle, md. 22.

⁵⁷ Bakara, 2/173.

⁵⁸ Mecelle, md.16.

⁵⁹ Mecelle, md. 14.

⁶⁰ Mecelle, md., 4.

⁶¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-kavâid*, 1/13.

Fıkıh Nazariyesi:

Nazariyye teriminin islam hukukundaki kullanımı; fikhî bir meselenin temel unsurları, ana şartları ve hükümlerinin teferruatları ile birlikte incelenmesi ve o meselede her zaman geçerli olacak neticelere ulaşmak ile ortaya çıkan teori olarak izah edilir.⁶² Nazariye ile küllî kâideler, fikhî mevzuları konu edinmeleri yönünden benzer olmakla beraber ikisi arasındaki farklılıklar şöyle anlatılabilir: ⁶³.

1. Fıkıh kaidesi, doğrudan hüküm ifade eder. Nazariye ise doğrudan bir hükmü değil temel unsur ve şartlardan oluşan teorik bir bütün ifade eder. Mülkiyet, fesad, ve butlan nazariyeleri bunlara örnek gösterilebilir. Özetle küllî kâide hüküm, nazariye ise araştırma ve inceleme konumundadır
2. Fıkıh kâideleri, cüz'îyyatı kapsayan ve fikhın her alanında uygulanabilen genel ilkelerdir ve bu ilkeler temel unsur ve şartları ihtiva etmez. Ancak bu ilkeler nazariye için gereklidir. Zira nazariyye, fikhî meselenin teferruatlı şekilde incelenmesi ve o meseleye hakim olan teorinin oluşması hedefine yönelik olmasından ötürü bu unsur ve şartlar nazariye için gereklidir.

2.3.3. Kavâid-i fıkhiyye ilminin tarihsel gelişim süreci

Söz konusu fıkıh kâideleri bir anda ve belli kişiler tarafından oluşturulmamış, uzun zaman içerisinde gelişmiştir. Fıkıh ilminde önce hüküm çıkarma yöntemlerini konu edinen *usûl'ü fıkıh* eserleri ve fer'î meselelerin hükümlerini içeren *fîru kitapları* yazılmıştır. Fikhî düşünce ekollerinin gelişmesiyle birlikte öncesinde meselecî bir üslup takip eden fıkıh ilmi, zamanla doktriner bir yapıya kavuştuğu ve tedvin yönüyle gelişimini tamamladığı dönemi takiben genel kuralların tespit edildiği eserler ortaya koymuştur. Bu kâideler, oluşumundan itibaren tedvin dönemine kadar gerek ifade yapısı gerekse tatbik edilmesi yönünden belli süreçler geçirerek gelişimini tamamlamış ve Mecelledeki yerini almıştır.⁶⁴

2.3.3.1. Kavâid ilminin doğuşu

İslam hukuk kurallarının ve ortak kabullerinin zaman içerisinde kâideleşmesinde Kur'an ve sünnetin önemli bir payı vardır. Nitekim Resûl-i Ekrem, "*Ben cevâmiu'l-kelim ile*

⁶² Yaman, "Fıkıh Kâideleri", 59.

⁶³ Nedvî, *el-Kavâid*, 56; Bâhuseyn, *el-Kavâid*, 148-152; Önder, *el-Mûcezz fî Şerhi'l-Kavâid*, 19-20.

⁶⁴ Mustafa Zerkâ, *el-Medhal el-Fıkhi el-Âm*, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1967), 2/951; Burnû, *el-Vecîz*, 44.

gönderildim”⁶⁵ demiştir. Onun “Zarâra mukabil zarar yoktur”,⁶⁶ Beyyine davacıya yemin de davalıya gerekir”⁶⁷, Bir şeyden faydalanma damânı mukabelesindedir”⁶⁸ şeklinde kısa ve öz lü dile getirdiği bazı fiilî kuralları kaynağını hadisten alan kâidelerden bazılarıdır. Ayrıca Hulefâ-yi Râşidîn başta olmak üzere bazı sahabe ve tâbiîn ehlinden olan kişilerin uygulamalarından, rey ve ictehadlarından çıkarılan amelî kurallar ve ifade ettikleri belli hukukî ilkelerin de kavâid anlayışının alt yapısını oluşturmada hiç şüphesiz önemli rolü vardır.⁶⁹ Bu husus karşılaşılan problemlerin çözümünde belli kurallara başvurulması, kâidelerin müstakil olarak bir araya getirilmese de zihinlerde mevcut olduğunu göstermektedir. Kaynaklara göre kâidelerin müstakil olarak toplanmasına dair en eski rivayet, Ebû Tâhir ed-Debbâs’ın (v. h. dördüncü asır) Hanefî mezhebinin fikhî birikimini on yedi kâideye dayandırması ile ilgili nakildir.⁷⁰ Bu alana dair kaleme alınan ilk eser, Kerhî’nin (v. 340/952) otuz yedi kâide naklettiği *er-Risâle* adlı kitabıdır.⁷¹ Müellif bu eserinde kaideleri *el-asl* terimiyle nakletmiştir. Hicrî beşinci asırda yazıldığı kabul edilen Ebû Zeyd ed-Debûsî’nin (v. 430/1039) ihtilaf merkezli ele aldığı *Te’sîsü’n-Nazar* isimli eseri kavâid edebiyatının önemli bir aşamaya gelmesine zemin hazırlamıştır.⁷²

2.2.3.2. Kavâid ilminin gelişimi ve literatürü

Hicrî yedinci yüzyıla kadar kaleme alınan birkaç eser hariç kâidelerin tedvinine dair önemli bir gelişme olmamıştır. Kavâid literatürü, hicrî VII. ve VIII. yüzyılı takip eden dönemde en çok telifatın yapıldığı parlak dönemi yaşamıştır.⁷³ Ayrıca bu asırda yazılan eserlerde teknik ve muhteva açısından öncekilerden farklı yazım yöntemleri takip edilmiştir.⁷⁴ Hanefî fakihlerinin öncülüğünü yaptığı kavâid telifatı Şâfiî ve Mâlikî âlimlerin katkısıyla gelişme kaydetmiştir. Hicrî yedinci VII. asırda kavâid edebiyatına öncekilerden farklı bir boyut kazandıran iki farklı eser telif edilmiştir. Bunlardan biri İzz b. Abdisselâm’ın (v. 660/1262) makâsıd ve furûk merkezli kaleme aldığı *el-Kavâidu’l-Kübrâ* veya diğer ismiyle *Kavâidu’l-ahkâm fî mesâilî’l-enâm* isimli eseridir. Eserde nakledilen kâidelerin uzun ifade yapıları⁷⁵, bu dönemde henüz

⁶⁵ Buhârî, “Cihad”, 122.

⁶⁶ İbn Mâce, “Kitâbu’l-Ahkâm”, 17/234; Dârekutnî, es-Sünen, 4/51.

⁶⁷ İbn Mâce, “Kitâbu’l-Ahkâm”, 7; Tirmizî, “Kitâbu’l-Ahkâm”, 12.

⁶⁸ Ebû Dâvud, “Kitâbu’l-Buyû”, 74/351; Tirmizî, “Kitâbu’l-Buyû”, 53/1285.

⁶⁹ Mustafa Baktır, “Kaide”, *DİA*, 205-210.

⁷⁰ Nedvî, *el-Kavâid*, 33; Bûrnû, *el-Vecîz*, 62; Muhammed Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Kavâidu’l-Fikhiyye Alâ’l-Mezhebi’l-Hanefî ve’s-Şâfiî*, Kuveyt, 1999, 33.

⁷¹ Nedvî, *el-Kavâid*, 136; Bûrnû, *el-Vecîz*, 63.

⁷² Nedvî, *el-Kavâid*, 137.

⁷³ Nedvî, *el-Kavâid*, 324; Bûrnû, *el-Vecîz*, 65.

⁷⁴ Bâhuseyn, *el-Kavâid*, 335-336; Şübeyr, *Kavâid*, 53.

⁷⁵ İbn Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzeddîn, *el-Kavâidu’l-kübrâ*, thk. Nezîh Kemâl Hammâd ve Osman Cum’a Damîriyye, (Dimeşk: Dâru’l-kalem, 2010), 2/249.

vecîz formuna ulaşmadığını göstermektedir. Diğer önemli eserde Şehâbeddin el-Karâfî'nin (v. 684/1285) kâideleri furûk merkezli ele aldığı *Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk* bilinen adıyla *el-Furûk* isimli eseridir. Karâfî, söz konusu eserinde konular arasındaki farklılığı kaidelere dayandırarak açıklamaktadır.⁷⁶

Kaynaklarda hicrî VIII. yüzyıl, kavâid telifatının en fazla yapıldığı dönem olması sebebiyle altın çağ olarak kabul edilir.⁷⁷ Bu dönemde telif edilen kavâid eserlerinin çoğunun şâfiî âlimleri tarafından kaleme alınmış olması dikkat çeken başka bir unsurdur.⁷⁸ Özellikle İbn Vekîl (736/1316), Makarrî (v. 758/1357), İbn Sübkî (v. 771/1369), Zerkeşî (v. 794/1392) ve İbn Receb (v. 795/1393) gibi fakihler bu asırda kavâid eserleri yazmışlardır.

Furûk, mezhepler arası ihtilaf ve makasîd merkezli telif edilen eserlerde incelenen konular bu dönemde *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* başlıklı eserlerde toplanmıştır.⁷⁹

Bu isimle kaleme alınan ilk eser İbnü'l-Vekîl'in *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* isimli eseridir. Ayrıca Malikî mezhebinde kavâide dair telif edilen Makarrî'nin hilaf merkezli ele aldığı *el-Kavâidu'l-Fıkhiyye* isimli eseri takip edilen yöntem ve diğer mezheptherin görüşlerine de işaret etmesi bakımından önemlidir.

IX. yüzyılda *el-Mecmû'u'l-müzheb fî kavâidi'l-mezheb* isimli eseri kaleme alan 'Âlâi (v. 761/1359) kavâid anlayışının gelişmesine önemli ölçüde etki etmiştir. Nitekim müellif, naklettiği temel kâideleri açıkladıktan sonra alt kâideleri de vererek öncekilerden farklı bir metod takip etmiştir. 'Âlâi'nin takip ettiği bu yöntem sonraki dönemlerin telifatında benimsenen bir yöntem olmuştur. İbnü'l-Vekîl'in öncülüğünü yaptığı *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* geleneğini İbnü's-Sübkî ve İbnü'l-Mulakkin teknik ve muhteva açısından geliştirerek takip etmiştir. Bu dönemde telif edilen eserlerde dört farklı yöntem takip edildiği söylenebilir:

- a- *Herhangi bir sistemin takip edilmediği yöntem:* Bu yüzyılın ortalarına kadar kavâid eserlerinde muayyen bir düzene bağlı kalınmaksızın kâide ve dâbitların dağınık şekilde işlendiği söylenebilir. Özellikle İbnü'l-Vekîl'in (v. 716/1317) *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* isimli eseri bu yöntemin en bariz örneğidir.⁸⁰
- b- *Fürû bâbların esas alındığı yöntem:* Bu yöntemi takip eden müellifler fûru fıkıh bâblarına göre kâide ve dâbitları sırasıyla "kitâbu't-tahâre", kitâbu't-salât" başlıklarına göre tasnif

⁷⁶ Karâfî, Şehâbüddin, *el-Furûk*, thk. Halîl el-Mansûr, (Lübân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/9.

⁷⁷ Nedvî, *el-Kavâid*, 138.

⁷⁸ Nedvî, *el-Kavâid*, 102; Büznî, *el-Vecîz*, 65.

⁷⁹ Necmettin Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kâideler*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 173-174.

⁸⁰ Bâhuseyn, *Kavâid*, 336; Şübeyr, *Kavâid*, 53.

eder. İbn Receb (795/1393), “*Takrîru’l-Kavâid ve Tahrîru’l-Fevâid*” isimli eserinde bu yöntemi izlemiştir.⁸¹

- c- *Kaidelerin genel ve küllî’den daha özel dâbıtlara doğru tasnif edilmesi*: Buna göre fıkhn tüm meselelerini kapsayan temel kâidelerden başlayıp daha özel alt kâide ve dâbıtlara doğru gidilmiştir. İbn Sübkî’nin, “*el-Eşbâh ve’n-Nezâir*” isimli eseri bu yöntemle örnek verilebilir. Müellifin takip ettiği bu sistem, sonraki dönemlerde en çok benimsenen yöntem haline gelmiştir.⁸²
- d- *Alfabetik sıralamanın esas alındığı tasnif*: Kaide ve dâbıtların alfabetik şekilde derlendiği bu yöntemin ilk örneğini Zerkeşi’nin *el-Mensûr fi’l-kavâid* eserinde görüyoruz.⁸³ Eserin ayrıntılarına ikinci bölümde değinileceği için burada tafsilata girilmeyecektir.

Hicri IX. yüzyılda kaleme alınan kavâid eserlerinde bazı yeni kâidelere ve fûru meselelere yer verilse de önceki asrın benzer özelliklerinin yansıtıldığı için bu dönem taklid dönemi olarak nitelendirilmektedir.⁸⁴

Hicrî X. asır ile Mecelle arası dönem kavâid telifatının en çok olduğu dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde kâidelerin tasnifi belirli bir sisteme ulaşmış ve ifade yapıları vecîz ve manzum haline dönüşmüştür. Ayrıca bu dönemde kâide ve dâbıt ayırımının belirginleştiği söylenebilir. Suyûtî’nin (911/1505) ve İbn Nüceym’in (v. 970/1562) aynı isimle kaleme aldığı *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* isimli eserleri sonraki dönemin bu karakteristik özelliğini taşıyan ve gerek dil, gerekse üslup açısından sonraki dönemin telifatına yön veren iki önemli eserdir.⁸⁵ Bu dönemin literatüründe önceki dönemin eserleri üzerine yazılan şerh, hâşiye ve muhtasar türü çalışmaların olduğu görülmektedir. Bunların tafsilatına değinmeden şer’î ahkâmın kanunlaştırılmasının bir ürünü olan Mecelle-i Ahkâmı Adliyye’den bahsetmek uygun olacaktır.

1868-1889 yılları arasında Ahmet Cevdet Paşa’nın başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanan Mecelle, 1926 yılına kadar yürürlükte kalmış olup Hanefî mezhebine bağlı kalınarak hazırlanmıştır. Bu döneme kadar bahsettiğimiz önemli eserlerde fıkıh kâideleri muayyen bir tertip ve düzene sahip değildi. Bu kâidelerin mevcut ifade yapısına kavuşması Mecelle metni ile olmuştur. Mecellenin başında yazılan küllî kâideler, İbn Nüceym’in (v. 970/1562) *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*’i ile Ebû Said el-Hadimî’nin (v. 1176/1762) *Mecâmiu’l-Hakâik* isimli eserlerinden

⁸¹ Alâî, *el-Mecmûu’l-Müzheb*, (Muhakikin önsözü), 1/80; Bâhuseyn, *el-Kavâid*, 336.

⁸² Şübeyr, *Kavâid*, 53; Bâhuseyn, *Kavâid*, 336.

⁸³ Zerkeşi, *el-Mensûr fi’l-kavâid*, 1/11; Bâhuseyn, *Kavâid*, 336; Bûrnû, *el-Vecîz*, 68; Nedvî, *Kavâid*, 104-105.

⁸⁴ Bûrnû, *el-Vecîz*, 68; Nedvî, *Kavâid*, 104-105; Bâhuseyn, *el-Kavâid*, 336.

⁸⁵ Nedvî, *Kavâid*, 105; Bûrnû, *el-Vecîz*, 68.

nakledilmiştir.⁸⁶ Modern hukuk kurallarının örnek alındığı bu metinde fûru ve kavâid kitaplarının konuları yeni bir yöntem ve sade bir dille ele alınmıştır. Söz konusu kanunname toplam 73 bâb'dan oluşup 1851 maddedir. Birinci madde de fıkıhın tarifi yapılmıştır. İki ile yüzüncü maddeler arasındaki her madde de -ki toplam 99 madde- küllî kaideler yer almaktadır. Mecelle, bir giriş ile birlikte on altı bölümden (kitap) müteşekkildir. Kitap, bâb ve fasıl şeklinde meseleci bir üslupla hazırlanan Mecellede daha çok ticaret ve borçlar hukuku ele alınmış olup aile, miras, ceza ve ibâdât konularına yer verilmemiştir.⁸⁷

2.3.4. Kavâid ilminin önemi ve faydaları

Fıkıhî hükümleri esaslara bağlama düşüncesinden meydana gelen kavâid ilmi, fıkıhın özünü ve ilkesel yönünü veciz bir şekilde ifade etmektedir. Fûr'u ile usûl arasında köprü vazifesi gören⁸⁸ fıkıhî kaideler bu özelliklerinden ötürü müsellemtan kabul edilerek İslâm hukuku'nun ruhu olarak nitelendirilmiştir. Hiçbir fakihin mustağnî kalamayacağı bir değere sahip olan fıkıh kâideleri, hukukun hikmetlerini ve özünü içermekte, fûr'un tüm meselelerini ihata etmektedir. Karâfî, ilgili eserinde kaidelerin fıkıhî konuları anlamadaki rolünü ifade etmiştir. Nitekim, fûru meseleleri, küllî kâideler olmaksızın cüz'i benzerliklerle elde etmeye başlayan kimseler hakkında şu sözlerini dile getirmiştir: “Ona göre fûru meseleleri karışır ve tenakuzlar meydana gelir. Artık o kimsenin zihni bu meselelerle karışır ve çıkmaza girer. Artık sayısız cüz'i meseleyi ezberlemeye ihtiyaç duyar. Böylece ömrü biter tükenir de istediği şeyleri yerine getiremez.”⁸⁹ Kaidelerine muttalî olan fakihin bu tehlikelere düşmeyeceğini ise şu cümleleriyle ifade etmiştir: “Fakat kim fıkıhı bu kaidelerle öğrenirse fûruat bu kaidelerin içinde mevcut olduğundan, cüz'î konuların çoğunu ezberlemeye ihtiyaç duymaz. Başkasına göre tenakuz teşkil eden bir mesele, ona göre uygun ve doğru olur. Çok uzakta olanlara bile cevap verir ve zihne yaklaştırır.”⁹⁰ Zerkeşî ise kavâid ilminin önemini “Kutbuddîn es-Sinbâtî”den (v. 722/1322) bana ulaştı ki; fıkıh nezâiri bilmektir”⁹¹ ifadeleriyle vurgular ve fakihin müctehid mertebesine ulaşmasının ancak kâideleri bilmekle mümkün olduğunu söyler.⁹² İbn Nüceym (v. 970/1562) ise kaideleri bilmekle mezhep müktesebatını bütünsel bakış açısıyla kavramanın

⁸⁶ Nedvî, *el-Kavâid*, 121.

⁸⁷ Mecelle hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, (İstanbul: İsam Yayınları, 1973), 17-120; Mehmet Âkif Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *DİA* (Erişim tarihi: 15 Şubat 2024); Önder, *el-Mücezz fî'l-Şerhi'l-Kavâid*, 53.

⁸⁸ Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, (Humus: Râtip Hâkimî, 1388), 118.

⁸⁹ Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şehâbüddîn, *Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk (el-Furûk)*, Beyrut: Dâru'l-Mârifet, ts. 1/3.; Mustafa Baktır, “İslam Hukukunun Genel Prensipleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, 12/34 (Kış 2008), 208.; Önder, *el-Mücezz fî'l-Şerhi'l-Kavâid*, 24.

⁹⁰ Karâfî, *el-Furûk*, 1/3.

⁹¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâid*, 1/11.

⁹² Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâid*, 1/11.

önemine değinerek, kavâid bilgisinin fakihi fetvada müctehid mertebesine ulaştırdığını ifade eder.⁹³ Bu kâideler, fıkıhın kaynaklarına muttali olmayı ve kâidelerin ezberlenmesi suretiyle fikhî mezvuları daha kolay kavramayı mümkün kılar. Ayrıca kişiye fikhî meleke kazandırarak karşılaşılması muhtemel meselelerin çözümüne ulaşılmasında kolaylık sağlar. Kaideleri kavramakla kişi karşılaştığı fikhî meseleleri elde ettiği meleke ile yorumlayarak hükme ulaşır. Musa Carullah (v. 1369/1949) fakîhin kavâid bilgisinden elde ettiği melekeye vurguyla, bunları ezberleyip kavrayan kişinin tam manası ile “*fakih*” olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴

Klasik kaynaklardan hareketle kavâid bilgisinin icthad melekesi kazandırdığı ve icthad etmenin ön şartı olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca zamanın değişmesiyle birlikte süregelen yeni hadiselerin hükümünün kendisiyle bilindiği fıkıh kâideleri, İslam hukukunu karşılaşılan yeni meselelere intibakını sağlayarak onun dinamik yapısını korur.⁹⁵

2.3.5. Kavâid-i fıkhiyyenin delil olma meselesi

Kaidelerin fikhî tefekkürün gelişimine olan katkısına daha önce değinmiştik. Bu ehemmiyete sahip olan ve fıkıh ilminin ibâdâtıtan muâmelâta neredeyse her alanını kuşatan kâidelerin hüküm istinbatında konuya ilişkin özel bir delil olmaksızın müstakil olarak kaynak teşkil edip etmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Bu başlık altında, fıkıh kaidelerinin hüküm istinbatında delil teşkil edip etmeyeceği işlenecek ve konuyla ilgili görüş ve düşünceler özetlenecektir.⁹⁶

Şunu belirtmeliyiz ki, kaynağını Kitap ve Sünnet nasslarından ve icmâ’dan alan temel kaidelerin hüküm istinbatında delil kabul edildiğine dair fakihler ittifak etmiştir. Aslı itibariyle hadis metni olup daha sonra fukaha tarafından küllî kaide haline getirilmiş nakiller, hüccet kabul edilmiştir. Mesela, “Beyyine davacıya yemin de davalıya gerekir”⁹⁷, “Bir şeyden faydalanma damânı mukabelesindedir”⁹⁸ kaideleri bunlara örnek verilebilir.⁹⁹

⁹³ İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir Alâ Mezhebi’n-Nu’mân*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986), 13.

⁹⁴ Musa Carullah, *Kavâid-i Fıkhiyye*, 6.

⁹⁵ Bâhuseyn, *el-Kavâid*, 116.

⁹⁶ Nedvî, *el-Kavâidu’Fıkhiyye*, 293-297; Bü rnû, *el-Vecîz*, 38-43; Bâhuseyn, *el-Kavâidu’l-Fıkhiyye*, 265-271; Devserî, Müslim b. Muhammed, *el-Mümti’ fi’l-Kavâidi’l-Fıkhiyye*, (Riyad: Dâru Zednî 2007), 61-65; Ahmet Yaman, “Bir Kavram Olarak “Fıkıh Kâideleri” ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri” *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 1/1, (Mayıs 2001), 49-75; Kızılkaya, *Kâsânî’nin Bedâyi’ İsimli Eserinde Kavâidin Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 62-65; Önder, *el-Mûcez fi Şerhi’l-Kavâid*, 31-34.

⁹⁷ İbn Mâce, “Kitâbu’l-Ahkâm”, 7; Tirmizî, “Kitâbu’l-Ahkâm”, 12.

⁹⁸ Ebû Dâvud, “Kitâbu’l-Buyû’”, 74/351; Tirmizî, “Kitâbu’l-Buyû’”, 53/1285.

⁹⁹ Nedvî, *el-Kavâid*, 293; Bâhuseyn, *el-Kavâid Fıkhiyye*, 265; Önder, *el-Mûcez fi Şerhi’l-Kavâid*, 31.

Aynı şekilde ibâre ve ifade yapısı bakımından doğrudan ayet veya hadis metni olmayan ancak onların muhtevasından tahriç edilmiş kaideler de delil mesabesindedir. Örneğin, *Meşakkat teysiri celbeder*¹⁰⁰ kaidesi kaynağını “(...) Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yükledi”¹⁰¹ âyetinden alır. İbadetlere ve birçok hukuki tasarrufa kaynaklık teşkil eden “*Birşeyden maksat neyse hüküm de ona göredir*”¹⁰² küllî kaidesi, “Ameller niyetlere göredir. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır”¹⁰³ hadis-i şerifine dayanır. Kaynağı icmâ olan küllî kaideler de delil mesabesindedir. *İctihad ile ictihad nakzolunmaz*¹⁰⁴ kaidesi buna örnek verilebilir. Bu tür kaidelerin hüküm istinbatında, iftâ ve kazâda şer’î delil olduğuna dair görüş farklılığı yoktur.¹⁰⁵

Bunların dışında kalan, dayanağı kıyas ve ictihad olan küllî kaidelerin yeni meselelerin hükümlerini belirlemede müstakil olarak delil ve hüccet olup olmayacağı konusunda görüş farklılığı vardır. Klasik dönem âlimlerinin çoğunluğu bu kaidelerin delil hüviyetinde olmadığını belirtmiştir. Bu görüşe göre söz konusu kaidelere dayanarak fetva ve hüküm vermek doğru değildir. İbn Nüceym’in *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* adlı eserinin şârihi el-Hamevî (1098/1687), bu hususta onun şöyle söylediğini dile getirir: “Bu kaide ve dâbitların gereğine göre fetva vermek caiz değildir. Çünkü bunlar her zaman değil, çoğu zaman geçerlidir.”¹⁰⁶ Mecelle heyeti de konuya dair şu açıklamada bulunmuştur: “Hükkâm-ı şer’, bir nakl-i sarîh bulmadıkça yalnız bunlarla hükmedemez.”¹⁰⁷

Buna mukabil son dönemde bu tür kaidelerin şer’î delil sayılabileceğini söyleyen araştırmacılar da olmuştur. Bu müelliflerin bir kısmı kâideleri müstakil bir delil konumunda mı yoksa mevcut hükmü kuvvetlendirecek ve illetini izah edecek şekilde mi kabul ettikleri net değildir. Söz konusu kâideleri şer’î delillerden sayan müelliflerin bunları fer’î delillerin sonunda zikretmeleri, bazı bilginlerin de yorumladığı gibi müftü ve hâkime arzedilen mevzuların çözümü için kaynaklarda ona özel bir delil bulunmadığı durumda, konuyu kapsayan fikhî kâidelere istinaden fetva vererek meseleyi çözüme ulaştırabilir görüşü ile benzerlik gösterir.¹⁰⁸

¹⁰⁰ Mecelle, md. 17.

¹⁰¹ Hac, 22/78.

¹⁰² Mecelle, md. 2.

¹⁰³ Müslim, İmâre, 155.

¹⁰⁴ Mecelle, md. 16.

¹⁰⁵ Bâhuseyn, *el-Kavâid Fıkhiyye*, 265.

¹⁰⁶ Hamevî, *Ğamzu Uyûni’l-Besâir*, 1/37.

¹⁰⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm*, 1/11.

¹⁰⁸ Tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nedvî, *Kavâid*, 295; Yaman, “Bir Kavram Olarak ‘Fıkıh Kâideleri’”, 49-75. Kızılkaya *Kâsânî’nin Bedâiyi’ İsimli Eserinde Kavâidin Yeri*, 62-65.

2.4. Zerkeşî'nin *El-Mensûr Fi'l-Kavâid* Eserinde Geçen Kaynaklar, İstılahlar ve İsimler

Fıkhi kaideleri bir arada toplamak ve fer'î ahkâma ortak açıklama getirmek maksadıyla çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri, Şâfiî fukahâsından Bedreddin ez- Zerkeşî'nin kaleme aldığı *el-Mensûr fi'l-kavâid* / المنشور في القواعد isimli kitaptır. Müellif, telif ettiği bu eserde fikhî kaide ve dâbıtların yanısıra fetvâ ve yargı makâmını ilgilendiren birçok fikhî meseleye de yer vermiştir. Ele aldığı konuları alfabetik sıralamaya göre tasnif etmesi eserin temâyüz edici özelliklerinden biridir.¹⁰⁹ Çalışmamızın ikinci bölümünde eserin muhtevâsı hakkında detaylı bilgi sunulacağı için burada tafsilâta girilmeyecektir. Fakat eserin muhtevâsı hakkında bilgi vermeden önce müellifin bu kitabında kullandığı terimler ve istifade ettiği kaynaklar hakkında okuyucuya ön bilgi vermek uygun olacaktır.

2.4.1. Kaynaklar

Bu başlık altında Zerkeşî'nin çeşitli açılarından inceleyeceğimiz *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id* eserini telif ederken yararlandığı kaynaklar tespit edilmiştir. Zerkeşî bu eserde konuları incelerken referansta bulunduğu kaynakları zikretmemiştir. Bazen müellifleri ismen zikretmeden sadece kaynağın adına işaret etmekle iktifa etmiştir. Eserinde fûru fıkıh, usul, kavâid, tefsir ve hadis gibi birçok kaynağa başvurmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla müellif, daha çok İmam Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn*, *Minhâcü't-Tâlibîn*, *Mecmû'*, *Müğni'l-Muhtâc*, İbnü'l-Kâs'ın *et-Telhîs* ve İmam Râfiî'nin *Şerhu'l-Kebîr* isimli eserlerinden faydalanmıştır. Zerkeşî, Alâî'den nakilde bulunduğunu açıkça beyan etmemiştir fakat Amıra Akıl ve Adnan Algül'ün değerlendirmesine göre *el-Bahru'l-Muhît* isimli kitabında ele aldığı “İştirâtu'l-adâleti fil müçtehidin” ve “tahrîru akvâli İmâm eş-Şâfiî fi kavli's-sahâbi” gibi bazı konularda kullanılan ifadeler ve bakış açısı Alâî'den istifade ettiğine işaret etmektedir.¹¹⁰

Zerkeşî, bu eserde çok sayıda kaynaktan istifade etmiştir. Referansta bulunduğu kaynaklardan nakiller yaptıktan sonra bunlar arasında görüş ayrılığı bulunması halinde hangisinin kabul edildiğini belirtmiştir. Müellif, zaman zaman naklettiği görüşler arasında kıyaslama yaparak kendi değerlendirmelerini ve yeri geldiğinde tenkitte bulunmayı ihmal etmemiştir.¹¹¹ Bu durum müellifin ilmî yetkinliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Zerkeşî, bazen

¹⁰⁹ Bkz. Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, I-II.

¹¹⁰ Amıra Akıl-Adnan Algül, “Salâhuddîn el-Alâî'nin Hayatı ve el-Mecmû'u'l-Müzheb Fi Kavâidi'l-Mezheb Adlı Eseri” *Batman Akademisi Dergisi*, 6/2 (Aralık 2022), 74.

¹¹¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/17.

atıfta bulunduğu müellifin verdiği bilgiyi hangi eserin hangi bâbından naklettiğini de belirtmiştir.¹¹² Bu durum, onun ilmî titizliğini gösteren ayrıntılardan biridir.

2.4.1.1. Furû-ı fıkıh kaynakları

Zerkeşî, eserinde konuları incelerken mezheb müktesebâtını yansıtan çok sayıda esere atıfta bulunmuştur. Burada kaynaklar hakkında tafsilata girilmeden tanıtıcı mahiyette bilgiler aktarılacaktır. Tespit edilen kaynakların isimleri Zerkeşî'nin eserinde zikrettiği şekliyle sunulup, literatürde geçen tam adı ve müellifi aktarılacaktır.

1. *el-Ümm:*

Şafîî fıkhnın ana kaynağı olan *el-Ümm*, İmam Şafîî'nin (v. 204/820) hayatının son beş yılını geçirdiği Mısır'da "kavl-i cedid/mezhebi cedîd" ismiyle meydana getirdiği fikhî müktesebâtını yansıttığı eseridir. Matbû halde bulunan bu eser, bazı kaynaklarda *el-Mebsût fî'l-fıkh* ismiyle de geçmektedir.¹¹³

2. *ez-Ziyâdât:*

Ebû'l-Asım el-Abbâdî'nin (v. 458/1066) kaleme aldığı Şafîî fıkhnına yönelik eseridir.¹¹⁴

3. *et-Telhîs:*

İbnü'l Kâs olarak tanınan Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî el-Bağdâdî'nin (v. 335/946) *et-Telhîs* isimli eseri Şafîî fıkhnına dair yazılan temel muhtasar metinlerdendir.¹¹⁵

4. *el-Hâvî:*

Farklı görüşlerin gerekçelerinin tartışılarak izah edilmesi sebebiyle hilâf ilmi özelliği kazanan ve tam adı *el-Hâvî'l-kebîr* olan bu eser, Şafîî fakihi Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî tarafından kaleme alınmıştır.¹¹⁶

5. *el-Bahr:*

¹¹² Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/86.

¹¹³ Şafîî, *el-Ümm* (muhakkikin önsözü), 1/9.

¹¹⁴ Endûnîsî, Abdulkadir b. Abdumuttalib, *el-Hazâinu's-seniyye min meşâhir'l-kutubi'l-fikhiyye li eimmetinâ'l-fukahâ'iş-Şafî'iyye*, thk. Abdulaziz b. es-Sâyib, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 56.

¹¹⁵ Bkz: İbnü'l-Kâs, *et-Telhîs*, 10; Endûnîsî, *el-Hazâinu's-seniyye* 38; Özel, Ahmet, "İbnü'l-Kâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim: Temmuz 2024).

¹¹⁶ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Âdil Ahmed Abdül Mevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1319/ 1999), 3/56; Kallek, Cengiz, "Mâverdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim: Temmuz 2024)

Tam adı *Bahru'l-mezheb fî fîrû'i mezhebi'l-Îmâmi's-Şâfiî* olan bu eser, Ebu'l-Mehâsin İsmail b. Ahmed er-Rûyyânî (v.502/1114) tarafından kaleme alınmış olup fikhî meseleler hakkında çeşitli mezheplerin ictihadlarını sunan bir eserdir.¹¹⁷

6. *en-Nihâye*:

Îmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik el-Cüveynî'nin (v. 478/1085) kaleme aldığı bu eserin tam adı *Niyâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l mezheb*'dir. Şafîî fikhının temel kaynaklarından olan *el-Ümm*, *Muhtasarü'l-Müzenî*, *Muhtasarü'l-Büveytî*, *el-Hâvi'l-kebîr* eserlerini sistemleştirmiştir.¹¹⁸

7. *er-Ravza*:

Zerkeşî'nin bu çalışmasında en çok yararlandığı kaynaklardan biri olan *Ravzatü't-Talibîn* dir. *er-Ravza* olarak kullanıldığında *Ravzatu-tâlibîn* mi yoksa *el-Azîz şerhu'l-Vecîz* isimli eser mi kastedildiği tam olarak bilinmemektedir. Fakat *el-Azîz* ismil eserin kastedilme ihtimalinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir.¹¹⁹ Zerkeşî ise bu karışıklığı gidermek için kaynak belirtirken eseri İmam en-Nevevîye atfederek kullanmıştır.¹²⁰ Dolayısıyla Zerkeşî'nin eserinde geçen *er-Ravza* ibaresinden kastın Nevevî'nin *Ravzatü't-talibîn* ve 'umdeti'l-müftîn adlı eseri olduğu anlaşılmaktadır.

8. *Aslu'r-Razva*:

Kaynaklara göre, yukarıda değindiğimiz *er-Ravza* ismi, bazı eserlerde 'Aslu'r-Ravza' şeklinde kullanıldığında, bu ibareden kastın Nevevî'nin Rafîî'nin *el-Azîz* isimli eserinden ihtisar ederek ortaya koyduğu *Ravzatü't-Talibîn* eserinde geçen ibarelerdir. Fakat bu ibare, 'Zevâidu'l-Ravda' şeklinde kullanıldığında ise *Azîz* eseri üzerine yapılan ilaveler kastedilir.¹²¹

9. *Şerhu'l Mühezzeb*:

Tam adı *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb* olan bu eser, İmam Nevevî'nin Şîrâzî'ye ait *el-Mühezzeb* isimli kitabının şerhidir. Müellif, Şafîî fikhının temel kaynaklarından biri olan bu eserini tamamlayamadan vefat etmiştir.¹²²

¹¹⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, Şâfiî, *Hilyetü'l-ulemâ fî ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ*, thk. Saîd Abdülfettâh (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa Bâz, 1980), 1/37.

¹¹⁸ Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, c. 1-20; İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasen, *Tebyînu kezibi'l-müfterî fî mâ nusibe ile'l-Îmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, thk.y. (Beyrut: Daru el-Kütübi'l-Arabî, 1404), 281-282.

¹¹⁹ Es-Sakkâf, *Muhtasarü'l-fevâidi'l-mekkiyye fî mâ yahtâcuhû talebetü's-Şâfi'iyye*, thk. Yûsuf b. Abdurrahmân el-Maraşlı, (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2002), 93-94.

¹²⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 2/10.

¹²¹ Sakkâf, *el-Fevâidü'l-medeniyye*, 152.

¹²² Muhammed Necib el-Muti'î, Nevevî'nin *Şerhu'l-mühezzeb* isimli eserinin muhakikimuhakki (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, 1997) 1/5; Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehâvi, *el-*

10. *Şerhu'l Fûrû`:*

Tam adı *Şerhu'l Fûrû`i İbni'l-Haddad, el-Müeccerred fî'l-mezheb* olan bu eser Ebü't-Tayyib Taberî'ye (v. 450/1058) nispet edilse de günümüze ulaşmamıştır. Nevevî *el-Mecmû'*unda bu esere atıfta bulunmuştur.¹²³

11. *el-Basût:*

Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî'ye (v. 505/1111) ait olan bu eser, Şafîî fıkhnına dair yazılmış Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-matlab* isimli eserinin özeti şeklindedir.¹²⁴

12. *el-İmlâ:*

İmam Şafîî'ye ait olan bu eserin müstakil bir çalışma veya *el-Emâlî*'nin bir bölümü olup olmadığı konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı kaynaklar, Şafîî'lerin imlâ ve *el-mâlî*'nin kavramsal olarak ta'lik ile aynı manada kullandıklarını, dolayısıyla İmam Şafîî'nin talebelerinin bazı kitapları kaynaklarda *el-İmlâ* yahut *el-Emâlî* ismiyle geçtiğini belirtmiştir.¹²⁵

13. *el-Muharrar:*

Tam adı *el-Muharrar fî fıkhi'l İmâmi's-Şâfiî/el-Muharrar fî fûrû`i's-Şâfi`iyye* olan bu eser, Abdülkerim b. Muhammed er-Râfîî (v. 623/1226) tarafından kaleme alınmış olup, İmâm Gazzâlî'nin *el-Vecîz* isimli eserinin muhtasarı mahiyetindedir.¹²⁶

14. *el-Minhâc:*

İmam Nevevî'nin Râfîî'nin kaleme aldığı *el-Muharrar* isimli eserinin muhtasarı mahiyetinde olan bu eser üzerine çok fazla çalışma yapılmıştır.¹²⁷ Söz konusu eser, Şafîî fıkhnının önemli eserlerinden biridir.

15. *el-Minhâc:*

Menhelu'l-azbur-raviyy fî terümeti kutbi'l-evliyâ en-Nevevî, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 21.

¹²³ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/509.

¹²⁴ Çağrı, Mustafa, "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim: 19 Hazir 2024).

¹²⁵ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/161.

¹²⁶ Abdülkerim b. Muhammed er-Râfîî, *el-Muharrar fî fûrû`i's-Şâfi`iyye*, thk. Neşet b. Kemal el-Mısırî (Kâhire: Daru's-Selâm, 1434/2013).

¹²⁷ Ebü Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şerîf en-Nevevî, *Minhâcü't-talibîn*, (Mukaddime bölümü) thk., İvaz Kâsım Ahmed İvaz (Beyrut: Daru'l-fikr, 1370/2005), 7.

Ebû Abdullah Halîmî'ye (v. 403/1012) ait olan bu eserin tam adı *el-Minhâc fî şu'abi'l-Îmân*'dır.¹²⁸ İman esasları, ahlak kuralları ve bazı fıkıh konularını ihtiva eden bu eserin adı *Keşfü'z-Zunûn*'da *Minhâcü'd-dîn* şeklinde geçmektedir.¹²⁹

16. eş-Şâfi:

Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Cürcânî'ye (v. 482/1089) ait olan bu eser, Şafîî fihhına dair telif edilmiştir.¹³⁰

17. et-Tahrîr:

Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Cürcânî'ye ait olan bu eser, Şafîî fikhının önemli kaynaklarından olup, tam adı *et-Tahrîr fî fûrû'i fikhî's-Şâfi'iyye*'dir.¹³¹

18. el-Kâmil:

Ebû Nasr Abdüsseyyid b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü's-Sabbağ'a (v. 477/1084) ait olan bu eser, Şafîî ve Hanefî mezheplerinin arasındaki ihtilafları konu edinmektedir.¹³²

19. el-İhyâ:

Tam adı *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* olan bu eser, Gazzâlî'nin (v. 505/1111) başta tasavvuf ve ahlak kuralları olmak üzere fıkıh ve kelâm gibi ilimlere yeni yaklaşımlar getiren eseridir.¹³³

20. eş-Şâmil:

Şafîî fikhının önemli eserlerinden olan bu çalışmanın tam adı *eş-Şâmilu'l-Kebîr şerhu Muhtasari'l-Müzenî* olup, Ebû'n-Nasr Abdüsseyyid b. Muhammed b. Abdilvâhid es-Sebbâğ el-Bağdâdî'ye aittir.¹³⁴

21. el-Vâfi:

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İsâ b. Ebî Bekr Abdullah el-Kalyûbî (v. 689/1290) tarafından kaleme alınan bu eser, Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb* adlı kitabı üzerine yapılan şerh mahiyetinde olup, tam ismi *el-Vâfi bi't-taleb fî şerhî'l-Mühezzeb*'dir.¹³⁵

¹²⁸ Yurdakul, Metin, “el-Minhâc fî Şuabi'l-îmân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim: 2020)

¹²⁹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/1871.

¹³⁰ Osman b. Abdurrahman Takiyüddîn İbn Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâ eş-Şâfi'iyye* thk. Muhyiddin Alî Necîb (Beyrut: Daru Beşâiru'l-İslâmiyye 1996) 1/371.

¹³¹ İbn Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, 1/371.

¹³² Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/1381.

¹³³ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/23-24. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Kahire:1332.

¹³⁴ İbnu Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, 1/88.

¹³⁵ Tâciüddîn Abdü'l-Vehhâb b. Takiyüddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Halevî, (B.y.y.; Hicru li'-Tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', h.1314) 8/50.

22. *el-Kâfi*:

Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd'in (v. 334/945) en önemli eseri olan bu çalışma, tabakat kitaplarında *Muhtasarü'l-kâfi* ismiyle geçmektedir.¹³⁶ İmam Mukammed'in Zâhiru'r-rivâye kitaplarını birleştirip konuları fıkıh bâblarına göre sıralamıştır.¹³⁷

23. *el-Hisâl*:

Tam adı *el-Hisâl ve el-Aksâm* bu eser, Şâfiî fakihî Ahmed b. Ömer b. Yûsuf Ebû Bekr el-Haffâf'a aittir.¹³⁸

24. *et-Tetimme*:

Tam adı *Tetimmetü'l-İbâne* olan bu eser, Ebû Sa'd Cemâlüddîn Abdurrahman b. Me'mûn b. Alî el-Mütevelî' (v. 478/1086)'ye aittir. Müellif, Hocası Ebu'l-Kâsım el-Fûrânî'nin fıkha dair yazdığı el-İbâne adlı eseri tamamlayamadan vefat etmesi üzerine *el-İbâne*'yi tamamlayarak esere *Temimmetü'l-İbâne* adını vermiştir.¹³⁹

25. *ez-Zehâir*:

Kâdî Ebu'l-Meâlî Mücellî b. Cüme' el-Mahzûmey'e (v. 550/1155) ait olan bu eserin tam adı *ez-Zehâir fî fıkhu's-Şâfiî* dir.¹⁴⁰

26. *el-İşrâf*:

Tam adı *el-İşrâf 'alâ gavâmizi'l-hükümât* olan bu eser, Ebû S`ad b. Ahmed b. Ebi Yusuf el-Herevî (v. 518/1124) tarafından kaleme alınmış olup, hocası Ebû Âsım el-Abbâdî'nin *Edebü'l-kazâ* adlı kitabı üzerine yapılmış bir şerh mahiyetindedir.¹⁴¹

27. *et-Tehzîb*

Tam adı *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât* olan bu eser, Şâfiî fakihî İmam Nevevîye aittir.¹⁴²

28. *el-Kifâye*:

¹³⁶ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/1851-1852;

¹³⁷ Ebu'l-Hasenât Muhammed Abulhay el-Leknevî, *et-Ta'likât es-Seniyye ala'l-fevâidi'l-behiyye*, thk. Muhammed Bedreddin el-Halebî (Mısır: Matbaatu's-Saâde, h.1376) 102.

¹³⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî eş-Şühbe ed-Dimeşkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, thk. el-Hâfız Abdü'l-Alimhân, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, h. 1407), 1/124.

¹³⁹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/1251.

¹⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/822; Endünîsî, *Hazâinü's-Seniyye*, 41.

¹⁴¹ Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 5/369; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/47.

¹⁴² Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/514.

İbnü'r-Rif'a adıyla tanınan Necmüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Ensârî'ye (v. 710/1310) ait olan bu eserin tam adı *Kifâyetü'n-nebîh/el-Kifâye fî şerhi't-Tenbîh* olup, Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı kitabının şerhi mahiyetindedir.¹⁴³

29. *Şerhu'l-Vecîz*:

Gazzâlî'nin el-Vecîz isimli eseri üzerine bir çok şerh çalışması yapılmıştır.¹⁴⁴ Bu yüzden literatürde *Şerhu'l-Vecîz* ismiyle birden çok eser bulunmaktadır. Ancak Zerkeşî'nin eseri Abdü'l-Vehhab ez-Zencânî'ye nispet ederek kullanması¹⁴⁵ anlam karmaşasını bertaraf etmektedir.

30. *el-Hâdim*:

Bedrüddîn ez-Zerkeşî'nin kendisine ait olan bu eserin tam adı *Hâdimü'r-Râfî ve'r-Ravzâ* olup, Râfî'nin *Fethu'l-Azîz* ve Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn* eserlerinde kapalı kalan ve izâha muhtaç olan meselelere açıklık getirmek için telif edilmiştir.¹⁴⁶

31. *et-Tahkîk*:

İmam Nevevî'nin, Şîrâzî'ye ait *el-Mühezzeb* adlı kitabından yararlanarak telif ettiği ancak tamamlayamadığı çalışmasıdır.¹⁴⁷

32. *Şerhu'l-Vecîz*:

Tam adı *Fethu'l-Azîz bi Şerhu'l-Vecîz* olan bu eser, Rafî'ye ait olup, Gazzâlî'nin el-Vecîz isimli eseri üzerine yaptığı şerhtir.¹⁴⁸

33. *Muhtasaru'n-Nihâye*:

Mahtût halde bulunan bu eser, İbn Hârûn el-Kenânî'ye ait olup, Mütevellâ'nın *en-Nihâye ve't-Temâmü'l-Ma'rifeti'l-Vesâig ve'l-Ahkâm* isimli eserinin muhtasarı mahiyetindedir.¹⁴⁹

34. *Muhtasaru'l-Müzenî*:

¹⁴³ Necmüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Ensârî, *el-Kifâye fî şerhi't-Tenbîh*, thk. Mecdî Muhammed Surûr Baslum (Lübnan: Dûru Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/100.

¹⁴⁴ Aybakan, Bilal, "el-Vecîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim tarihi 12 Aralık 2023.).

¹⁴⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 2/203.

¹⁴⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, Muhakikin Önsözü, 1/4; Muhammed b. Ali Ahmed Şemsüddîn ed-Dâvudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, (Beyrut: Daru Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2/163.

¹⁴⁷ Bkz: Nevevî, *Kitâbü't-Tahkîk*, (mukakkikin önsözü), thk. Âdil Abdülmevcûd ve Ali Muavvîz, (Beyrut: Daru'l-Cilt, 1992), 11-16.

¹⁴⁸ Abdülkerîm, b. Muhammed b. Abdülkerim Ebu'l-Kâsım er-Râfî el-Gazûnî, *el-Azîz Şerhu'l-Vecîz*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvîz (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 1-13.

¹⁴⁹ Hatiboğlu İbrahim, "en-Nihâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2023).

Ebû İbrâhim İsmâilb. Yahyâ b. İsmâil el-Müzenî el-Mısriye ait olan bu çalışma, Şafî mezhebinin temel kaynaklarından olup, İmam Şafî'nin *el-Ümm* eserinin muhtasarı olan bu çalışma aynı zamanda İmam Şafî'nin orada bulunmayan görüşlerini ve kendi yorumlarını da ihtiva eder.¹⁵⁰

35. el-Vasît:

Şafî mezhebi'nin beş temel eserinden biri olan el-Vasît, Gazzâlî'nin kendi kitabı el-Basît üzerine yazdığı muhtasar bir eserdir. Eser, *el-Vasît fi'l-fıkh*, *el-Vasît fi'l-mezheb*, *el-Vasîtü'l-muhît bi-aktâri'l-Basît* şeklindeki isimlerle de tanınmaktadır.¹⁵¹

36.eş-Şâmil:

Tam adı eş-Şâmilü'l-Kebîr şerhu Muhtasari'l-Müzenî olan bu eser, Şafî fıkhnın önemli kaynaklarından biridir. Ebu'n-Nasr Abdüsseyyid b. Muhammed b. Abdilvâhid b. es-Sabbâğ el-Bağdâdî (v. 477/1084) tarafından kaleme alınmıştır.¹⁵²

37.el-Matlab:

İbnü'r-Rif'a olarak bilinen Ebu'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî'ye (v. 710/1310) ait olan bu eserin tam adı *el-Matlab fi şerhi't-Tenbîh* olup, Şîrâzî'nin et-Tenbîh adlı eseri üzerine yazılmış önemli şerhlerden biridir.¹⁵³

38. el-Veşâih:

Zerkeşî'nin atıfta bulunduğu bu eserin aidiyeti hakkında kaynaklarda bir bilgi tespit edemedik.

39. el-Beyân:

Yahyâ b. Ebi'l-Hayr el-İmrânî (v. 558/1163) tarafından kaleme alınan bu eserin tam ismi *el-Beyân fi Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî* dir.¹⁵⁴

40. Şerhu Kifâye:

Tam adı *Şerhu Kifâye el-mütehafliz /Tahrîru er-Rivâye fi takrîru'l-kifâye* olan bu eser, Muhammed b. Tayyib el-Fârisî tarafından kaleme alınmıştır.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye el-Kübrâ*, 8/257.

¹⁵¹ Çağrııcı Mustafa, "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim tarihi: 17 Aralık 2023).

¹⁵² Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye el-Kübrâ*, 8/305.

¹⁵³ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye el-Kübrâ*, 3/333.

¹⁵⁴ Yahyâ b. Ebi'l-Hayr el-İmrânî, *el-Beyân fi Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, thk. Kasım Muhammed en-Nûrî (Cidde: Daru'l-minhâc, 1417/2000), 1-13.

¹⁵⁵ Muhammed b. Tayyib el-Fârisî, *Şerhu Kifâye el-mütehafliz*, thk. Ali Hüseyin el-Bevâb (Riyad: Daru'l-Ulûm, 1403/1983), 1-213.

41. *Şerhi'l-İnvân:*

Şafiî fikhına dair yazılmış bu eserin müellifi İbn dakîku'l-îd olarak tanınan Ebu'l-Feth Takıyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kureyşî el-Kûsî (v. 702/1302)'dir.¹⁵⁶

42. *Şerhu't-Tenbîh:*

Zerkeşî, bu ifade ile İbn Rif'a'nın *Kifâyetü'n-nebîh/el-Kifâye fî şerhi't-Tenbîh* adlı eserini kastetmektedir.¹⁵⁷

43. *Şerhu'l-Vasît:*

İmam Gazzâlî'nin *el-Vasît* isimli Şafiî fikhına dair eseri üzerine bir çok şerh yazılmıştır. Ancak Zerkeşî'nin burada *Şerhu'l-Vasît* ismini müellifi belirtmeden kullanması eserin aidiyetini tespit etmemizi mümkün kılmamıştır.

44. *Şerhu't-Telhîs:*

Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl es-Sağîr'in (v. 417/1026) İbü'l-Kâs'ın *et-Telhîs* adlı kitabı üzerine telif ettiği şerh mahiyetindeki eseridir.¹⁵⁸

45. *Şerhu't-Tehzîb:*

Nevevî'ye ait bu çalışmanın tam ismi *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lügât*'dır. Müellifi bu çalışmayı Şafiî mezhebi için köşe taşı sayılan *et-Tenbîh*, *el-Müzheb*, kendi eseri *Ravzatü't-tâlibîn* ve İmam Gazzâlî'nin *el-Vasît* gibi bazı eserlerde kullanılan terimler, ıstılahlar ve lakaplardan kastedilen anlamları izah etmek için telif etmiştir.¹⁵⁹

46. *en-Nüket:*

Ebü Zür'a Ahmed b. Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî (v. 826/1423) tarafından yazılan ve tam adı *en-Nüket 'ale'l-muhtasari's-selâse/Tahrîrü'l-fetâvî 'ale't-Tenbîh ve'l-Minhâc ve'l-Hâvî* olan bu eser, Şafiî fikhına dair telif edilmiş üç önemli eser üzerine farklı müellifler tarafından kaleme alınmış kitapların toplandığı ve değerlendirildiği bir çalışmadır.¹⁶⁰

47. *Şerhu er-Ravda:*

¹⁵⁶ Ahmet Özel, "İbn dakîku'l-îd"(Erişim tarihi: 17 Aralık 2023).

¹⁵⁷ el-Ensârî, *el-Kifâye fî şerhi't-Tenbîh*, 1/100.

¹⁵⁸ Endenûsî, *Hazâinu's-seniyye*, 55.

¹⁵⁹ Nevevî, Nevevî, *el-Mecmû'1/112; Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lügât*, thk. Ali Ahmed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcud, (Beyrut: Darü'n-Nefais, 2009), 704-707; Kemal Sanâdık, *Mustalahât el-Mezhebu's-Şâfi'iyye*, 59-60.

¹⁶⁰ Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Amr el-Esedî eş-Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. el-Hâfız Abdü'l-Alîmhan, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407) 4/72.

Müellifi Süleyman b. Abdikavî b. Kerîm et-Tûfî olan bu eserin tam adı *Kitâbu Şerhu Muhtasarur-Ravda*'dır.¹⁶¹

48. Şerhu's-Sağîr:

Müellif Abdülkerim b. Muhammed er-Rafîî'nin (v. 623/1226) *Şerhu's-Sağîr li'l-Vecîz* adlı eseri, İmam Gazzâlî'nin Şafîi fıkına dair telif ettiği *el-Vecîz* isimli kitabının şerhi mahiyetindedir.¹⁶²

49. el-Hâvî's-Sağîr:

Müellifi Abdülgaffâr b. Abdülkerim el-Kavzinî (v. 665/1266) olan bu eserin tam adı *el-Havî fi'l-fetâvâ ve el-Hâvî fi'l-furû*'dur.¹⁶³

50. Şerhu's-Sağîr:

Tam adı *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* olan bu çalışma, Kâdîhan adıyla tanınan Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmud el-Özkendî el-Fergânî'ye (v. 592/1196) aittir.¹⁶⁴ Zerkeşî bu eseri aynı isimle kaleme alınan *Rafîî'nin Şerhu's-Sağîr* isimli eseri ile karıştırılma ihtimalini bertaraf etmek için atıf yaparken müellifini de belirtmiştir.

51. el-Cevâhir:

Müellif Necmeddin Ahmed b. Muhammed el-Kamûlî (v. 727/1327) kaleme aldığı *el-Bahrü'l-muhîr fi şerhi'l-Vasît* isimli şerh mahiyetindeki çalışmasının ismini el- *Cevâhirü'l-Bahr* ismiyle değiştirmiştir.¹⁶⁵

52. Şerhu'l-Muhtasar:

Zerkeşî'nin atıfta bulunduğu isimle hangi eseri kastettiği tam olarak bilinmemektedir.

53. Şerhu'l-Miftâh:

Ebü Halef Muhammed b. Abdilmelik es-Selmî et-Taberî'nin (v. 470/1078) telif ettiği bu eser, İbnü'l-Kâs'ın *el-Miftâh* adlı kitabı üzerine yazdığı şerh mahiyetindeki çalışmasıdır.¹⁶⁶

¹⁶¹ Süleyman b. Abdikavî b. Kerîm et-Tûfî, *Şerhu Muhtasarur-Ravda*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.y: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987), 1/53.

¹⁶² Endûnîsî, *Hazâinü's-Seniyye*, 21.

¹⁶³ Sübkî, *Tabakâtü's-Şafîiyye*, 8/ 277-278; Necmüddîn Kavzânî, *el-Hâvî's-sağîr*, thk. Salih b. Muhammed b. İbrahim el-Yâbis (Kahire: Dârü'bni'l-Cevziyye, 1430), 47-52.

¹⁶⁴ Kâdîhan, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî, *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Yeniciami, nr. 436), 1690.

¹⁶⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/2008; Gazzâlî, *el-Vasît*, (muhakkikin önsözü), 1/17; Endûnîsî, *Hazâinü's-seniyye*, 28.

¹⁶⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1769.

54. *Sisiletü el-Cüveynî:*

Ebû Muhammed Rüknü'l-İslâm Abdullah b. Yûsuf b. Abdillâh el-Cüveynî'ye (v. 438/1047) ait olan eserin tam adı *Silsiletü 'l-Vâsıl*'dır.¹⁶⁷

55. *Tabakât:*

Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî el-Abbâdî'nin (v. 458/1066) Şâfiî fikhına dair telif ettiği eserin tam adı *Tabakatü 'l-fukahâ 'i 'ş-Şâfiî 'yye'*dir.¹⁶⁸

56. *el-Hilye:*

Rûyânî'nin (v. 502/1108) Şâfiî fikhına dair kaleme aldığı bu eserin tam adı *Hilyetü 'l-mü 'min fi 'l-fürû'*dur.¹⁶⁹

57. *el-Mecmû':*

Tam adı zikredildiği gibi geçen bu eser, İbnü'l-Mehâmilî ismiyle tanınan Şafiî fakihi Ahmed b. Muhammed b. el-Kâsım ed-Dabî Ebü'l-Hasan ibn el-Mehâmilî'ye (v. 1024/368) aittir.¹⁷⁰ Zerkeşî, bu esere atıfta bulunurken müellifini belirterek aynı isimle telif edilen Nevevî'nin *el-Mecmû'* isimli eseri ile karıştırılma ihtimalini bertaraf etmiştir.¹⁷¹

2.4.1.2. Usûlü'l-fıkıh kaynakları

1. *el-Mu'temed:*

Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin (v. 436/1044) fıkıh usulüne dair kaleme aldığı eserinin tam adı *Kitâbü 'l-Mu'temed fi usûli 'l-fıkıh'*dir.¹⁷²

2. *el-Burhân:*

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (v. 478/1085) Şafiî fikhına dair telif ettiği ve Şafiî fikhının önemli kaynaklarından olan bu eserin tam ismi *el-Burhân fi usûli 'l-fıkıh'*dir.

3. *Cem'u'l-Cevâmi:*

¹⁶⁷ Beşir Gözübenli, "Cüveynî, Rüknü'lislâm" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

¹⁶⁸ İbnü's-Sübki, *Tabakâtü 'ş-Şâfiyye el-Kübrâ*, 4/104-105.

¹⁶⁹ Abdülvâhid b. İsmâil er-Rûyânî, *Bahrü 'l-mezheb* (muhakkikin önsözü) thk. Tarık Fethî es-Seyyid (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2009), 1/21.

¹⁷⁰ Hayreddîn b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Zerkelî ed-Dimeşkî, *el-A'lâm*, (by.y. : Dârü'l-İlm, li'l-Melâyîn, 1/211.

¹⁷¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi 'l-kavâ'id*, 1/279.

¹⁷² Ahmet Akgündüz, "el-Mu'temed" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

Şafîî fikhına dair telif edilen ve tam adı *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh* olan bu eser, Tâcüddîn İbnü's-Sübkîye aittir.¹⁷³

2.4.1.3. Kavâid-i fıkhiyye kaynakları

1. *el-Furûk*:

Zerkeşî'nin atıfta bulunduğu bu eser, Ebû Muhammed Rüknü'l-İslâm Abdullah b. Yûsuf b. Abdillâh el-Cüveynî'ye ait olan ve *el-Cem'* ve *l-Fark* adıyla tanınan bu eser, fikhî meseleler arasındaki farkları ele alan bir çalışmadır.¹⁷⁴

2. *el-Furûk*:

Burada bahsi geçen *el-Furûk* isimli diğer çalışma, Ebu'l-Mehâsin er-Rüyânî'nin (v. 502/1108) furûk ilmine dair telif ettiği kitabıdır.¹⁷⁵

3. *el-Kavâ'id*:

Zerkeşî, İzzeddin b. Abdisselâm'ın (v. 660/1262) telif ettiği temelde makâsıd konularını merkeze alan *Kavâidü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm* adlı kitabına *el-Kavâ'id* olarak atıfta bulunmuştur.¹⁷⁶

4. *el-Mu'âyât*:

Tam adı *el-Mu'âyât fî'l-akl evi'l-Furûk* olan bu eser, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Cürcanî'nin (v. 482/1089) kavâid ilmine dair telif ettiği çalışmasıdır.¹⁷⁷

5. *et-Temhîd*:

Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî'nin (v. 463/1071) fıkıh ve hadis ilmine dair kaleme aldığı ve *Muvatta* eseri üzerine yazmış olduğu şerhtir.¹⁷⁸

6. *el-Furûk*:

¹⁷³ Tâcüddîn İbnü's-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh*, thk. Abdülmün'im Halil İbrahim (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 11.

¹⁷⁴ Bkz: Ebû Muhammed Rüknü'l-İslâm Abdullah b. Yûsuf b. Abdillâh el-Cüveynî, *el-Cem'* ve *l-Fark* (muhakkikin mukaddimesi), thk. Abdurrahman b. Selame b. Abdillâh el-Müzenî (Beyrut: Dâru'l-Cilt, 2004), 1/15-25.

¹⁷⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 2/226.

¹⁷⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1/269.

¹⁷⁷ Rafii, *el-Aziz şerhu'l-Veciz*, 28.

¹⁷⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/263; 2/1545; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/314-316.

Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısrî el-Karâfî'nin (v. 684/1285) fıkıh usûlünde yer almayıp fıkıh kitaplarında bulunan fikhî ilkeleri toplayarak değerlendirdiği bu eser, türünün önemli örneklerinden biridir.¹⁷⁹

2.4.1.5. Fetvâ ve kazâ eserleri

1. *Fetâvâ el-kaffâl:*

Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl es-Sağîr'e (v. 417/1026) ait bu eser, hocasına sorulan soruları ve cevapları kaydettiği çalışmasıdır.¹⁸⁰

2. *Fetâvâ İbni's-Salâh:*

Ebû Amr Takıyüddîn Osman b. Salahiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî'ye (v. 643/1245) ait olan bu eserin tam adı *Fetâvâ ve mesâilu İbni's-Salâh fî't-tefsîr ve'l-usûl ve'l-fikh*'dir. Zerkeşî çalışmasında bu esere bir çok yerde referansta bulunmuştur.¹⁸¹

3. *Fetâvâ el-Gazzâlî:*

İmam Gazzâlî'ye ait bu çalışma, yüz doksan konuyu ihtiva eden fetvâ eseridir.¹⁸²

4. *Fetâvâ en-Nevevî:*

Alâeddîn İbnü'l-Attâr'ın hocası Nevevî'nin ders meclisinde izah ettiği fıkıh ve tefir derslerine dair üç yüz doksan iki konuyu kayda geçirdiği ve *Fetâvâ'l-İmâm en-Nevevî* ismini verdiği çalışmadır.¹⁸³

5. *Fetâvâ Kâdî Hüseyin:*

Kâdî Hüseyin'in (v. 4627/1069) fetvâ eseridir.¹⁸⁴

6. *Fetâvâ elbeğavî:*

Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ' el-Beğavî'ye (v.516/1122) yöneltilen fikhî sorulara verdiği cevapların kayıt altına alındığı eseridir.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısrî el-Karâfî, *el-Furûk*, (b.y.y.; Âlemü'l-kütüb, ts.), 1-3.

¹⁸⁰ Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl es-Sağîr, *fetâvâ el-kaffâl* (muhakkikin önsözü), thk. Mustafa Mahmud el-Ezherî, (Riyad: Daru İbni'l-Kayyim, 2011), 6.

¹⁸¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id* 1/52, 181/2/193.

¹⁸² İbnü's-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/226; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1227.

¹⁸³ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Şerîf en-Nevevî, *Fetâvâ el-İmâm en-Nevevî*, thk. Muhammed el-Haccâr (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417/1996), 9-10, 13-280.

¹⁸⁴ Kâdî Hüseyin, *Fetâvâ Kâdî Hüseyin* (muhakkikin önsözü), thk. Eml Abdülkadir Hattâb ve Cemal Mahmûd Ebû Hasan (Umman: Daru'l-Feth, 2010), 29-30.

¹⁸⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2,1221.

Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Beğavî'nin (v. 516/1122) kendisine sorulan fikhî soru ve cevapları kaydettiği fetva eseridir.¹⁸⁶

7. *el-İşrâf*:

Tam adı *el-İşrâf 'alâ gavâmizi'l-hükûmât* olan bu eser, Ebû Sa'd b. Ahmed b. Ebi Yusuf el-Herevî'nin (v. 518/1124) hocası Abbâdî'nin *Edebü'l-kazâ* adlı kitabı üzerine kaleme aldığı şerh mahiyetindeki çalışmasıdır.¹⁸⁷

2.4.1.6. Diğer eserler

1. *el-Mekâyis*:

İbn Fâris (v. 395/1004) tarafından kaleme alınan etimolojik sözlük.¹⁸⁸

2. *Şerhu'l-Buhârî*:

İbn Battâl el-Kurtubî'nin (v. 449/1057) *Şerhu'l-Câmi`i's-sahîh* isimli çalışması, Buhârî üzerine yazılmış ilk ve en önemli şerhlerinden biridir.¹⁸⁹

2. *Tabakâtü İbn Salâh*:

Tabakât türü eserlerin önemli örneklerinden biri olan bu çalışmanın tam adı *Tabakâtü'l-Fukahâi's- Şâfi'iyye*'dir.¹⁹⁰

2.4.2. Eserde kullanılan ıstılahlar ve isimler

Fıkıh ilmi, teşekkül sürecini tamamlayıp ilmi birikimin olgunlaşmasıyla birlikte belli anlamları ifade eden bazı terimler geliştirmiştir. Bu terimler, bazen mezhep içinde tanınan kişileri ve onların meşhur eserlerini ifade eden kavramlar veya harf şeklinde kullanılan işaretler olduğu gibi mezhebin görüş ve tercihlerinin karşılığı olarak kullanılan ıstılahlar da olabilmektedir. Her ilmi gelişme bu süreçten geçtiği gibi fıkıh ilmi de bu süreçten geçerek kendi kavramlarını ve terimlerini oluşturmuştur. Bu terimlerin sistematik hale gelmesi ve kullanılması ise fikhın olgunlaştığı döneme tekabül etmektedir. Özellikle İmam Rafî ve İmam en-Nevevî gibi mezhebin önde gelen isimleri bu terimlerin sistematik bir yapıya dönüşmesinde önemli bir role sahiptir. Araştırmamıza konu olan Zerkeşî'nin *el-Mensûr fi'l-kavaid* isimli eserini

¹⁸⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1221.

¹⁸⁷ İbnü's-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/365.

¹⁸⁸ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ el-Kuzvîni er-Râzî, *Mu'cemü Mekâyis el-Luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y.y: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 1-6.

¹⁸⁹ Talak Sakallı, "İbn Battal el-Kurtubî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2023).

¹⁹⁰ İbnu Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, 1-2.

incelediğimizde kullanılan bu kavramların mezhepteki karşılığına tekabül ettiği görülmektedir. Burada; kişi, eser, mezhep ve görüşler için kullanılan ıstılahlara yer vererek ifade ettiği anlamlara değineceğiz.

2.4.2.1. Eserde adı geçen âlimler için kullanılan ıstılahlar

Fıkıhın olgunlaşmasıyla Şafii mezhebinde ulemanın kendisiyle anıldığı bazı terimler , harfler ve şekiller geliştirilmiştir. Bu terimler, alimin mezhepteki konumunu ve ehemmiyetini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Zerkeşî *el-Mensûr*'da harf ve şekiller kullanmamıştır. Bunların yerine aşağıda değindiğimiz kavramları sıkça kullanmayı tercih etmiştir. Biz burada Zerkeşî'nin atıfta bulunduğu âlimler için kullandığı kavramları ve bunların aidiyetini tespit etmeye çalıştık. Müellifin mezhep âlimleri için kullandığı ıstılahları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

1. *el-İmâm*:

Bu terim, fûru fıkıhta Şâfiî mezhebinin önemli isimlerinden İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âli Abdülmelik b. Muhammed el-Cüveynî; fıkıh usulünde ise Fahrettin er-Râzî (v. 606/1210) için kullanılır.¹⁹¹ Zerkeşî *el-Mensûr*'da bu ıstılahı sıkça kullanmıştır.¹⁹²

2. *el-Ashâb*:

Bu kavram, Şafii mezhebine mensup hicrî 400. yüzyılda yaşamış ve “ashâbü'l-vücûh” olarak tanınan mütekaddimûn ulema için kullanılmıştır.¹⁹³ Bu haliyle yada ‘ashâbunâ’ şekliyle nitelendirildiğinde mezhebe mensup fukahâ kastedilir.¹⁹⁴ Zerkeşî de bu terimi *ashabunâ* şekliyle kullanmıştır.¹⁹⁵

3. *el-Kâdî*:

Zerkeşî bu kavramı bazen yalın şekliyle bazen de el-Kâdî Hüseyin¹⁹⁶ terimini kullanmıştır. Müellif, tek başına el-Kâdî¹⁹⁷ kavramını zikrettiğinde Kâdî Hüseyin'i kastetmiştir. Nitekim bu terim, yalın olarak zikredildiğinde Ebû Ali el-Hüseyin b. Muhammed el-Merverrûzî (v. 462/ 1069) kastedilmektedir.¹⁹⁸

¹⁹¹ Sakkâf, *Muhtasarü Fevâidü'l-Mekkiyye*, 87; Kürdî, *Fevâidü'l-Mekkiyye*, 39-40.

¹⁹² Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* 1/277, 27, 15, 2/47, 69.

¹⁹³ Sakkâf, *Mu'cemu Mustalahât eş-Şâfi'iyye*, 13.

¹⁹⁴ Ebû Kasım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim, er-Râfiî, *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcud, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 13/ 92-99.

¹⁹⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* 1/347, 388, 337, 402.

¹⁹⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* 1/53.

¹⁹⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* 1/89.

¹⁹⁸ Rafîî, *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*, 92-99; Kürdî, *el-Fevâidü'l-Medeniyye*, 84.

4. *el-Kâdiyân:*

Bu terim, Şafî fakîhi Kadî Ebû Hasan el-Mâverdî (v. 450/1058) ve Ebû'l-Mehâsin b. Ahmed er-Rûyânî'yi (v. 502/1108) belirtmek için zikredilir.¹⁹⁹

5. *eş-Şeyh/Şeyhunâ/el-meşâyih:*

Şafî âlimler bu ıstılahı yalın haliyle kullandıklarında Zekerıyyâ el-Ensarî'yi (v. 926/1520) kastetmişlerdir.²⁰⁰ Ancak Zerkeşî bu kavramı belirli bir kişi için kullanmamıştır. Bu ifadeyi Şafî ve Malikî fakihlerinden Burhâneddin el-Fezârî, İzzeddin b. Abdissâlam, Ebû Hâmid el-İsferâyînî, el-Cüveynî ve el-Karâfî gibi önemli isimlere atıfta bulunurken kullanmıştır.²⁰¹

6. *eş-Şeyhân:*

Bu terim Şafî mezhebinin önemli iki ismi İmam Rafî ve İmam en-Nevevî'yi kastetmek için kullanılır.²⁰²

7. *el-Üstâd:*

Bu terim Şafî fakîhi Ebû İshâk el-İsferâyînî'yi kastetmek için kullanılsa da²⁰³ Zerkeşî bu kavramı farklı kişiler için de kullanmıştır.²⁰⁴

8. *el-İrâkiyyûn:*

Mezhep bilgilerini naklederken İmam Şafî'nin kâideleri ve metodolojisine bağlı kalarak tahriçlerde bulunan ve meseleleri de bu minvalde çözümlemekle meşhur olan Bağdat merkezli fıkıh ekolüdür.²⁰⁵ Bu ekolün temsilcisi ise Ebû Hâmid el-İsferâyînî'dir (v. 406/1015).²⁰⁶

9. *Kâle ba'duhum:*

Bu kavram, Şârih²⁰⁷ teriminden daha geniş bir manayı ifade eder.²⁰⁸

¹⁹⁹ Rafî, *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*, 92-99. Muhammed İbrahim Hafnâvî, *el-Fethu'l-mübîn fî ta'rîfi müstalahâtü'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn*, (Kahire: Darü's-Selam, 4132/2011), 140-142.

²⁰⁰ Kürdî, *el-Fevâidü'l-Medeniyye*, 581; Sakkâf, *Muhtasarü'l-fevâidi'l-mekkiyye* 89.

²⁰¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1/11, 29, 30, 292, 250.

²⁰² Sakkâf, *Muhtasarü'l-fevâidi'l-mekkiyye*, 147Ekrem Yusuf Ömer el-Kavâsimî, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'i*, (Ürdün: Darü'n-Nefâis, 2003), 514.

²⁰³ Muhammed Târik Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî: dirâse an mustalahâtihî ve merâtibi't-tercîh fihi*, (Dimeşk: Dâru el-Fâruk, 2011), 248.

²⁰⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 2/141, 209.

²⁰⁵ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, thk. Ahmed Abdullah Bâcur, (Kâhire: Darü'l-Edyan li't-Turas, 1988), 1/112 ; Kemal Sanâdık Yasin Lek, *Mustalahât el-Mezhebu's-Şâfi'iyye*, (Erbil: Mektebetü et-Tefsîr li'n-neşr ve'l-İ'lân, 2010), 91.

²⁰⁶ Nevevî, *el-Mecmû' 1/112; Tehzibu'l-esmâ ve'l-lügât*, 91.

²⁰⁷ Şârih terimi, nekre olarak kullanıldığında el-Minhâc'ı şerhedenlerden birisi kastedilir. Marife şekliyle genel olarak Celâleddin el-Mahallî (v. 864/14599) kastedilir. Ayrıntılar için bkz. Sakkâf, *Muhtasarü'l-fevâidi'l-mekkiyye*, 88.

²⁰⁸ Sakkâf, *Muhtasarü'l-fevâidi'l-mekkiyye*, 89.

10. *Sâhibu el-Havvas eş-Şer'iyye:*

Zerkeşî'nin atıfta bulunduğu bu eser hakkında kaynaklarda henüz bilgi tespit edilememiştir.

11. *Sâhibu'l-Cevâhir:*

Bu ifade ile Necmeddin Ahmed b. Muhammed el-Kâmûlî (v. 727/1327) kastedilir.²⁰⁹

12. *Sâhibu't-Telhîs:*

Bu ifade ile Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed et-Taberî İbnü'l-Kâs (v. 335/946) kastedilmiştir.²¹⁰

13. *Sâhibu'l-Bahr:*

Bu ifade Şafîî fakîhi Ebu'l-Mehasin Abdülvahid b. İsmail er-Rûyanî'yi (v. 502/1108) kastetmek için tercih edilir.²¹¹

14. *Sâhibu'l-Kâfî:*

Bu terim Şafîî fakîhi Mahmûd b. Muhammed el-Havârizmî (v. 568/1173) için kullanılır.²¹² Ancak Nevevî, bu terimle Ebû Abdulâh ez-Zübeyrî'nin kastedildiğini belirtmiştir.²¹³

15. *Sâhibu'l-Beyân:*

Bu terim Şafîî müelliflerden Ebu'l-Hüseyn Yahya b. Ebi'l-Hayr el-İmrânî (v. 558/1163) için kullanılır.²¹⁴

16. *Sâhibu't-Tetimme:*

Bu terim, *Tetimmetü'l-İbâne*' isimli eserin müellifi ve Şafîî fakîhi Ebû Sa'd Abdurrahmân b. Muhammed Me'mûn b. Alî el-Mütevellî en-Nisâbûrî (v. 478/1086) için kullanılır.²¹⁵

17. *Sâhibu'l-Vâfî:*

Bu terim, *el-Vâfî bi't-taleb fî şerhi'l-Mühezzeb* isimli eserin müellifi Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İsa b. Ebî Bekr Abdullah el-Kalyûbî (v. 689/1290) için kullanılır.²¹⁶

²⁰⁹ Endûnîsî, *Hazâinü's-seniyye*, 28.

²¹⁰ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lügât*, 2/279.

²¹¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/89.

²¹² Endûnîsî, *Hazâinü's-seniyye*, 82.

²¹³ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lügât*, 2/279.

²¹⁴ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lügât*, 2/278.

²¹⁵ Muhammed İbrahim el-Hifnâvî, *el-Fethu'l-mubîn fî tâ'rifi mustalahâti'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn*, (Kâhire: Darü's-Selâm, 2009), 143.

²¹⁶ Takiyüddîn Ali b. Abdülkâfî, *es-Sübkî, Tekmiletü'l-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, (b.y.y: y.y, ts.)

18. *Sâhibu'l-Zehâir*:

Bu ıstılah ile ez-Zehâir fî fikhi's-Şâfiî isimli eserin müellifi ve Şâfiî fakîhi el-Kâdî Ebu'l-Meânî Mücellî b. Cümei' el-Mahzûmey el-Mısrî (v. 550/1155) için kullanılır.²¹⁷

19. *Sâhibu'r-Ravda*:

Bu ifadeyle Şâfiî fikhî açısından son derece önemli bir yeri hâiz olan *Ravzatü't-tâlibîn* isimli eserin müellifi Nevevî kastedilmektedir.²¹⁸

20. *Sâhibu'l-Muhît*:

Bu kavram, İsmail b. Abbâd b. el-Abbâs Ebu'l-Kâsım et-Tâlikânî için kullanılır.²¹⁹

21. *Sâhibu's-Şâmil*:

Bu terimle eş-Şâmilu'l-Kebîr şerhu Muhtasari'l-Müzenî isimli eserin müellifi ve Şâfiî fakîhi Abdüsseyyid b. Muhammed b. es-Sabbâğ (v. 477/1084) kastedilir.²²⁰

22. *Sâhibu'l-Matlab*:

Bu terimle İbnü'r-Rif'a nesebiyle bilinen Şâfiî fakîhi Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Muhammed el-Ensârî (v. 710/1310) için kullanılır.²²¹

23. *Sâhibu't-Tagrîb*:

Bu ifade, et-Tagrîb şerhu Muhtasari'l-Müzenî isimli eseri kaleme alan Şâfiî fakîhi Ebu'l-Hasen el-Kâsım b. Muhammed b. Alî el-Kaffaâl eş-Şâfiî (v. 400/1009) için kullanılır.²²²

24. *Sâhibu'l-İşrâf*:

Bu terim, Ebû Sa'd b. Ahmed b. Ebî Yûsuf el-Herevî (v. 518/1124) için kullanılır. Kaleme aldığı kitabın tam adı *el-İşrâf 'alâ gavâmizi'l-hükümât*'tır.²²³

25. *Sâibu't-Tehzîb*:

²¹⁷ Endûnîsî, *Hazâinü's-seniyye*, 50.

²¹⁸ Süyûtî, *el-Minhâcu's-seviyy fî tercümeti'l-İmâmi'n-Nevevî*, thk. Ahmet Şefik Demc, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1988), 54.

²¹⁹ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lügât*, 4/184.

²²⁰ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lügât*, 2/299.

²²¹ Endûnîsî, *Hazâinü's-seniyye*, 34.

²²² Nevevî, *Tehzîbu'l-esma ve'l-lügât*, 2/278; Endenûsî, *Hazâinü's-seniyye*, 38.

²²³ İbnü's-Salah eş-Şehrezuri, *Fetava ve mesalihu İbni's-Salah fî't-tefsir ve'l-hadis ve'l-usul ve'l-fikh*, thk. Abdülmü'ti Emin el-Kal'aci, (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1986), 315.

Bu ifade Şâfiî fakihî Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Beğavî (v.516/1122) için kullanılır.²²⁴

26. Sâhibu'l-İglîd:

Tam adı *el-İglîd lider'i't-Tegâlîd* olan bu eserin müellifi Tâcüddîn el-Fezârî'dir.²²⁵

27. Sâhibu'l-Îzâh:

Bu terim, Nevevî'yi kastetmek için kullanılır. Kendisine nispet edilen bu eserin tam adı *el-Îzâh fi'l-menâsik* dir.²²⁶

28. Sâhibu'l-Hisâl:

Bu terimle Şâfiî fakihî Ahmed b. Ömer b. Yûsuf Ebû Bekr el-Haffâf kastedilir. Fıkıh usulüne dair telif ettiği eserin tam adı *el-Aksâm ve el-Hisâl* dir.²²⁷

29. Sâhibu Tırâz:

Bu terim, İbü'l-Mu'in lakabıyla bilinen Muhammed b. el-Mün'im eş-Şeyh Şerif eddîn el-Menfelûtî'dir.²²⁸ Eserinin tam adı *Tırâzü'l-Mezheb*'dir.²²⁹

30. Sahibu'l-Kifâye:

Zerkeşî bu terimle İbnü'r-Rif'a lakabıyla bilinen Şâfiî fakihî Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed el-Ensârî'yi (v. 710/1310) kastetmiştir. Kendisine nispet edilen eserin tam ismi *Kifâyetü'n-nebîh/fî şerhi't-Tenbîh*'tir.²³⁰

31. Sâhibu el-Hâvî:

Bu ifadeyi Ebû el-Hüseyn el-Mâverdî el-Basrî (v. 450/1058) için kullanmıştır.²³¹ Kitabın tam ismi *el-Hâvî el-Kebîr*'dir.²³²

32. Sâhibu'l-İdde:

²²⁴ Endûnîsî, *Hazâinü's-seniyye*, 41; Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, 261.

²²⁵ Bkz: Tâcüddîn Abdurrahman b. İbrahim el-Fezârî, *el-İglîd lider'i't-Tegâlîd*, thk. Abdurrahman b. Ahmed b. Matar el-Ğâmidî, Suud, *Vezâretü't-Ta'lim el-İlmî*,

²²⁶ Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye* 2/156.

²²⁷ Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 1/124.

²²⁸ Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 3/61.

²²⁹ Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 3/61.

²³⁰ Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, 264; Endenûsî, *Hazâinü's-seniyye*, 84.

²³¹ İbnu Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, 2/636.

²³² Cüveynî, *Nihâyetü'l-matleb* (mukaddime), 1/141; Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/78

Bu ıstılah, *el-İddetü's-suğrâ* isimli eserin müellifi Ebu'l-Mekârim er-Rüyânî (v. 523/1128) için kullanılmıştır.²³³

2.4.2.2. Mezhep, görüş ve tercihler için kullanılan terimler

Şâfiî mezhebinin gelişimi ve ilerleyen dönemlerde mezhep müktesebatını ve buna katkı sağlayan fakihleri, mensubu olduğu mezhebinin görüş ve tercihini beyan etmek için muhtelif terimlerin ve ıstılahların kullanıldığı görülmektedir. Bu terimlerin oluşum süreci de fıkıhın teşekkülü ve gelişim dönemiyle paralellik gösterir. Fıkıh ilminin teşekkülünden olgunlaşmasına kadar ele alınan çalışmalarda kullanılan terimler ve ıstılahlar incelendiğinde söz konusu mezhep görüş ve tercihlerin de çeşitli evrelerden geçtiğini söylemek mümkündür.

Söz konusu terimlerin ortak şekline kavuşmasında mezhebin köşe taşı kabul edilen İmam Râfiî ve İmam en-Nevevî'nin önemli ölçüde katkısı olmuştur. Mezhebin görüş ve tercihlerini ifade eden bu terminoloji, özellikle Râfiî'nin telif ettiği *el-Muharrar* isimli eserini Nevevî'nin şerhederek oluşturduğu *Minhâcü't-tâlibîn* isimli çalışmasında Şâfiî'ye ait (kavl, akvâl) , delilinin kuvvetine göre “azhar” ve “meşhur” şeklinde ıstılahlar kullanması söz konusu terimlerin belirli bir sisteme kavuşmasında önemli rol oynamıştır. Sonraki dönemlerde ise *el-Minhâc*'ın yorumcuları ve mezhebin öne çıkan isimlerinden Celâlüddîn el-Mahallî, İbn Hacer el-Heytemî (v.974/1567), Hâtip eş-Şibînî (v.977/1570) ve Şemsüddîn er-Remlî (v.1004/1596) gibi alimler ile söz konusu terimlerin artık son haline büründüğü söylenebilir. Şâfiî fakihler, bu kavramları mezhebin görüşlerinin daha iyi anlaşılması ve takip edilmesini kolaylaştırmak için eserlerinde sıkça kullanmışlardır.

Burada Zerkeşî'nin çalışmamıza konu olan eserinde mezhep görüş ve tercihler için kullandığı terimlerin hepsini ele almak mümkün olmadığından en çok kullandığı ıstılahlara ve terimlere yer vereceğiz.

1. *el-Kavl/el-Kavlân/el-Kavleyn/el-Ekvâl*

Bu kavramlar, İmam Şâfiî'nin kadîm veya cedîd görüşlerini ve ictihadlarını ifade etmek için kullanılmıştır.²³⁴ Ayrıca *el-kavl* terimi, Şâfiî'ye ait kitaplara, derslere, sözlere ve öğrencilerine yazdırdığı metinleri ifade etmek için de kullanılmıştır.²³⁵

²³³ Endûnîsî, *el-Hazâinu's-seniyye*, 73.

²³⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/107; Ebû Saîd Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydâvî, *el-Ğâyetü'l-kusvâ fî dirâyeti'l-fetvâ* (muhakkikin önsözü), thk. Ali Muhyiddîn el-Karadâğî, (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2008), 1/112-116. Ahmed b. Ebî Bekr b. Sümeit el-Alevî Hadramî, *el-İhtâc fî beyâni ıstılahi'l-Minhâc* (Minhâcü't-tâlibîn ile birlikte), thk. Muhammed Tahir Şaban, (Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2005), 668.

²³⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/65; Yâsin Sanâdık Lek, *Mustalahâtü el-Mezhebü's-Şâfiyye*, 32.

2. *el-Kadîm ve el-Cedîd*

İmam Şâfiî'nin Mısır' a gitmeden önce Bağdat'ta hocası İmam Mâlik'in vefatından Mısır'a gidişine kadarki sürece ait fikirlerini, görüş ve fetvalarını ifade etmek için *el-kadîm* kavramı kullanılır. Bunun mukabiline ise *el-cedîd* adı verilir. Şâfiî'nin el-kadîm fikirlerinin ve görüşlerinin çeşitli râviler tarafından kaydedildiği kitabının adı el-Hucce'dir.²³⁶ Bu râviler, Ahmed b. Hanbel (v.241/885), Ebû Sevr (240/854), Za'ferânî (260/874) ve Kerâbisî'dir. (245/860).²³⁷

İmam Şâfiî'nin Mısır'a irtihal etmesinden sonra görüş, fetvâ ders ve imlâ aracılığıyla beyân ettiği ve artık fikhî birikiminin son halini teşkil eden görüşlerine *el-kavlü'l-cedîd* denilmiştir. Bu görüşlerin râvileri ise Büveytî (v. 231/846), (Müzenî 264/878) Rabî' b. Süleymân el-Murâdî (270/884) el-Humeydî (219/834) ve Hamale b. Yahyâ (243/858) gibi isimlerin içinde bulunduğu kişilerdir.²³⁸ Bu gruptaki görüşlerin kaydedildiği en önemli ürün olan *el-Ümm* eseri olmakla beraber *el-İmlâ*, *Mutasaru'l-Büveytî* ve *Muhtasaru'l-Müzenî* de *kavlü'l-cedîd*'in kaynakları arasında yer almaktadır.²³⁹

İmâm Şâfiî'nin bir konu hakkında hem *kadîm* hem de *cedîd* grubu içinde birden fazla görüşünün bulunması bazen tercih yapmaya imkan vermeyebilir. Cüveynî, bu durumda *cedîd* görüşün dikkate alınması gerektiğini belirtmekle beraber üç meselede kadîm'i tercih ettiklerine yönelik açıklamalarda bulunur.²⁴⁰ Nevevî, kadîm görüşlerin tercih edildiği meselelerin bir listesini oluşturmuştur.²⁴¹ Bununla birlikte ictihad yetkisinin bulunduğu kimsenin ictihâdının onu kadîm görüşü isabetli bulması halinde onunla amel etmesinde sakınca olmadığını ancak bu görüşün İmâm Şâfiye dayandırılmayacağını belirten Nevevî, ictihad ehli olmayan kişinin ise *kavl-i cedîd'e* göre amel etmesi gerektiğine yönelik açıklamalarda bulunmuştur.²⁴²

3. *el-Vech/ el-Vecheyn/el-Vucûh/el-Evcuh Terimleri*

Bu kavram, Şâfiî mezhebi'nin fûru eserlerinde çok kullanılan terimlerden *el-vech* teriminin tesniye ve çoğul halidir. İmam Şâfiî'nin talebeleri ile mezhep müctehidlerinin onun usulünden

²³⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/107; Beydâvî, *el-Ğâyetü'l-kusvâ fî dirâyeti'l-fetvâ* (muhakkikin önsözü), 1/112; Sakkâf, *el-Fevâidü'l-Mekkiyye*, 164.

²³⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/25; *el-Minhâc*, 1/76; Beydâvî, *el-Ğâyetü'l-kusvâ fî dirâyeti'l-fetvâ* (muhakkikin önsözü), 1/141; Kürdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye*, 84; Sakkâf, *el-Fevâidü'l-Mekkiyye*, 164.

²³⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 1/76; *el-Mecmû'*, 1/26. Sakkâf, *Muhtasaru'l-fevâidü'l-Mekkiyye*, 164-165; Hadramî, *el-İbtihâc fî Beyâni Istilâhi'l-Minhâc*, 668/669.

²³⁹ Hadramî, *el-İbtihâc fî Beyâni Istilâhi'l-Minhâc*, 668; Endel, Ahmed Maykarî Şümeyle, *Süllemü'l-müte'allimi'l-muhtâc* (Minhâcü't-tâlibin ile birlikte), thk. İsmail Osman Zeyn, (Lübnan: Dârü'l-Minhâc, 2005), 638.

²⁴⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/108.

²⁴¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/107-109;

²⁴² Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/110; Sakkâf, *Muhtasaru'l-Fevâidu'l-Mekkiyye*, 114.

ve kurallarından yola çıkarak ortaya koydukları görüşlere *el-vech/el-vecheyne/el-vucûh/el-evcuha* adı verilir.²⁴³

4. *et-Turuk ve et-Tarîkeyn*

Bu ifade, erken dönem Şâfiî fakihlerinin İmam şâfiî'nin görüşlerini aktarmada ihtilaf etmeleridir. Mesela bir grubun “ *bu meselede iki kavil veya iki tercih vardır* ” derken başkasının “ *hayır, bu konuda tek vecih yada kavil var* ” demesi, veya diğerinin “ *bu konuda tafsilat vardır* ” derken birinin “ *bu meselede görüş ayrılığı vardır* ” demesi, *et-tarîkeyn/et-turuk* teriminin örneğini teşkil eder.²⁴⁴

5. *el-Azhar*

el-Azhar kavramı, fûru eserlerde İmam Şâfiî'nin iki veya bundan fazla *kadim* ve *cedîd* görüşleri, yada aynı zamanda dile getirdiği birden fazla *cedîd* görüşü, talebelerinin vecihleri veya ondan rivayet ettikleri tarikler hakkında ihtilafın bulunması halinde bunlar arasından dikkate alınan görüşü ifade eder.²⁴⁵ Ancak *el-azhar* teriminin kullanımı açısından Şâfiî fakihleri arasında ittifak yoktur. Zerkeşî, *el-azhar* kavramını eserinde sıkça kullanmıştır.²⁴⁶

6. *ez-Zâhir*

Bu kavramın kuvvet ve tercih edilme yönünden açık, ancak kuvvet ve derece bakımından *el-ezhar*'dan düşük olan görüşleri ifade eder. Bu kavramın karşısı *garîb kavl* veya *vecih*'dir.²⁴⁷ Zerkeşî, bu terimi “ *في الظاهر* ” şeklinde kullanmıştır.²⁴⁸

7. *el-Eşher*

Çeşitli sebeplerle bilinirlik ve yaygınlık açısından daha belirgin olan *kavil*, *turuk* ve *vecihlere* *el-eşher* denilir. *El-Eşher* olarak bilinen görüşlerin karşısına ise *el-meşhûr* adı verilir.²⁴⁹

8. *el-Meşhûr*

²⁴³ Nevevî, *el-Mecmû*, 1/110; *Hadramî, el-İbtihâc*, 668-671.

²⁴⁴ Nevevî, *el-Mecmû*, 1/108; Muhammed İbrâhîm, Hıfînâvî, *el-Fevâidü'l-mübîn fî ta'rîfî mustalahâtî'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn*, (Kâhire: Dârü's-Selâm, 2009), 171.

²⁴⁵ Sakkâf, *Mu'cemu Mustalahât el-Fıkhiyye*, 15.

²⁴⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1/95, 2/15, 2/108, 102.

²⁴⁷ Beydâvî, *el-Ğâyetü'l-kusvâ*, (muhakkikin önsözü), 1/147-148; Mahallî, Celâlüddin b. Muhammed b. Ahmed, *Kenzü'r-râğibîn şerhu Minhâcî't-tâlibîn*, thk. Abdullatif Abdurrahman, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 8.

²⁴⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 2/373, 241, 1/140, 92.

²⁴⁹ Beydâvî, *el-Ğâyetü'l-kusvâ*, (muhakkikin önsözü), 1/148; Rustâkî, Muhammed es-Sumey'î Seyyid Abdurrahman, *el-Kadîm ve'l-cedîd min akvâli'l-İmâmî's-Şâfiî*, Beyrut, 2005, 128-129.

İmam Şâfiî'nin birden fazla kavilleri olması durumunda bunlar arasından tercih yapmak ve görüş ayrılığındaki tartışmaların İmam Şâfiî'nin kavilleri arasında oluştuğunu belirtmek için kullanılır.²⁵⁰

9. *el-Esahh*

İmam Şâfiî'nin talebelerinin ondan birden fazla vecih nakletmeleri durumunda, bunlar arasından tercih edilen görüşe *el-esahh* adı verilir. Buradaki görüş ayrılığı kuvvetliyse *el-esahh*, zayıfsa *es-sahîh* kavramı kullanılır.²⁵¹ Zerkeşî, bu kavramı *fî'l-esahhi* (في الأصح)²⁵² *ale'l-esahh* (على الأصح)²⁵³, *esahhuhumâ* (اصحما)²⁵⁴ şeklinde kalıplarla kullanmıştır.

10. *es-Sahîh*

es-Sahîh kavramı, delilinin kuvveti bakımından *es-esahh* ile aynı düzeyde olmayan görüşleri ifade etmek için kullanılır. Bununla ifade edilen görüşün karşıtı ise *fasit* ya da *zayıf* olarak adlandırılır.²⁵⁵ Zerkeşî, eserinde bu kavramı bazen *es-sahîh*,²⁵⁶ *fî es- sahih*²⁵⁷ veya *ale's-sahîh*²⁵⁸ kalıplarıyla da kullanır.

11. *el-Eşbeh*

el-Eşbeh kavramı bir konuda iki farklı kıyastan çıkarılan iki hükümden birinin illeti diğerine nazaran daha kuvvetli olması sebebiyle illeti güçlü olanın tercih edilmesini ifade eder.²⁵⁹

12. *el-Ercah*

el-Ercah, İmam Şâfiî'ye ait bir kavlin, vechin veya tarîkin tercihe şayan olması yönünden başka bir *kavil*, *vecih* ya da *tarik*ten daha belirgin olmasını ifade eden bu kavramın karşıtı ise *er-râcih 'dir*.²⁶⁰ Zerkeşî, eserinde *el-ercah* kavramını iki yerde kullanmıştır.²⁶¹

13. *el-Ekrab*

²⁵⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, 8; Sakkâf, *Muhtasaru'l-Fevâid*'l-Mekkiyye, 109; Rustâkî, *el-Kadîm ve'l-cedîd min akvâli'l-İmâmi's-Şâfiî*, 129.

²⁵¹ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 65; Hadramî, *el-İbtihâc*, 675/676; Rustâkî, *el-Kadîm ve'l-cedîd min akvâli'l-İmâmi's-Şâfiî*, 130-132.

²⁵² Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 2/89.

²⁵³ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1/396.

²⁵⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 2/93.

²⁵⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, 76; Mahallî, *Kenzü'r-râğibîn*, 8.

²⁵⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 2/92.

²⁵⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 2/72.

²⁵⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 2/3.

²⁵⁹ Beydâvî, *el-Ğâyetü'l-kusvâ* (muhakkikin önsözü), 1/148; Rustâkî, *el-Kadîm ve'l-cedîd min akvâli'l-İmâmi's-Şâfiî*, 135.

²⁶⁰ Beydâvî, *el-Ğâyetü'l-kusvâ* (muhakkikin önsözü), 1/149; Rustâkî, *el-Kadîm ve'l-cedîd min akvâli'l-İmâmi's-Şâfiî*, 135-136.

²⁶¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 2/24, 378.

Bu kavram, İmam Şâfiî'nin nassına; iki vecihten, kavilden veya turuktan birinin diğerine göre daha yakın olmasını ifade eder.²⁶²

14. *el-Ekvâ*

Bu kavram, anlam bakımından diğerine kıyasla daha güçlü olan kavil ve vecih anlamında kullanılır.²⁶³

15. *el-Ekyas*

el-Ekyas terimi ile; *Asl, illet* veya ikisinden biri açısından kıyası güçlü olan görüş kastedilmekte ve *el-azhar /el-esahh* terimlerinin mukabilinde kullanılmaktadır.²⁶⁴

16. *el- Evlâ*

Bu kavram için özel olarak bir tanım bulunmasa da Şâfiî fıkhnın fûru eserlerinde tercihe en uygun, öncelikli, veya en layık vb. anlamları ifade etmekle beraber *el-ahsen* kavramının mukabilidir. Genellikle *evlâ't-tarîkeyn* veya *evlâ'l-vecheyn* şeklinde kullanılmıştır.²⁶⁵

17. *el-Muhtâru kezâ*

Görüş ayrılığı bulunan bir meselede meşhur görüşe aykırı da olsa kuvvetli delil gerekçesiyle azınlık bir grubun ileri sürdüğü görüşün isabetli olması sonucunda *el-muhtâr* ifadesi kullanılmıştır.²⁶⁶

18. *Hâza mucmeun aleyhi*

Şâfiî mezhebi dışındaki diğer mezhep imamlarının bir meselede ittifak/ görüş birliği halinde olması anlamında kullanılmıştır.²⁶⁷

19. *Kûle/hukiye/yukâlu*

²⁶² Beydâvî, *el-Ğâyetü'l-kusvâ* (muhakkikin önsözü), 1/149; Rustâkî, *el-Kadîm ve'l-cedîd min akvâli'l-İmâmi's-Şâfiî*, 136.

²⁶³ Gazzâlî, *el-Vecîz*, 1/279; Râfiî, *el-Azîz*, 6/93; *el-Muharrer*, 230.

²⁶⁴ Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed, *İthâfu's-sâdeti'l-mutakîn bi şerhi ihyâi Ulûmi'd-dîn*, (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1994), 2/296; Rustâkî, *el-Kadîm ve'l-cedîd min akvâli'l-İmâmi's-Şâfiî*, 136-137.

²⁶⁵ Râfiî, *el-Azîz*, 1/218; *el-Muharrer*, 56.

²⁶⁶ Rustâkî, *el-Kadîm ve'l-cedîd min akvâli'l-İmâmi's-Şâfiî*, 140.

²⁶⁷ Rustâkî, *el-Kadîm ve'l-cedîd min akvâli'l-İmâmi's-Şâfiî*, 141-142.

Aynı anlamları ifade eden bu kavramlar, aktarılan vechin yada kavlin zayıf olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Bunların zıttı ise es-sahîh ve el-esahhdır.²⁶⁸ Zerkeşî'nin çalışmasında sıkça kullandığı kavramlardan biridir.²⁶⁹

20. el-Mezheb

Bu kavram, İmam Şâfiî'ye atfedilen iki veya daha fazla görüşten birinin tercih edilmesi anlamında kullanılır. *et-Turuk* kavramıyla rivayet edilen görüşlerden birinin diğerine tercih edilmesine *el-mezheb* denir.²⁷⁰

21. en-Nass

en-Nass terimi ile İmam Şâfiî'nin metinlerinde sarîh şekilde ifade ettiği görüşleri kastedilir. Bu kavramla dile getirilen görüşün mukabili ya zayıf bir vecih ya da İmam Şâfiî'nin görüşlerinden tahriç edilmiş (*kavlin muharrec*) görüşlerdir.²⁷¹ Zerkeşî bu terimi *ale'n-nass* (على النص), *nassa alehhi* (نص عليه), ve *'n-nassu kezâ* (و النص كذا) kalıplarıyla kullanmıştır.²⁷²

22. el-Mu'temed

İki veya daha fazla kavilden ezhar olanını ifade eden bu terim için mezhep içinde ortak bir kullanım oluşmuştur.²⁷³ Buna göre Şeyhân öncesi metinlerde bir görüşün dikkate alınması için incelenip râcih olduğuna dair kanat oluşması gerekir. Şeyhânın üzerinde ittifak ettiği görüş mu'temed görüşü ifade eder. Onların görüş ayrılığı bulunan bir konuda tercihi gerektiren delilleri kuvvet yönünden aynı seviyedeysen Nevevî'nin yaklaşımı mu'temed kabul edilir. Şayet ihtilaf ettiklerinde birinin tercih gerektiren bir delile sahipse ve diğerinin yoksa bu durumda delile sahip olanının yaklaşımı dikkate alınır.²⁷⁴

²⁶⁸ Sakkâf, *Muhtasaru'l-Fevâidi'l-Mekkiyye*, 115; Hadramî, *el-İbtihâc fî Beyâni Istilâhi'l-Minhâc*, 681. Karadâğî, *el-Ğâyetu'l-Kusvâ* (muhakkikin önsözü), 1/119-120.

²⁶⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1/226, 377, 2/122, 283.

²⁷⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, 1/76.

²⁷¹ Nevevî, *el-Minhâc*, 1/76; Beydâvî, *el-Ğâyetü'l-kusvâ* (muhakkikin önsözü), 1/146-147.

²⁷² Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1/221, 241, 254, 2/27.

²⁷³ Râfiî, *el-Azîz*, 1/93; Sakkâf, *el-Fevâidü'l-Mekkiyye*, 92.

²⁷⁴ Sakkâf, *el-Fevâidü'l-Mekkiyye*, 124.

3. ZERKEŞÎ'NİN *EL-MENSÛR Fİ'L-KAVÂ'ID* İSİMLİ ESERİ VE BENZER ESERLERLE MUKAYESESİ

3.1.Esere Genel Bir Bakış

Kavâid eserleri incelendiğinde müelliflerin konu tasnifi açısından dört farklı yöntem takip ettiği görülür. Bazı müellifler kâideleri genel ve küllîden daha özel dâbıtlara doğru tasnif ederken bazıları ise fûru bâbları esas almıştır. 'Alâî'nin *el-Mecmû'l-müzheb*'i ve İbn Sübkî'nin *el-Eşbâh*'ında birinci tasnif yöntemini; Makarri'nin *el-Kavâ'id*'i ile İbn Receb'in *Takrîru'l-kavâ'id*'inde ise ikinci tasnif yöntemini görmekteyiz.²⁷⁵ Bunların dışında kavâ'id alanındaki önemli isimlerden Bedrüddîn ez-Zerkeşî, türünün ilk örneği olarak *alfabetik sıralamayı* esas aldığı *el-Mensûr fî'l-kavâ'id* isimli eseri ile yöntem açısından orijinal bir eser ortaya koymuştur.²⁷⁶

Eser, üç cilt halinde Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd tahkikiyle 1982 ve 1985 yıllarında Kuveyt'te, Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail tahkikiyle de 2000 yılında iki cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır. Bu çalışmada esere atıf yapılırken Beyrut baskısı esas alınmıştır. Bu bölümde Zerkeşî'nin eseri teknik ve muhteva açısından tanıttak mahiyette bilgiler aktarılacak akabinde ise *el-Mensûr*, türünün diğer örnekleriyle mukayese edilerek aralarındaki benzerlik ve farklılıklar tespit edilecektir.

Eserin İsmi: Zerkeşî'nin kavâid alanında telif ettiği bu eser, farklı isimlerle adlandırılmış olsa da eserin meşhur adı teracim ve tabakat kitaplarında *el-Mensûr fî'l-kavâ'id* olarak belirtilmiştir. Kitabın ismi *Keşfü'z-Zunûn* adlı bibliyografik eserde *el-Kavâ'id fîl-Fer'* olarak verilmişken²⁷⁷, *Hüsnü'l-Muhâdara*'da ilgili eserin adı *el-Kavâ'id fî'l-Fıkh* olarak geçmektedir.²⁷⁸ Kaynaklarda bu eser, *el-Kavâ'id* ve 'z-Zevâid ismiyle de bilinmektedir.²⁷⁹ Literatürde bu eser hakkında her ne kadar farklı isimlendirmeler mevcut olsa da müellifin eserde takip ettiği özgün metod ve üslup, onu *el-Mensûr fî'l-Kâva'id* olarak isimlendirmesine sevketmiştir. Bu sebeple Zerkeşî, mukaddimesinde eserini *el-Mensur fî'l-Kavâ'id* olarak isimlendirdiğini ifade etmiştir.²⁸⁰

²⁷⁵Kızılkaya, *Haneî Mezhebinde Kavâ'id İlmi ve Gelişimi*, 247.

²⁷⁶Bâhuseyn, *Kavâ'id*, 336; Büsnü, *el-Vecîz*, 68; Nedvî, *Kavâ'id*, 104-105; Kızılkaya, *Haneî Mezhebinde Kavâ'id İlmi ve Gelişimi*, 247.

²⁷⁷Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn Esmâ'il- Kütüb ve'l Fünûn*, thk. İkmâlü'ddîn İhsan Evğâlî ve Başâr 'İvâd Ma'rûf (İngiltere: Merkezü Dirâsâtü'l-Mahtûtâtü'l-İslâmî, 1443/2021), 5/426.

²⁷⁸Abdurrahman Ebu Bekr, Celâlüddîn es-Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Târîhi'l-Mısır ve'l Kâhire*, nşr. İsa el-Bâbî el-Halebî, (Mısır: Dâru İhya'il Kütübi'l-Arabiyye, 1967), 1/437.

²⁷⁹Teysir Faik Ahmed Mahmud, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id* eserinin muhakkiki, (Kuveyt: Şirketü Daru'l-Kuveyt, 1985), 1/45.

²⁸⁰Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/11.

3.2. Kitabı Te'lif Sebebi

Zerkeşî, eserinin mukaddimesinde kavâid ilmi ve onunla bağlantılı birçok fer'i meseleyi bir arada sunduğunu, konuları ele alırken türünün diğer örneklerinden farklı olarak konu tasnifinde alfabetik sıralamayı esas aldığını ve bu yöntemin ise öğretici konumunda olanlara kolaylık sağladığını ifade etmiştir.²⁸¹ Fıkıhın on alt dalı olduğunu belirten Zerkeşî, bunlar arasından en faydalı ve işlevsel olanın kavâid ilmi olduğunu ifade eder. Fakihin müctehid mertebesine ulaşmasının kavâid ilmini öğrenmekle mümkün olduğuna dikkat çeker.²⁸² Ayrıca müellif, naklettiği kaidelerin ve onların altına giren fer'i meselelerin çoğunluğunun daha önce tespit edilmemiş ve benzerlerinin ortaya koyulmamış uygulamalar olduğuna dikkat çekmiştir.²⁸³ Bu unsurlar, müellifin söz konusu eseri telif etmesine sevk etmiştir.

3.3. Eserde Takip Edilen Yöntem ve Öne Çıkan Özellikler

Zerkeşî'nin *el-Mensûr fî'l-kavâid* isimli eserini temayüz eden özelliklerden biri eserinde takip ettiği sistemdir. Konuları ele alırken alfabetik sıralamayı esas almış olması alanında bir ilki teşkil etmektedir.²⁸⁴ Buradaki alfabetik sıralamadan kastedilen ebced tertibi değil, Arap alfabesi sıralamasıdır. Müellif, mukaddimesinde; aynı esasa dayanan dağınık meseleleri bir araya getirmenin onların ihata ve tanzim edilmesine yardımcı olması, kaidelerin ezberlenmesi, öğretici konumunda olanlara kolaylık sağlaması ve eserden daha fazla istifade edilmesi için bu tarzı benimsediğini ifade etmiştir.²⁸⁵ Eser dikkatli incelendiğinde izlenilen yöntem ve ele alınan konular arasında mükemmel bir âhenk ve uyum olduğu görülecektir.

Eserde her kâide baş harfinin bulunduğu sıraya göre ele alınmıştır. Mukaddimenin peşi sıra incelediği ilk konu, “*el-İbâha*” konusu olmuştur.²⁸⁶ Aynı harfle başlayan kâideler ise ikinci harfin alfabetik sırasına göre ele alınmıştır. Mesela, “*el-İbâha*” konusu, “*el-İbrâ*” konusundan önce, “*er-Ruhsat*” konusu ise “*er-Ridde*” konusundan önce gelmektedir. Eserde birçok kâide ve dabitlerle bağlantılı olarak fikhî meselelere de yer vermiştir.

Zerkeşî, ilgili kâideleri aktardıktan sonra onunla ilişkili meseleleri de incelemiştir. Örneğin *el-İbâha* kaidesi ile bağlantılı olarak yedi mesele,²⁸⁷ ayrıntılı olarak ele aldığı şek kaideleri ile

²⁸¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/11.

²⁸² Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/12.

²⁸³ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/11.

²⁸⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/11.; Menderes Gürkan, “Bedreddin Zerkeşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/291.

²⁸⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/11.; Sefa Başar, *Zerkeşî'ye Göre Emrin Yorumu*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 22.

²⁸⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/14.

²⁸⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/14-17.

birlikte on bir mesele incelemesi bunun örneklerindendir.²⁸⁸ Kaide ve meselelerle ilgili bolca örnek vererek mezhep müktesebatından çokça istifade etmiştir. Zerkeşî, kelâmî konular için bir fasıl ayırmamıştır; ancak hüsün ve kubuh, ridde, günah işleyenin tövbesi gibi meselelere eserin çeşitli yerlerinde temas etmiştir.²⁸⁹

Ele aldığı konuları işlerken istatiki bir metod takip ederek meselelerle ilgi görüş ve vecihlerin sayısını belirtmiştir.²⁹⁰ Ayrıca fer'î bir meselede iki görüş veya iki vecih varsa sadece daha doğru olanı söylemekle yetinmeyip “şu delilden dolayı veya şu sebepten dolayı bu söz veya bu görüş daha doğrudur” şeklinde açıklamıştır. Örneğin tarafların sözleşme hakkında sahih ve fasit olması bakımından ihtilaf ettikleri zâhir meselesinde görüşleri aktardıktan sonra azhar olanın (mezhepte esas alınma ve tercih edilme bakımından daha kuvvetli olan) sahih olduğunu iddia eden görüş olduğunu söyler ve aslolanın sözleşmelerin sahih olmamasına rağmen müslümanların arasında yapılan sözleşmelerde sahihliğin daha zâhir olmasını gerekçe olarak gösterir.²⁹¹

Zerkeşî, daha önce telif edilen kavâid eserlerinin hiçbirinde bulunmadığını dile getirdiği “ Necis olan şey başka bir şeyle tekrar necis olmaz” (النجس لا يتنجس) şeklinde bir kaide ortaya koyduğunu ifade etmiştir.²⁹² Eserin muhakkiki Teysîr Ahmet Fâik, müellifin tahrîc ettiği bu kâideyi ictihad emaresi olarak değerlendirmektedir.²⁹³

Ele aldığı meseleyi incelerken, *fasıl*, *tenbîh* ve *fevâid* şeklinde başlıklandırmalar yaparak her biriyle ilgili çeşitli konulara değinir ve kaide kapsamına girmeyen istisnaları ilave eder.²⁹⁴

Müellif, kaidelerin şer'î delillerini vermekten ziyade fûru-ı fıkıhtan bolca örnek vererek meseleleri temellendirmeye çalışmıştır.²⁹⁵ Bu husus eserini aynı türde kaleme alınan diğer eserlerden ayırmaktadır. Delillerini naklettiği bazı kaidelerden biri, “*İctihad İctihad ile nakz olunmaz*”²⁹⁶ kâidesidir. Zerkeşî, kaideye ilişkin naklî delillerden ziyade aklî delilleri sunmayı tercih etmiştir.²⁹⁷ Fıkıhî kaidelerin zihnî bir çabanın ürünü olması, onu kâideleri delillendirirken aklî gerekçeleri sunmaya sevketmiş olabilir. Ayrıca kaideleri aktarırken fûru-ı fıkıhtan bolca

²⁸⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/24-50.

²⁸⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/251, 376, 86.

²⁹⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/6, 424.

²⁹¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/70.

²⁹² Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/337.

²⁹³ Teysîr Ahmet Faik, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, eserinin muhakkiki. 1/50.

²⁹⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/29,347, 372,376.

²⁹⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/110, 111, 112.

²⁹⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/ 26.

²⁹⁷ Teysîr Ahmet Faik, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, eserinin muhakkiki, 1/26.

örnek vermesi hem fer'i konular ile kaideler arasındaki bağı göstermesi hem de müellifin mezhep birikimini izah etmesi açısından önemlidir.

Müellif, konuları ele alırken genellikle kısa ve vecîz bir üslûp kullanmış ve kâidelerin ıstılâhi tanımlarına genellikle yer vermemiştir. Zerkeşî'nin *el-Mensûr*'u; bu bağlamda bakıldığında birçok kavâid eserinin aksine lügavî tahlilleri içeren detaylı açıklamaların yapıldığı bir eser değildir. Eserin bu yönü, onun kavâid ilmine yeni başlayanlar için değil, fikhî kaideleri iyi derecede bilen kişiler için telif edildiğini göstermektedir.

Konuları ele alırken çoğunlukla İmam Şâfiî'nin görüşlerine öncelik vermiş olsa da mezhep içi ihtilafları ve diğer mezhep imamlarının görüşlerini de gerekçeleri ile birlikte aktarmakta ve bunlara ilişkin görüşlerini eleştirel bir bakış açısı ile sunmaktadır. Zerkeşî, konuyla ilgili naklettiği görüşler arasından çoğunlukla tercihlerde bulunur, zaman zaman eleştirilerini ve yorumlarını zikreder.²⁹⁸ Şâfiî mezhebinin usûlüne ve fûrû'una önem veren Zerkeşî, İmam Şâfiî'nin eski ve yeni görüşlerini belirtir.²⁹⁹ Bunlarla beraber Râfiî (v. 623/1226) ve Nevevî (v. 676/1277) gibi mezhebin önde gelen fakihlerinden yararlanarak meseleler hakkındaki vecihleri zikreder;³⁰⁰ naklettiği görüşlerin sahih, ezhar ve ahsen olan yönlerini beyan eder.³⁰¹ Ancak Şâfiî fakihlerinin görüşleriyle sınırlı kalmayıp diğer mezheplere mensup âlimlerin görüşlerini de nakleder.³⁰²

Zerkeşî, bu eserini telif ederken kendisinden önce yaşamış müelliflerin kavâid, usul, fetva ve kazâ eserlerinden istifade etmiştir. Atıfta bulunurken, aynı isimlere sahip eserleri birbirinden ayırt etmek için eserin kime ait olduğunu belirtir.³⁰³ Bununla beraber bu zengin kaynak kullanımı, eserde bazı hususların anlaşılmasını güçleştirmiştir. Sözelimi müellif görüşlerin âidiyeti hakkında emin olmadığında (قال بعضهم حكى قيل) "bazıları şöyle dedi, nakledildi" vb. ifadeler kullanır.³⁰⁴ Bu durum, söz konusu görüşlerin aidiyetini tespit edilmesini güçleştirmiştir. Ancak müellifin bu tutumu, onun görüşleri naklederken ihtiyatlı hareket ettiğine işaret etmektedir.

Çok fazla kaynaktan istifade eden Zerkeşî, naklettiği görüşleri doğrudan kişiye dayandırarak aktarmış ve bunları naklederken objektif davranmıştır.³⁰⁵ Müteahhirûn usulcülerinin

²⁹⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/17, 182, 2/259, 333.

²⁹⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/55, 2/273, 2/280, 290,

³⁰⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/39, 2/6, 424.

³⁰¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/167, 180, 106, 240, 244.

³⁰² Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/347, 350, 2/259, 440.

³⁰³ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/259, 2/203.

³⁰⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/132, 250, 396, 443.

³⁰⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/160, 163, 176, 177, 178.

kendilerinden nakilde bulundukları eserleri görmeden bilgiler aktarmaları sebebiyle çok kez hata yaptıklarını belirten Zerkeşî, şifâhî ve aracı vasıtasıyla dolaylı olarak görüş ve bilgi nakletmediği, iktibasta bulunduğu eserlerden bizzat görerek doğrudan nakilde bulunduğunu ifade etmiştir.³⁰⁶ Bu durum, hem müellifin ilmî titizliğini, nakillerinin güvenilirliğini hem de *el-Mensûr*'un bu alanda yapılacak çalışmalarda başvurulması gereken elzem eserlerden biri olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Eserin öne çıkan başka bir özelliği ise şudur: Müellif, kâidenin uygulama örneklerinin bazılarını daha önce eserin farklı bir yerinde işlediyse veya daha sonra ele alacağı diğer kâide kapsamında zikrecekse tekrara düşmemek için okuyucuyu oraya yönlendirmeyi ihmal etmez.³⁰⁷

Eserin dikkat çeken diğer özelliği ise, kitapta ele alınan konuların kendi içinde bölümlere ayrılmaksızın işlenmiş olmasıdır. Bu durum, eserin muhtevasının tespit edilmesini ve fikhî kaideleri bulmayı genel anlamda zorlaştırmıştır. Çünkü ele aldığı bazı kâide ve dâbıtları diğerleri gibi müstakil başlıklar halinde değil, çeşitli meselelerin içerisine serpiştirerek incelemiş ve bunları kâide veya dâbit şeklinde kategorize etmemiştir.³⁰⁸ Eğer müellif, işlediği kâideleri fikhî bâblara göre sıralamış olsaydı, bu kâideleri tespit etmek daha kolay olur ve kitaptan alınan istifadeyi artırmış olurdu.

Ana konusu kavâid ve davâbit bilgisi olan *el-Mensûr*, kapsam yönüyle de dikkat çekicidir. Fıkıh ve usul kâideleri başta olmak üzere fukaha arasında ihtilaf edilen kâideler, fetvâ ve yargı makamında olan kişilerin bilmesinin gerekli olduğu meseleler, ibâdât ve muâmelâta ilişkin konular, furûk, hiyel ve elğâz meseleleri ve bunların yanında kelam ve tefsir alanına giren müteferrik meseleler de konu edilmiştir. Ansiklopedik bir eser olan *el-Mensûr*, sahip olduğu bu özelliği sebebiyle literatüre büyük zenginlik kazandırmıştır.

3.4. Eserde Ele Alınan Kaidelerin İfade Yapısı

Bu başlık altında müellifin ele alıp incelediği kaidelerin üslup açısından özellikleri aktarılmıştır. Konu ve kâide tasnifinde alfabetik sıralamanın esas alındığı daha önce ifade edilmişti. Kâidelerin ifade yapısı incelendiğinde ise şu özellikler tespit edilmiştir:

Zerkeşî, dâbit niteliğinde bir kural aktarırken bazen kaynağı ile birlikte nakletmiştir. Bunun bir örneği ise şudur: (الوثائق المتعلقة بالأعيان ثلاثة الرهن و الكيل و الشهادة قاله الإمام في باب الرهن) / “Aynî

³⁰⁶ Zerkeşî, *el-Bahru'l Muhîr*, 6/328.

³⁰⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/263, 149, 150.

³⁰⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/400, 403, 2/359, 360.

eşyalarla ilgili belgeler üç türdür; rehin, ölçmek ve şahitlik. İmam bunu rehin bâbında belirtmiştir.”³⁰⁹ Bazı kaidelerin uzun ifade yapıları ise dikkat çekicidir. Bunun örneği ise şudur; (التحريم المتوقع لا يؤثر في الحال عدم الحل كما أن الحل المتوقع لا يؤثر في منع الحل في الحال) / “Bir şeyin ileride haram olabilme ihtimali şu an için helal olmasını etkilemez. Aynı şekilde bir şey ileride helal olabilir diye şu an için haram olmaktan çıkmaz. Yani gelecekteki ihtimaller mevcut durum üzerinde etkili değildir.”³¹⁰ Bu başlık altında kaideye bina edilen bazı fer’î meselelere değinmiştir.

Müellif, mezhep imamaları arasında ihtilaflı olan kaide ve dâbıtları naklederken aradaki görüş farklılığına işaret eder. Örneğin, (فرض الكفاية لا يباين فرض العين بالجنس خلافا للمعتزلة) / “Farz-ı kifâye, farz-ı ayn’ın bir tür olarak karşıtı değildir. Mu’tezile mezhebinde durum farklıdır.”³¹¹ Bazen de aradaki görüş farklılıklarına işaret etmek maksadıyla kaideleri soru kalıbında zikreder.

Müellif, incelediği kuralları usul kaidesi/füru kaidesi şeklinde kategoriye tabi tutmadan genel olarak zikretmiştir. Mesela, bir usûl kaidesi olan “*Eşyada asıl olan ibâhadır*” kaidesini diğer prensipler arasında zikretmesi bunun bir örneğidir.³¹² Zerkeşî, bazen kaideleri benzetme edatı kullanarak nakleder. Mesela, (المضاف للجزء كالمضاف للكل) “Parçaya eklenen şey tüme eklenen şey gibidir.”³¹³ kaidesi bunun bir örneğidir.

3.5. Eserin Muhtevası

Zerkeşî’nin kavaid alanına dair telif ettiği bu eser, zengin bir muhteva ile dikkat çekmektedir. Eserde kaide ve dâbıt bilgisinin yanı sıra elğâz-ı fıkhiyye (fikhî bilmece) ve çeşitli füru meseleleri de ele alınıp incelenmiştir. Müellif, fikhî bir mesele veya kaide aktarırken alfabetik sıralama yöntemini takip etmiştir. Ele alınan konuların tamamı müstakil başlıklar halinde incelenmiş olup; kaide, dâbıt veya fikhî mesele şeklinde herhangi bir kategoriye tabi tutulmamıştır. Mesela, alfabetik sıralamaya bağlı olarak () harfı altında ibrâ³¹⁴, icâre³¹⁵, ikrâh³¹⁶ gibi bazı fikhî meseleleri ele alınırken, yine alfabetik sıraya bağlı olarak aynı harf

³⁰⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/386.

³¹⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/138.

³¹¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/166.

³¹² Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/40, 26, 84, 86, 299, 2/ 241, 275.

³¹³ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/273.

³¹⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/18.

³¹⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/25.

³¹⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/95.

altında إعمال الكلام أولى من إهماله “*kelamın i’ mâli ihmâlinde evladır.*”³¹⁷ kaidesine yer vermesi bunun bir örneğidir.

Ayrıca müellif, ana kaide ve onunla bağlantılı alt kaideleri bir arada zikretmemiştir. Mesela, beş temel kaideden biri olan “*meşakkat teysiri celbeder*”³¹⁸ ana kaidelerini alfabetik sıralamaya bağlı kalarak (م) harfi altında incelerken, alt kaidelerden biri olan “*zaruretler memnu şeyleri mübah kılar*” kaidelerini ise (ض) harfi altında ele alması bunun bir örneğidir. Bu sebeple incelenen konuların eserde dağınık halde bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Müellifin bu tutumu, eserin muhtevasını tespit edip kategorize etmemizi güçleştirmiştir. Zira bu yöntem, diğer eserlerde olduğu gibi alışlagelmiş bir yöntem değildir.

Bu başlık altında, eserin muhtevası hakkında bilgi verip incelenen konulara genel olarak temas edeceğiz. Ancak yukarıda belirttiğimiz etkenler, konuları aktarırken alfabetik sıralamayı esas almamızı mümkün kılmamıştır. Zira, eserin hacmi göz önüne alındığında dağınık halde bulunan konuları alfabetik sıraya göre sunmamız tekrara ve okuyucu tarafından yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilirdi. Bu durum bizi eserin muhtevası hakkında bilgi sunarken konuları başlıklandırmak suretiyle kategorize etmeye sevk etmiştir.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle eserde tespit ettiğimiz konu başlıkları şunlardır:

3.5.1. Mukaddime

Zerkeşî, mukaddimesine hamdele-salve ile başlamış, akabinde ise kavaid ve eşbah terimlerine vurgular yapmıştır. Bu bağlamda aynı esasa dayanan çeşitli ve dağınık meseleleri bir arada toplamanın onları ihata ve tanzim edilerek ezberlenmesini kolaylaştırdığını vurgulayan müellif, bu hususun da sayıların icat edilmesindeki hikmetlerinden biri olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca fıkıh ilmiyle meşgul olan kimsenin icmâlî ve tafsîlî bilgiyi elde etmesinin kavâid ilmiyle mümkün olduğuna işaret etmiştir. Kavâid bilgisinin önemine dikkat çeken Zerkeşî, bu ilmin fakihe mezhebin usulünü kavramasına olanak tanıdığını, fikhın kaynağına ve maksadına muttali olmaya ve bu sayede dağınık ve benzer meselelere ortak çözüm getirmesine imkan sağladığını vurgulamıştır. Bu görüşünü Kutbuddin es-Sinbâtî’den (v.794/1392) naklen “Fıkıh, nezâiri bilmektir.” sözleriyle temellendirmiştir. Zerkeşî bu eserinde, fûru meselelerin bağlı olduğu ilke ve prensipleri ortaya koyduğunu ve bu kaidelere uygun düşecek, bunlarla bağlantılı fer’î meselelerden seçkin ve eşsiz örnekler sunduğunu belirtir. Ayrıca müellif, ortaya koyduğu gerek

³¹⁷ Mecelle, md. 60; Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/91.

³¹⁸ Mecelle, md. 17; Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/269.

ilke ve prensiplerin ve gerekse bunlar altında toplanan fer'î meselelerin çoğunun kendisinden önce tespit edilmemiş ve benzerlerinin ortaya koyulmamış örnekler olduğuna dikkat çekmiştir.³¹⁹

Zerkeşî, bu açıklamalarından sonra kaideleri ve bazı fûru meseleleri bir arada sunduğunu, öğretici konumunda olanlara kolaylık sağlaması maksadıyla konu tasnifinde alfabetik sıralamayı esas aldığını ifade etmiştir.³²⁰

Müellif, bu açıklamalarından sonra mukaddimenin devamı niteliğinde 'fasıl' başlığı açarak fıkhnın mahiyetine, çeşitlerine ve bu alanda telif edilen eserlere temas etmiştir.³²¹ Zerkeşî, fıkhnın on alt dalı olduğunu belirtmiş ve her bir alanda telif edilen önemli eserlere atıfta bulunmuştur. Müellifin burada işaret ettiği bazı alt disiplinler, tarih boyunca ihmal edilmiştir. Özellikle fikhî melekeyi geliştirmek ve mezhep müktesebatını aktarma gayesiyle telif edilen bu disiplinlerin bazıları belli dönemlerde ilgi görmüş olsa da bazı dönemlerde ihmal edilmiştir.³²² Kavâid müelliflerinden Suyûtî, Zerkeşî'nin bu tasnifinin İbnü's-Sübkî'nin *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'i dışarıda bırakılırsa başka hiçbir eserde bir araya getirilmediğini belirtmiştir.³²³ Zerkeşî'nin yaptığı söz konusu tasnif şöyledir:³²⁴

1. Olaylar ve meselelerle ilgili hükümleri gerek naslarla ve gerekse ictihad ve istinbat yoluyla tespit ederek bilmek. Müzenî'nin (v. 264/878) *el-Muhtasar* isimli eseri üzerine yazılmış şerh tarzı kitapların buna örnek teşkil ettiğini belirtir.
2. Fıkhnın ikinci alt dalı, kavâid ilmiyle yakın ilişkili olan furûk ve cem' dir. Furûk; birbirine sureten benzeyen fakat hüküm ve mana yönünden birbirinden ayrılan meselelerin toplandığı ilim dalıdır. Ortak yönleri olan meselelerin birleştirildiği ilim dalına ise cem' adı verilmiştir.³²⁵ Şâfiî fıkhnında telif edilen en güzel eserlerin ise Cüveynî (v. 478/1085) ve Ebî Hayr b. Cemâa' el-Makdisî (v. 733/1333) tarafından kaleme alındığını belirtir.
3. Tahric yöntemiyle fikhî meselelerin hükmünü tespit etme: Bu yöntemle, yeni meselelerin hükümlerini belirlerken illet ve gerekçe olarak onlara benzeyen, daha önce hükmü belirlenmiş meseleler kıyas edilerek tespit edilir. Müellif, bu alanda en güzel örneğin Cüveynî'nin *es-Silsile* adlı eseri olduğunu belirtir.

³¹⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, 1/11.

³²⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/11.

³²¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/12-13.

³²² Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâ'id İlmi ve Gelişimi*, 249.

³²³ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-nahv*, Neşr. Abdu'l-Âl Sâlim Muekerrem, Beyrut: 1985, 1/5.

³²⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/12-13.

³²⁵ Şükrü Özen, "Furûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 7 Mayıs 2024).

4. Mutârahât: Zihnî melekeyi geliştirmek ve açık tutmak için yöneltilen anlaşılmaları zor, fikhî meseleler.
5. Muğâletât: Zerkeşî bu ibare hakkında özel bir tanım vermemiştir. Ancak eserinin bir bölümünde bu başlığı aarak sık hataya düşülen, zor anlaşılan meselelere yer vermiştir.³²⁶
6. Mümtehinât: Müellif, mukaddimesinde bu başlık altında tanım vermemiştir. Fakat eserin bir bölümünde, bu başlık altında daha çok fukahânın birbirini imtihana tabi tuttuğu, zihnî çaba gerektiren fikhî soru ve cevaplara yer vermiştir.³²⁷
7. Elğâz: Fıkhnın alt dallarından biri olan elğâz, fikhî bilmeceleri konu edinir.
8. Hiyel: Zerkeşî, bu alanda eser telif eden müelliflerden Ebû Bekir es-Sayrafî (v.330/942), İbn Sürâka (v. 602/ ?) ve Ebû Hâtım el-Kazvînî (v. ?/1048) gibi bazı isimlere referansta bulunur.
9. Şâfiî mezhebinde, mezhep içi ictihadda bulunan ulemanın fikhî meselelerde tek başına kaldıkları görüşlerin bilgisi. Müellif, buna örnek olarak Abbâdî'nin (v. 994/1586) *Tabakât* isimli eserine referansta bulunmuştur.
10. Kaide ve dâbit bilgisi: Zerkeşî, fıkhnın on alt dalı arasında en faydalı, en işlevsel ve tamamlanmış olanın kavâid bilgisi olduğuna dikkat çeker. Ayrıca fakihin ictihad mertebesine ulaşmasının ancak bu ilmi elde etmekle olduğuunu ifade eden müellif, kavâid bilgisinin hakikatte usûl-i fıkıhla eşit seviyede bulunduğuna dikkat çeker.

Mukaddime bölümünde Zerkeşî'nin kendinden önce eser veren kavâid müelliflerine atıfta bulunmaması dikkat çekicidir. Ayrıca ele aldığı konuları incelerken kavâid müelliflerinden sadece Kâdî Hüseyin, Karâfî ve İzz. b. Abdisselâm'a referansta bulunmuş, kendinden önce bu alanda eser veren Alâ' ve İbnü's-Sübkî'ye ise değinmemiştir.³²⁸

Önemine binaen müellifin detaylı olarak ele aldığı konuların bir bölümünü, daha net görülmesi için belirlediğimiz başlıklar altında toplayıp muhteva ve teknik açıdan ele alıp inceleyeceğız.

3.5.2. Küllî ana kâideler

Zerkeşî, incelediğı ana kâideleri onların kapsamına giren alt kâideler ile bir arada ele almamıştır. Ana kaide ve alt kaideleri alfabetik sıralamaya uygun olacak şekilde, bağılı olduğu harfin altında incelemiştir. Ayrıca müellif, bazen kaidelerin mevcut ifade yapısını açıkça zikrederken bazen de fer'î meseleleri incelerden onlara işaret etmiştir.

³²⁶ Bkz. Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâid*, 442.

³²⁷ Bkz. *el-Mensûr fi'l-Kavâid*, 440.

³²⁸ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 249.

3.5.2.1. Birinci ana kaide: “Bir işten maksat neyse hüküm ona göredir”

الأمور بمقاصدها

İbn Sübkî, Suyûtî ve İbn Nüceym gibi fukahanın eserlerinde yer verdikleri bu kaide, Mecelle’nin 2. maddesi olarak düzenlenmiştir.³²⁹ Zerkeşî ise, bu kaidenin mevcut ifade yapısını aktarmamış ancak kaide ile bağlantılı konuları (ن) harfî altında “niyet” meselesini incelerken ele almıştır.³³⁰

Ana Kaide Altında İncelenen Konular

Eserde detaylı olarak ele aldığı niyet konusunu on beş başlık altında incelemiştir. Burada tamamını aktarmamız mümkün olmadığından bazı başlıklara değinmekle iktifa edeceğiz. İncelenen konulardan bazıları şunlardır:

Birinci konu: Müellif burada niyetin hakikati, mahiyeti ve çeşitleri hakkında bilgiler sunmuş, örnekler üzerinden tahlil etmiştir. O, iki tür kastın olduğunu söyler; birincisiyle yapılan amel, kişinin iradesi veya tercihi doğrultusunda oluşan fiillerdir. Mesela, yüzün secdeyle bitişmesi; düşme gibi gayri ihtiyarî şekilde gerçekleşebileceği gibi ibadet maksadıyla da olabilir. Burada belirleyici olan, irade unsurudur. İkincisi ise; kastın arkasında duran, ona özellik kazandıran itici güçtür (inbiâs). Zerkeşî, kasıt ve ğaraz kavramlarının genellikle birbiri yerine kullanılsalar da aralarında bazı farklılıklar olduğuna dikkat çekmiştir. Kastedilen şeyin kendisine ğaraz, kastın salt yöneliş, niyetin ise; bu yönelişin arkasında duran, kişiyi amele yönlendiren itici güç ‘bâis’ olduğunu ifade etmiştir.³³¹ Ona göre her iki türde de kastın gerçek manada oluşması için kişinin kestettiği şeyi bilmesi gerekir.

İkinci konu: Bu başlık altında niyetin maksadının iki şekilde olduğunu belirterek şu bilgilere yer verilmiştir: Müellif, Allah’a yakınlaştıracak amellerde (takarrub) ve yapılan amelleri birbirinden ayırt etmesi bakımından (temyiz) iki tür yerde niyetin yapılacağından bahsetmiştir. *Birincisi*, Allah rızası için yapılması gereken salt ibadetlerde söz konusu iken *ikincisi*; başkasıyla karışması muhtemel olan fiilleri diğerlerinden ayırt etmek için yapılan niyettir. Borç ödeme şeklinde hemcinsleri olan vedia, karz, temlik ve ibaha gibi akitleri türlerinden ayırmak için edilen niyet buna örnek verilebilir.³³²

³²⁹ İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 1/54; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 49; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 23; Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, 1/19; Mecelle, md. 2.

³³⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/355.

³³¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/355.

³³² Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/356.

Müellif, namaz ve oruç konusunda niyetin Allah'a yakınlaştıracı ibadetle ilgili olduğu konusunda ulema arasında ittifak olduğunu belirttikten sonra iki konuda ihtilaf edildiğini söyler. Birincisi; zekâta niyetin şart koşulması, zekâtın ibadet olması sebebiyle midir, yoksa edası farz olan ile nafil olanı ayırt etmek için midir konusuyla ilgili görüşleri gerekçeleriyle birlikte aktarır. İkinci olarak ise, abdestte niyetin gerekliliği ibadete araç olması sebebiyle midir, yoksa Allah'a yakınlaşmak sebebiyle midir konusunu ele almıştır.³³³

Ayrıca müellif, niyetin bir diğer maksadını belirtirken şu vurgulamayı yapmıştır: “Niyetin meşru kılınmasının sebebi ibadetleri adetlerden ayırmak içindir”. İbadetlerde niyetin tayini konusunu İmam Ebu Hanife'ye dayandırarak belirttiği “Niyetin asıl amacı, ibadetleri alışkanlık haline getirilen davranışlardan (adetlerden) ve mertebelerinden ayırmaktır.” şeklindeki dabıtı nakleder. Buna göre ibadetleri adetlerden ve mertebelerinden ayırt etmek için niyete ihtiyaç duyulur.³³⁴ Mesela niyet edilen şey, bir vakit öğlen namazı örneğinde olduğu gibi, aynı tür ibadeti birden fazla eda edecek şekilde geniş nitelikte ise, yine niyetin belirlenmesi gerekir. Ancak öğlen vakti girdiğinde, kişinin üzerinde kaza veya adak namazı borcu yoksa ve “farz namaza” şeklinde niyet ederse bu sahih olur. Farz olan oruca tahsis edilmiş Ramazan ayı gibi, dar bir vakit ise, niyetin mutlak/genel şekilde yapılmasının yeterli olacağını ifade etmiştir.³³⁵

Üçüncü konu: Müellif bu başlık altında niyetin gerekli olduğu ve olmadığı durumları ele almıştır. Niyetin etkisi bakımından fiilleri; ibadetler, mübahlar, ve yasaklar şeklinde tasnif ederek açıklamıştır. Yasak bir fiilin terk edilmesinde sorumluluktan kurtulmak için niyet gerekmez.³³⁶ Ancak sevap kazanmak için bir kimsenin yasak olan şeye nefsinin meyletmesi ve buna rağmen onu terk etmesi gerekir.³³⁷ Yapılması mendup ve mübah olan fiillerde de niyete ihtiyaç yoktur. Fakat sevap kazanmak için niyet gereklidir. İzz. b. Abdisselâm'dan naklettiği bilgiye göre Kur'ân okuma, zikir çekme, sadaka verme, ölü defnetme gibi salt ibadet olması yönüyle yapılan fiillerde niyete ihtiyaç olmadığı belirtilmiştir.³³⁸

Dördüncü konu: Bu başlık altında niyetin sıhhat şartları ele alınmıştır. Müellif, niyetin sıhhati için üç şartı olduğunu belirtir. *Birincisi*; İtikâf, nafil namazı ve hac ibadetleri dışında niyetin tayin edilmesi gerektiğidir. *İkincisi*; niyette cezm halinde olmaktır (tereddüt etmeme). Buna göre beş vakit namazdan birini unuttuğunu bilen ancak hangisi olduğunu hatırlamayan kişi beş

³³³ Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/357.

³³⁴ Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/359.

³³⁵ Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/359.

³³⁶ Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/357.

³³⁷ Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/358.

³³⁸ Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/357.

vaktin tamamını kaza etmelidir. *Üçüncü* olarak ise niyet ile ibadet arasında mukârenet olması (araya aykırı bir fiil girmemesi) olarak açıklamıştır.³³⁹ Zerkeşî, burada niyetin yapılan amelin baş tarafıyla bitişik (mukârin) olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁴⁰ Mesela, abdestte niyet ile yüzü yıkama arasına başka bir fiilin girmemesi, namazda tekbirden sonra ona aykırı bir fiilin olmaması gerektiğini, orucun ise meşakkat getireceği sebebiyle bunun dışında tutulduğunu ifade eder.

Müellif, bu konuda dâbit niteliğindeki şu kuralı nakleder: “Namazda olduğu gibi kişi, bir ibâdete kendi fiili ile başlarsa o fiili ile niyet arasında mukârene şart olur; ancak ibadete kendi fiili ile başlamaz ise, mukârene şart olmaz. Bunun örneği oruç ibadetidir.”³⁴¹ Buna göre kişi, oruca niyet eder, sonra da uyuya kalmasından dolayı tan yeri ağarırsa, orucu geçerlidir. Çünkü bu durumda kişi, ibadete kendi fiili ile girmemiş olmaktadır. Zekât, kefarete ve kurban ibadetleri de oruç örneğindeki gibi kabul edilmiştir. Çünkü bu ibadetler, kendi fiili dışında vekâlet yoluyla da yerine getirilebilmektedir.³⁴²

Beşinci konu: Ayrıca müellif, sarîh lafızların kullanıldığı davranışlarda niyet konusunu ele almıştır. Burada niyete ihtiyaç olmaksızın hukukî sonuç doğuran birtakım tasarruflardan da bahseder. Boşama, köle azâdı, adak ve yemin gibi tasarruflarda sarîh lafızların kullanılması durumunda o fiillerde niyet edilmese de hukukî sonuç doğduğunu ifade eder.³⁴³

Altıncı konu: Müellif, oruç gibi birbirinden ayrı günlerde yapılan ibadetlerde tek bir niyetin yeterli olmayacağını, herbiri için ayrı ayrı niyet edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna göre kişi, Ramazan ayının ilk gününde ayın tüm günleri için toplu niyet etmiş olsa, bu niyetin sahîh olmadığını, sadece ilk günü için geçerli olacağını vurgulamıştır. Eğer niyet tek bir ibadetle ilgili ve bağlantılıysa, onun için yapılan ilk niyet yeterli görülür. Mesela, abdeste ve namaza niyet bunun bir örneğidir. Haccın menasikiyle ilgili niyet konusunda ise ihtilaf edilmiştir. Bu bağlamda müellif, her bir rüknü için ayrı ayrı niyet edilmeli mi, yoksa ihrama girerken niyet etmek hepsi için geçerli ve yeterli midir konusuyla ilgili görüşleri dile getirir.³⁴⁴

Ayrıca müellif, (ﺝ) harfî altında bu konuyla bağlantılı olarak, “ibadetlerde niyabet” şeklinde bir başlığa yer vermiştir. Bu başlık altında namaz, oruç, iman gibi, “niyetin şart koşulduğu ibadetlerde niyabetin geçerli olmadığını” belirtmiştir. Dua, sadaka ve hac gibi ibadetler,

³³⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/359-361.

³⁴⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/361.

³⁴¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/362.

³⁴² Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/362.

³⁴³ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/364.

³⁴⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/364.

niyabetin geçerli olduğu ibadetlerdir. Oruç ve yaşayan kimsenin adına vekâleten yapılan hac ibadetlerinde ise niyabet konusunun ihtilaflı olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁵

Niyetin kesintiye uğraması,³⁴⁶ nafile niyetle farz ibadeti yapma³⁴⁷, niyette tereddüt,³⁴⁸ birden fazla niyeti birleştirme³⁴⁹ niyette vekil tayin etme³⁵⁰ gibi meseleler de, kaide altında incelediği diğer konular olmuştur.

Müellif, bu kaide bağlamında dâbit nitelemesi yaparak şu kurala yer verir: “Lafızlarda gözetilen maksatlar, o lafzı kullanan kişinin niyetine göredir.” Bu kuralın istisnasının ise, mahkemede kâdı huzurunda Allah adı anılarak yapılan yemin olduğunu belirtir. Buna göre kadı’nın huzurunda yapılan yeminin, yemini eden kişinin niyetine göre değil, kâdı’nın niyetine göre olacağını söylemiş ve başka bir açıklamaya yer vermemiştir.³⁵¹

Zerkeşî’nin dâbit nitelemesi yaparak sunduğu bu kurala bazı müellifler eserlerinde kâide olarak yer vermiştir. Mesela, Suyûtî bu kuralı “*Bir işten maksat neyse hüküm ona göredir*”³⁵² ana kaidesinin altında bir alt kaide olarak zikretmiştir.³⁵³

3.5.2.2. İkinci ana kaide: “*Şek ile yakîn zâil olmaz.*”

اليقين لا يزول بالشك

Mecelle’nin dördüncü maddesi olarak düzenlenen bu kaide, İbn Sübkî, Suyûtî ve İbn Nüceym gibi fukahânın eserlerinde ana kaide olarak yer almıştır.³⁵⁴ Zerkeşî ise, bu kaideyi (ش) harfi altında şek (şüph) konusunu incelerken ele almıştır.³⁵⁵

Ana Kâide Altında İncelenen Konular

Müellif, bu bahis ve ana kaide ile bağlantılı olarak birçok konuya yer vermiş ve bunların altına giren bazı meseleleri ele alıp incelemiştir. Ele aldığı her konuyu fûrudan örnekler vererek açıklamıştır. İncelenen konular arasında şu meseleler yer almaktadır:

³⁴⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/374.

³⁴⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/364-365.

³⁴⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/369.

³⁴⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/363.

³⁴⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/367.

³⁵⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/373.

³⁵¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/374.

³⁵² Mecelle, md. 2.

³⁵³ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 44.

³⁵⁴ İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1/13; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 50; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 47-48; Mecelle, md. 4.

³⁵⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/45.

Birinci konu: Müellif burada, şüphenin sözlük ve ıstılah anlamlarını verdikten sonra şek, zan, vehim ve râcih kavramlarının arasındaki farkı fukahânın nasıl tanımladığına dair bilgiler sunmuştur. Buna göre sözlükte (bir şeyin gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda) mutlak tereddüt olarak tanımlanılan şüphe, usul bilginlerine göre iki tarafın birbiri ile eşit olması, birinin diğerine tercih edilememesi halini anlatır. Bu durumda bir tarafın ağır basması ile tercih edilen taraf zan, zayıf taraf ise vehim olarak isimlendirilir. Fakat fakihlerde İmam Nevevî'ye göre (şek) lügatteki anlamındadır, yani iki taraf eşit olsun veya olmasın (fakihlere göre) hepsi şektir. Ancak bazı meselelerde ikisini ayrı tutmuşlardır. Zerkeşî bu açıklamalardan sonra ikisinin ayrı tutulduğuna ilişkin misaller verir. Örneğin kesilen hayvan meselesinde, hayvan hasta olup ölmek üzereyken yada zehirli bitki yemiştir veya üzerine bir şey düşerse henüz ölmemişken kesilirse caiz olur, ama kesmeden hala canlı olduğu şüpheliyse eti helal olmaz.³⁵⁶

İkinci konu: Müellif bu konu altında ibadete başladıktan sonra oluşan şüphenin bazı durumlarda etkisiz olması haline değinmiştir. Bu konuda verdiği örneklerden biri şudur: Kişi, namaza başladıktan sonra niyetinin aslından şüphe ederse (yani öğlen namazına mı yoksa ikindi namazına mı niyet ettiğine emin olamazsa) ve bu niyetini bir rükün miktarı tamamlamadan hatırlayıp kesinleştirirse, bu geçerlidir. Aynı şekilde oruçlu bir kimse niyetinden şüphe eder ve öğlen vakti geçmeden hatırlarsa, orucu geçerlidir.³⁵⁷

Üçüncü konu: Müellif, bir ibadetin geçerli olması için sıhhat şartlarının husûlünde şüphe meydana gelse ve bu şartın rastlantı sonucu gerçekleştiği öğrenilse söz konusu ibadetin sahih olup olmadığı konusunu fer'î meseleler üzerinden incelemiştir. Zerkeşî, bu durumun iki yönlü olduğunu belirtir. Birinci durumda, şüphenin niyete ihtiyaç duyan ibadetlerin şartında oluşmasıdır ki bu durum ibadeti geçersiz kılmaktadır. Mesela, vaktin girdiğinden şüphe ederek namaz kılan kişi, vaktin girdiğini öğrense bile bu isabeti rastlantıyla gerçekleştiği için namazının geçersiz olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde temizliğinin şüpheli olduğu bir kaptan ictihad etmeksizin abdest alsa ve namazın edasından sonra bu kabın temiz olduğunu öğrense, bu bilgi rastlantı sonucu ortaya çıktığı için abdestinin geçersiz olduğunu belirtmiştir.³⁵⁸ Kiblenin bulunması konusunda ictihad etmeksizin isabet edilse durum yine böyledir.

İkinci durum ise bir öncekinin tersi olup burada oluşan şüphe ibadetin sıhhatine zarar vermemektedir. Buna göre bir kimse Arafat'ta vakfeye dururken şafak vaktinin girdiğinden

³⁵⁶ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/24-25.

³⁵⁷ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/25.

³⁵⁸ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/32.

şüphede eder ve sonra şafak vaktinin girdiğini anlarsa, vakfesi sahih olur, buradaki farz yükümlülüğü düşer.³⁵⁹

Dördüncü konu: Müellif, “bir fiilin veya ibadetin edası esnasında şüpheye düşülürse, bu şüheyi ancak kesin bilgi ortadan kaldırır” ilkesini aktarır. Böyle bir durumda kişinin doğru bilgiye, kanaate ulaşması için çaba sarfetmesi (ictihad) gerekir. Örneğin, namaz kılan kişi ibadet esnasında rükünlerin sayısı hakkında şüpheye düşerse bundan kurtulmak için onu yakîn/kesin olan bilgiye dayandırır ki bu da az olanı esas almaktan geçer.³⁶⁰

Beşinci konu: Müellif, “kim bir şeyi yapıp yapmadığı konusunda şüphe ederse aslolan o şeyi yapmadığıdır” ilkesini aktarır ve bununla ilgili fûrudan örnekler sunar. Örneğin, süt akrabalığının gerçekleşmesi için gerekli görülen beş defa emzirmenin olup olmadığı veya bu emzirmenin ilk iki yıl içerisinde mi yoksa daha sonra mı olduğu konusunda şüphe oluşsa, süt akrabalığı sebebiyle haramlık meydana gelmez. Yine bu bağlamda kişi, namaz kılar da sonra namazın bir kısmını terk edip etmediğinden şüphe ederse sehiv secdesi gerekmez.³⁶¹

Altıncı konu: Müellif, “kim bir şeyi yaptığını kesin olarak (yakîn) bilir de az mı çok mu olduğu konusunda şüphe ederse az olanı esas alır” ilkesini aktarır. Bunun gerekçesi olarak ise az olanın kesinlik ifade ettiğini belirtir. Bu ilke bağlamında talak lafızlarının sayısında meydana gelen şüphenin hukukî sorumluluğunu ele almıştır. Buna göre, talak lafzını bir kere mi yoksa iki kere mi kullandığı hususunda şüphe eden kişi az olanı esas alır. Yine bu ilkeye göre kişi borçlu olduğunu bilir, ama borç miktarında şüpheye düşerse yükümlülüğünden kurtulacak kadarını yani kesin olan miktarı esas alır. Namaz ibadeti esnasında rükû, kıraat veya i'tidal gibi rükünlerden birini eda etmediğini bilir, hangisi olduğu konusunda şüphe ederse en kötü ihtimali esas alarak kıraate döner. Zerkeşî, ayrıca bu durumu “*asıl olan berâeti zimmettir*”³⁶² kaidesi ile ilişkilendirmiştir.³⁶³

Yedinci konu: Burada kişinin şüpheli durumdan çıkıp uzaklaşabilmesi için verâ (takvâ) halini esas alması ve ona göre hareket etmesi gerektiğini belirten Zerkeşî, bunun da ilgili konuda en kötü halin/ihtimalin esas alınmasıyla olacağını söyler ve böylece kişinin kendisini şüpheye düşüren halden kurtulabileceğini vurgular. Bu bağlamda verdiği örneklerden biri şudur: Abdest alan kişi, uzvunu iki kere mi yoksa üç kere mi yıkadığı konusunda şüphe ederse, bir görüşe göre

³⁵⁹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/33.

³⁶⁰ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/36.

³⁶¹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/37.

³⁶² İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 50; Mecelle, md. 8.

³⁶³ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/38.

fazla olan sayıyı esas alarak yeni bir yıkama yapmaz. Daha sahih kabul edilen diğer görüşe göre ise, en az yıkama sayısı esas alınır.³⁶⁴

Sekizinci konu: Müellif, bazen gerçek bilgiye ulaşılması mümkün olmadığında şüphe üzerine hüküm bina edilebileceğini söylemiştir. Bu bağlamda şu örneğe yer vermiştir: Dinden çıkmakla itham edilen bir kimse bunu red ederek kelime-i şehâdet getirirse, her ne kadar bu şehadeti getirmesi geçmiş müslümanlığına binaen mi veya yeniden müslüman olma haline mi bağlı olduğu konusunda tereddüt ve şüphe bulunsa da kabul edilir.

Dokuzuncu konu: Müellif, bu bahiste fukahâ arasında şöhet bulan “şek ile yakîn zâil olmaz”³⁶⁵ ana kaidesini ele alıp incelemiştir. Bu bağlamda İmâmu’l-Haremeyn el-Cüveynî’nin (v. 478/1085) bazı görüşlerine yer vermiştir. Cüveynî’ talakta şüpheyi düşülmesi konusu bağlamında bu kaideye dikkat çekmiş ve şüphe halinde yakîn’in bulunmayacağına vurgu yapmıştır.³⁶⁶

Onuncu konu: İstishab kaidelerinden biri olan ana kaidenin birçok meselenin hükmüne mesned teşkil ettiğine dikkat çeker ve dayanağının Peygamber’den (s.a.v) nakledilen şu hadis olduğunu belirtir: “Sizden biriniz karnında bir şey hisseder de kendinden bir şey çıkıp çıkmadığı konusunda şüphe ederse bir ses veya bir koku duymadıkça mescitten çıkmasın.”³⁶⁷ Müellif, ayrıca İbnü’l- Kâs’ın (v. 335/946) *et-Telhîs* isimli eserinde söz konusu kâide kapsamına girmediği görüşünü dile getirdiği on bir meseleyi³⁶⁸ ve fukahânın bunlara yönelik eleştirilerini gerekçeleriyle birlikte incelemiştir.³⁶⁹

Ayrıca müellif, söz konusu kâideyle yakından ilişkili olan “asl ve zahirin teâruzu”³⁷⁰, “iki aslın teâruzu”³⁷¹, “iki zâhirin teâruzu”³⁷² konularını, alfabetik sıralamaya göre ilgili harfin altında fer’i meseleler ve örnekler üzerinden incelemiştir. Müellif burada asl ve zâhirin, iki aslın veya iki zâhirin çatışması halinde hükmün nasıl verildiğini ve bunlardan kastedilenin ne olduğunu fukahânın görüşleri doğrultusunda ele almıştır. Zerkeşî, kâide bağlamında incelediği meselelerde kullanılan *asl* kavramından kastedilenin şer’î delillerden biri olan ıstışhab kuralı

³⁶⁴ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/40.

³⁶⁵ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/45; Mecelle, md. 4.

³⁶⁶ Rûknüddîn Ebu’l-Meâlî İmâmu’l-Haremeyn el-Cüveynî, *Nihâyetü’l-matlab fi dirâyeti’l-mezheb*, thk. Abdu’l-Azîm Mahmud ed-Deyyâb, Neşr: Dâru’l-Minhâc, 2008, 14/243; Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/45.

³⁶⁷ Müslim, “Hayz” 99; Ebû Dâvut, “Taharet”69 (179); Tirmizî “Tahâret” 56.

³⁶⁸ İbnü’l-Kâs, Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî, *et-Telhîs*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Ahmed Muavvad, (Mekke: Mektebetü Nizâr, Mustafa el-Bâz, t.s.) 121-124.

³⁶⁹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/46-48.

³⁷⁰ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/184-196.

³⁷¹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/197-202.

³⁷² Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/184-196.

veya hükmü geçerli kâide olduğunu belirtmiş, ulemanın kullandığı asl ve zâhir kavramlarının tek manaya delalet ettiğini ve bunlar için ıstıshab kavramını kullandıklarını ifade etmiştir.³⁷³

İkinci Ana Kaide Kapsamında Yer Alan Alt Kaideler

Müellif, birçok fer'î meselenin hükmüne mesned teşkil eden “şek ile yakîn zâil olmaz”³⁷⁴ ana kaidesi altında yer alan bazı alt kaideleri eserinin çeşitli yerlerinde zikretmiştir. Bu kâideler şunlardır:

1. “Bir şeyin bulunduğu hâl üzere kalması asıldır.”³⁷⁵ الأصل بقاء ما كان على ما كان

Eserde bu kâidenin mevcut ifade yapısını açıkça görmüyoruz, ancak şek bahsinde ele alınan örnekler incelendiğinde bu kâidenin ibâdat, muâmelât ve talâk gibi fikhın çeşitli konularında uygulandığı anlaşılmaktadır.³⁷⁶

2. “Berâet-i zimmet asıldır.”³⁷⁷ الأصل براءة الذمة

Müellif, bu kâideye müstakil başlık olarak yer vermemiştir. Ancak eserin çeşitli yerlerinde ibâdât ve muâmelât konularıyla bağlantılı örnekler aktarırken bu kaideye atıfta bulunmuştur.³⁷⁸ Mesela gasp edilen mâl, gâsıbın elinde telef olur, ancak bu malın değeri konusunda anlaşmazlık olursa, gâsıbın sözüne itibar edilir. Benzer şekilde, telef edilen malın kıymeti konusunda taraflar arasında anlaşmazlık çıkarsa, söz telef edene ait olur. Çünkü telef eden kişi, mal sahibinin ileri sürdüğü fazlalığın zimmetindeki varlığını red etmektedir. Bu durumda berâet-i zimmetin asıl olması gerekçesiyle mal sahibinden iddia ettiği fazlalık için delil beyan etmesi beklenir.³⁷⁹

3. “Kim bir şeyi yapıp yapmadığı ile ilgili şüpheye düşerse aslolan o şeyi yapmadığıdır.”³⁸⁰

من شك هل فعل شيئا أو لا فالأصل أنه لم يفعله

Müellif, bu kâideyi çeşitli meseleler üzerinden incelemiştir.³⁸¹ Mezkûr kâideye istinaden naklettiği örneklerden biri şudur: Buna göre süt akrabalığının gerçekleşmesinde gerekli olan emzirmenin sayısında şüphe olursa aslolan, süt akrabalığının oluşmadığıdır. Zerkeşî, bu

³⁷³ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/184.

³⁷⁴ Mecelle, md. 4.

³⁷⁵ Mecelle, md. 5.

³⁷⁶ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/25, 40, 45, 47.

³⁷⁷ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/68; Mecelle, md. 8.

³⁷⁸ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/38; 1/68.

³⁷⁹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/68.

³⁸⁰ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/37.

³⁸¹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/37.

kâidekapsamına giren “*yakîn ile sabit olan bir şey ancak yakîn ile ortadan kalkar*”³⁸² ilkesini İmam Şâfi’ye dayandırmış ve bununla ilgili fûrû’dan örnekler sunmuştur.³⁸³

4. “*Her bir hâdisede aslolan en yakın zamana takdir edilmesidir.*”³⁸⁴

الأصل في كل حادث تقديره بأقرب زمن

Zerkeşî ve Suyûtî’nin naklettiği mezkûr kaide,³⁸⁵ İbn Nüceym’in eserinde ve *Mecelle*’de şu lafızlarla yer almıştır: “*Bir emr-i hâdisin akreb-i evkâtına izâfeti asıldır.*”³⁸⁶ (الأصل إضافة الحادث (إلى أقرب أوقاته).

Müellif, bu kâideye ilişkin fûru meselelerinden örnekler sunmuştur. Mesela, gebe bir kadının karnına darp edilmesinden hemen sonra canlı ve sağlıklı olarak doğan cenin, bir müddet sonra ölse gebeyi darp eden kişiye tazmin gerekmez. Çünkü bir olayın en yakın zamana bağlanması gerekçesiyle burada cenin’in ölüm sebebinin darp olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bunun aksine darp esnasında düşük meydana gelse veya bir müddet acı çektikten sonra ölse darp eden kişi diyet ödemekle yükümlüdür.³⁸⁷

5. “*Ebdâ’da*³⁸⁸ (cinsi münasebet) aslolan tahrirdir.”³⁸⁹

الأصل في الأبضاع التحريم

Zerkeşî’nin (ا) harfî altında ele aldığı bu kaide, Suyûtî ve İbn Nüceym’in ilgili eserlerinde “*şek ile yakîn zâil olmaz*” ana kaidesi altında bir alt kaide olarak incelenmiş olup, *Mecelle*’de yer almamıştır.³⁹⁰

Zerkeşî, kadınlarla ilgili meselelerde helal ve haram hükümlerin karşı karşıya gelmesi halinde haramlık yönünün daha baskın kabul edildiğine dikkat çekerek, kâideye ilişkin örnekler zikretmiştir. Mesela süt kardeşi gibi, bir kimsenin mahremi büyük bir köyün kadınlarıyla karışır ve kim olduğu tespit edilemezse, mahremi tespit edilinceye kadar o köyden bir kadınla

³⁸² İmam Şâfi’ye dayandırılan bu söz, Şâfi mezhebi kaynaklarında aynı anlama gelen farklı lafızlarla ifade edilmiştir. Bkz. Muhammed b. İdris Şâfi, *el-Ümm*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, (Kahire: Mektebetü’l-Külliyeti’l-Ezheriyye, 1961), 4/243; Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *el-Vasît fi’l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmûd İbrâhîm ve Muhammed Muhammed Tamir, (Kahire: Darü’s-Selâm, 1997), 5/73; Ebu’l-Abbâs Şihabüddin Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc bi-şerhi’l-Minhâc* (Mısır: Matbaatü Muhammed Mustafa, ts.) 10/342.

³⁸³ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/241.

³⁸⁴ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/84; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 59.

³⁸⁵ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/83; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 59.

³⁸⁶ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 55; *Mecelle*, md. 11.

³⁸⁷ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/84-86.

³⁸⁸ Bu kelimenin tarifinde ihtilaf edilmiştir. Bazen nikah akdi anlamında kullanılırken bazen de ferç veya cinsi münasebet anlamında kullanılmıştır. (İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 8/14).

³⁸⁹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/87.

³⁹⁰ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 61; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 57.

evlenmesi haram olmaktadır. Ancak kişinin bu mahremi sınırsız büyüklükte bir bölgede ise onlardan biriyle evlenmesinde sakınca yoktur.³⁹¹

3.5.2.3. Üçüncü ana kaide: “*Meşakkat, teysîri celbeder.*” المشقة تجلب التيسير

İbn Sübkî, Suyûtî ve İbn Nüceym gibi fukahânın eserlerinde ana kaide olarak niteledikleri bu kural, Mecelle’nin on yedinci maddesi olarak düzenlenmiştir.³⁹²

Zerkeşî ise bu kaideyi (م) harfi altında ele almıştır.³⁹³ Âlimlerin üzerinde ittifak ettiği temel kâidelerden biri olan ve İslâm fıkında önemli bir yer edinen bu kaidenin birçok hükme mesned teşkil ettiğine işaret ederek fûrudan örnekler verir.³⁹⁴ Akabinde ise “tenbihât” başlığı açıp konuyla ilgili önemli bulduğu şu meselelere dikkat çeker:

Birincisi: Bu durum, (ruhsattan yararlanma) meşakkatin ve ortaya çıkışının yaygın olması durumunda geçerlidir, nadir olması durumunda ise meşakkat dikkate alınmaz. Bu sebeple istihâze halindeki kadın her farz namaz için abdest alır. Aynı şekilde, bir mürtedin irtidat etmesi durumunda, uzun zaman alsa ve zorluklara yol açsa bile, kazaya kalmış namazlarını kılması gerekir.³⁹⁵

İkincisi: Meşakkatin ölçüsü (zâbıtı) mazeretlere göre değişiklik gösterebilir. Buna göre kullanacağı su sebebiyle uzvunun telef olacağından, iyileşmesini yavaşlatacağından veya ciddi anlamda zarar göreceğinden korkan kişi teyemmüm edebilir. Oruçtaki meşakkatin dikkate alınması için de ölüm tehlikesinin gerekli olmadığına âlimler ittifak etmiştir. Müellif, akabinde oruç meşakkatinin ölçüsü hakkında fikir beyan eden âlimlerin görüşlerini nakletmiştir.³⁹⁶

Müellif, burada zorluğun subjektif bir durum olduğuna işaret eder ve ibadetlerde hafifletmeyi gerektiren meşakkatin alt sınırının nasıl tespit edileceğini İbn Abdisselâm’ın şu sözleriyle dile getirir: “Her ibadetin meşakkati, o ibadetin hafifletilmesinde dikkate alınan asgari meşakkatlere göre belirlenir, onunla eşit seviyede veya daha ağır olanlara ruhsat verilir. Bu nedenle orucu bozmayı mübah kılan hastalığı belirlemek için seferi ile mukim kişi arasındaki farka bakılır. Buna göre evinde hasta olan (mukîm) kişinin meşakkatiyle yolculukta oruç tutan kişinin meşakkati eşit seviyede olmalıdır. İhram yasaklarını mübah kılan meşakkati belirlemek için de

³⁹¹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/87.

³⁹² İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1/49; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 76; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 64; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, 1/35; Mecelle, md. 17.

³⁹³ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/269.

³⁹⁴ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/269.

³⁹⁵ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/271.

³⁹⁶ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/271-272.

(hac esnasında) bitlenmenin verdiği rahatsızlığa bakılır, ki bu sebeple tıraş olma ruhsatı verilmiştir.”³⁹⁷

Üçüncüsü: Meşakkat sebebiyle kendisine ruhsat verilen kişi, ölümden veya büyük zarara uğramaktan korkmadığı takdirde, o fiili külfet edinir ve yerine getirirse, bu geçerli olur. Cuma namazına gitme zahmetine katlanan hasta bunun bir örneğidir.³⁹⁸

Üçüncü Ana Kaide Kapsamında Yer Alan Alt Kaideler

1. “Bir iş dîk oldukta müttesî olur”³⁹⁹ إذا ضاق الأمر اتسع

Bu kaide (ا) harfi altında yer almıştır. Kâidelerin bazen tarihsel gelişimi hakkında önemli açıklamalarda bulunan Zerkeşî ve Suyûtî, bu kâideyi oluşturan ibarelerin İmam Şâfiî’ye ait olduğunu ve bunu üç meseleyle bağlantılı olarak kullandığını belirtmiştir.⁴⁰⁰ Zerkeşî’nin naklettiğine göre İbn Ebî Hüreyre (v. 345/956) bu kaideyle ilgili olarak “işler, dîk oldukta müttesî olur; müttesî oldukta dîk olur” prensibine dikkat çekerek eşyanın hükümlerinin bu kural çevresinde değerlendirileceğini ifade etmiştir.⁴⁰¹ İbn Nüceym ve Suyûtî, ilgili eserlerinde bu kaideyi “meşakkat teysîri celbeder”⁴⁰² kaidesi altında onun bir alt kaidesi olarak zikretmiştir.⁴⁰³

Zerkeşî, ayrıca (ا) harfi altında yukarıdaki kaidenin kayıtlayıcısı ve tamamlayıcısı mahiyetinde olan “bir iş müttesî oldukta dîk olur”kaidesine yer vermiş ve İmam ⁴⁰⁴ (إذا اتسع الأمر ضاق) Gazzâlî’nin (v. 505/1111) bu kuralı bir önceki kaideyle birleştirerek “ haddini aşan her şey zıddına inkılab eder” şeklinde ifade ettiğini dile getirmiştir.⁴⁰⁵

2. “Zarûretler, memnû’ olan şeyleri mübah kılar”⁴⁰⁶ الضرورات تبيح المحظورات

Müellifin (ض) harfi altında incelediği bu kaide, hem birey ve toplum hayatını ilgilendiren birçok soruna ortak çözüm getirmesi, hem de dinin maksatlarını tanıma ve uygulama kapsamını göstermesi yönünden önemli bir yere sahiptir.

³⁹⁷ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/272.

³⁹⁸ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/272.

³⁹⁹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/47; Mecelle, md. 18.

⁴⁰⁰ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/47; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Eşbâh Ve’n-Nezâir Fî Kavâid Ve Furûi Fıkhi’ş-Şâfiyye*, thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye,2012), 132.

⁴⁰¹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/48.

⁴⁰² Mecelle, md. 17.

⁴⁰³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh Ve’n-Nezâir*, 93; Suyûtî, *el-Eşbâh Ve’n-Nezâir*, 132.

⁴⁰⁴ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/49.

⁴⁰⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, (Beyrut: Neşr. Dâru’l-Mârifet) 2/107; Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/49

⁴⁰⁶ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/68; Mecelle, md. 21.

İbn Nüceym ve Suyûtî, ilgili eserlerinde bu kaideyi “*zarar izâle olunur*” ana kaidesi altında onunla bağlantılı bir alt kaide olarak zikretmiştir.⁴⁰⁷ Sübkî ise, “*meşakkat teysîri celbeder*”⁴⁰⁸ kaidesinin İmam Şâfiîye dayandığını belirtir ve “*Zarûretler memnû’ olan şeyleri mübah kılar*”⁴⁰⁹ kaidesinin buna benzediğine işaret ederek bu kaideyi meşakkat kapsamında değerlendirir.⁴¹⁰ Nitekim bu kaidenin merkezini teşkil eden konular, hafifletmeyi gerektiren zaruret hali ve bunun neticesi olarak uygulanan ruhsat ilkesidir. Aynı konular “meşakkat” kaidesinin de gözettiği ana mihverleri teşkil eder. Dolayısıyla kavâid-i fıkhiyye ilminde eser telif eden son dönem fakihler ve araştırmacılar, bu kaidenin “meşakkat” kaidesi altında zikretmenin daha isabetli olduğunu belirtmiştir. Buna mukabil “*zarar izâle olunur*” kaidesi kapsam bakımından onlardan daha geniş bir yer ihtiva eder. Ayrıca bu kaide, hakka konu teşkil eden varlık veya değer zedelenmesiyle ilgili sorunları merkeze alması yönüyle de işlev bakımından da nispeten farklı bir amaca hizmet eder.⁴¹¹

Zerkeşî, dinen yapılması yasaklanan bir fiilin şiddetli ihtiyaç durumunda ona başvurulması durumunu kapsayan bu kâide çerçevesinde bazı örneklerle yer vermiştir. Bu bağlamda, lokması boğazında kalan ve içecek bir şey bulamayan kişinin içki içmesi, tehdit ve zorlamaya maruz kalan kişinin dinden çıkmasını gerektiren küfür kelimesini telaffuz etmesi, açlıktan ölmek üzere olan kimsenin meyte etini yemesi, başkasının mülkü dâhilinde olan malı zor kullanarak alması vb. zaruret halini ancak bu fiillerle bertaraf edebiliyorsa, söz konusu fiillere asıl itibarıyla yasak olsa da zaruret sebebiyle izin verildiğini belirtmiştir.⁴¹²

Müellif; “fâide” başlığı altında zaruretin kapsamını, hâcet, menfaat, ziynet ve fuzûl olmak üzere maslahatın beş mertebesini ele alıp, aralarındaki sıkı ilişkiyi açıklayarak bu hususlarda hükmün nasıl ve neye göre verileceğini örneklerle izah etmiştir.⁴¹³ Müellifin ele aldığı bu mertebeler, İslâm hukukunda bireyin hayatında dikkate alınan ihtiyaç türleri olarak “mesâlih” ile; genel olarak zarûriyyât, hâciyyat ve tahsîniyyât şeklindeki tasnif ile benzerlik göstermektedir.⁴¹⁴

⁴⁰⁷ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 84; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 73.

⁴⁰⁸ Mecelle, md. 17.

⁴⁰⁹ Mecelle, md. 21.

⁴¹⁰ Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 1/49.

⁴¹¹ Bûrnû, *el-Vecîz*, 234; Önder, *el-Mûcezz fî Şerhi Kavâid*, 139.

⁴¹² Zerkeşî, *el- Mensûr fî’l-Kavâ’id*, 2/68.

⁴¹³ Zerkeşî, *el- Mensûr fî’l-Kavâ’id*, 2/78-80.

⁴¹⁴ İbrâhim Kâfi Dönmez, “Maslahat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/79-94.

3. “Zarûretler kendi miktarlarınca takdir olunur”⁴¹⁵ ما ابيح للضرورة يقدر بقدرها

Zerkeşî, (م) harfî altında incelediği ve yukarıdaki kâidenin tamamlayıcısı ve kayıtlayıcısı mahiyetinde olan bu kaide altında zarûret halinde mübah kılınan fiilin onun miktarınca takdir olunacağını ifade eder ve ilgili örneklere yer verir. Buna göre, bir önceki kâideye mevzu bahis edilen şiddetli açlık sebebiyle ölmek üzere olan kimse domuz etinden doyuncaya kadar değil, ölmesini engelleyecek kadar tüketebilir.⁴¹⁶

4. “İnsan bireyleri hakkında umûmî hacet, husûsî zarûret menzilesine tenzîl olunur”⁴¹⁷

الحاجة العامة تنزل منزلة الضرورة الخاصة في حق آحاد الناس

Zerkeşî'nin (ح) harfî altında incelediği bu kaide, Suyûtî ve İbn Nüceym'in Eşbâh'ında, ve Mecellede “Hâcet umûmî olsun husûsî olsun zarûret menzilesine tenzîl olunur”⁴¹⁸ (الحاجة تنزل) şeklinde geçer.

Müellif, zarûret mertebesinde olmayan umumi ihtiyaçların, maslahat gereğince geçici ruhsatların ve istisnai hükümlerin uygulanmasında zarûret konumunda olduğunu ifade eden bu prensibe göre kira, belirli bir iş karşılığında ödenen ücret (cüâle), mükâtebe gibi akitlerin genel kurala aykırı iken insanların maslahatı ve umumi ihtiyacı gözetilerek caiz kabul edildiğini belirtmiştir. İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî'den naklettiği bilgiye göre, kamuyu ilgilendiren umumi bir ihtiyaç, ferdi bir zarûret ile aynı seviyededir.⁴¹⁹ Müellif ayrıca, kapsam ve anlam bakımından bir önceki kaidenin kayıtlayıcısı ve tamamlayıcısı mahiyetinde olan “husûsî hâcet, mahzurlu şeyleri mübah kılar” (الحاجة الخاصة تبيح المحظور) kaidesine yer vermiştir.⁴²⁰

3.5.2.4. Dördüncü ana kaide: “Zarar izâle olunur” veya “Zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur” لا ضرر ولا ضرار veya الضرر يزال

Bu kaide, Mecelle'nin 19. maddesi olarak düzenlenmiştir.⁴²¹ Kavâid alanında eser telif eden Sübkî, İbn Nüceym ve Suyûtî gibi fukahâ, eserlerinde ana kaide olarak nitelenen “zarar izâle

⁴¹⁵ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/70; Mecelle, md. 22.

⁴¹⁶ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/70-71.

⁴¹⁷ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/277; Mecelle, md. 32.

⁴¹⁸ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 88; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 78; Mecelle, md.32.

⁴¹⁹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/277.

⁴²⁰ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/277.

⁴²¹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, 1/36; Mecelle, md. 19.

olunur”⁴²² prensibine yer vermişler ve “zarar ve mukabele bi’z-zarar yoktur”⁴²³ anlamındaki hadis rivayetini bu kaideye delil olarak göstermişlerdir. Fakat son dönemde eser veren müellifler ve Mecelle yazarları, kaideyi oluşturan ibareleri hadis-i şerif lafzından almanın ona umûmîlik ve kapsayıcılık kazandıracağını ve onu şer’î bir delil haline getireceğini söyleyerek “zarar ve mukabele bi’z-zarar yoktur”⁴²⁴ şeklindeki hadis metnini kaide olarak kabul etmenin daha uygun olacağını ileri sürmüşler ve “zarar izâle olunur” kaidesini de onun bir alt kaidesi olarak zikretmişlerdir.⁴²⁵

Zerkeşî, diğer müelliflerin eserlerinde zikrettikleri “zarar izâle olunur” kaidesine veya son dönemde tercih edilen “zarar ve mukabele bi’z-zarar yoktur” kaidesine eserinde yer vermemiştir. Fakat söz konusu kaidelerin altında kabul edilen, zararın izâle olunmasıyla ilgili bazı alt kaideleri zikretmiştir.

Dördüncü Ana Kaide Altında İncelenen Alt Kaideler:

1. “İki Fesâd Teâruz Etdikte Ehaffî İrtikâb ile A’zâmın Çaresine Bakılır.”⁴²⁶

مفسدتان روعي أعظمهما ضررا بارتكاب أخفهما إذا تعارض

Zerkeşî, (ت) harfî altında bu kaideyi “iki mefsedetın teâruzu” şeklinde kaydetmiştir. Bu kaidenin açıklamasında, İbn Abdisselâm’ın “fukahâ, daha büyük mefsedeti engellemek için daha düşük ve hafif olan mefsedeti işleme konusunda icmâ etmiştir” sözünü aktarmıştır. Ayrıca konuyla ilgili İbn Dakîki’l-îd’in (v.702/1302) “İki kötülükten birinin gerçekleşmesi gerekiyorsa, bunlardan daha kolayına katlanarak onu önlemek” şeklindeki açıklamasına yer vermiştir.⁴²⁷ Akabinde ise, bu kaide kapsamına giren fûru meselelerine değinmiştir. Mesela, hayız halinde hulle caiz kabul edilir, çünkü kadını bundan kurtarmak, iddetin uzatılmasındaki mefsedetten daha önceliklidir. İki mefsedetın eşit olması durumuna ise şu örneği zikretmiştir: Denizin ortasında yanar halde bulunan bir gemi içerisinde denize atlarsa boğulacağını, atlamazsa yanacağını anlayan kişi daha sahih kabul edilen görüşe göre atlaması gerekir.⁴²⁸

⁴²² Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 1/41; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 72; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 132.

⁴²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvinî, *Süneni İbn Mâce*, Dar-u İhyâi’l-Kütübi’l-İlmiyye, y.y., t.y., “Ahkâm”, 17.

⁴²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvinî, *Süneni İbn Mâce*, Dar-u İhyâi’l-Kütübi’l-İlmiyye, y.y., t.y., “Ahkâm”, 17.

⁴²⁵ Bûrnû *el-Vecîz*, 251; Önder, *el-Mûcez fi Şerhi Kavâid*, 158.

⁴²⁶ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/211; Mecelle, md. 28.

⁴²⁷ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/ 211.

⁴²⁸ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/212-213.

2. “Zarar Zarar İle İzâle Olunmaz”⁴²⁹ الضرر لا يزال بالضرر

Zerkeşî'nin (ض) harfî altında değindiği bu kaide, kaynaklarda “zarar izâle olunur” ana kaidesini kayıtlayan, kapsamını daraltan bir kaide olarak kaydedilmiştir. Müellif, bu kaideye ilişkin fûrudan örnekler zikretmiştir. Buna göre bir kimsenin borcu olsa ve elinde sadece borcuna yetecek kadar malı olsa bile kendisinden bu alacak tahsil edilir, zarar görüp görmemesine bakılmaz.⁴³⁰

3.5.2.5. Beşinci ana kaide: “Âdet muhakkemdir” العادة محكمة

Suyûtî ve İbn Nüceym gibi fukaha ve Mecelle yazarları, eserlerinde ana kaide olarak nitelenen “Âdet muhakkemdir” prensibine yer vermiş⁴³¹ ve Abdullah b. Mes'ûd'dan mevkuf olarak nakledilen “Müslümanın güzel bulduğu şey, Allah nezdinde de güzeldir”⁴³² hadis rivayetini kaideye delil göstermişlerdir. İbn Sübkî ise dördüncü sırada ele aldığı bu kaideyi “Âdete başvurma” (الرجوع الى العادة) şeklinde kayıtlamıştır.⁴³³

el-Mensûr'da ise kaidenin mevcut ifade yapısını açıkça görmüyoruz. Ancak Zerkeşî, birçok fikhî konunun bu prensibe dayandığına işaret ederek bu kaideyle bağlantılı bazı konuları (ع) harfî altında “العادة”⁴³⁴ ve “العرف”⁴³⁵ başlıkları altında incelemiştir. Ayrıca müellif, adet ve örf konularının her ne kadar birbirine benzer yönleri olsa da aralarındaki farklılığa işaret etmek maksadıyla ayrı başlıklar altında ele almıştır.

Beşinci Ana Kaide ile Bağlantılı Olarak İncelenen Konular

Zerkeşî, söz konusu kaideyi mevcut ifade yapısı ile aktarmaksızın bu kâideye bina edilen ibâdât, muâmelât ve münâkehât gibi fikhın muhtelif alanlarından örneklerle yer vermiştir.⁴³⁶ Yukarıda belirttiğimiz gibi müellif, konuları âdet ve örf şeklinde ayrı başlıklar altında ele almıştır.

⁴²⁹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi 'l-Kavâ'id*, 2/71; Mecelle, md. 25.

⁴³⁰ Zerkeşî, *el- Mensûr fi 'l-Kavâ'id*, 2/71.

⁴³¹ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 89; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 89; Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1/50. Mecelle, md. 36.

⁴³² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd.), Müessesetü'r-Risâle, yy., 2001, 6/3600.

⁴³³ İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1/50.

⁴³⁴ Zerkeşî, *el- Mensûr fi 'l-Kavâ'id*, 2/96-106.

⁴³⁵ Zerkeşî, *el- Mensûr fi 'l-Kavâ'id*, 2/109-121.

⁴³⁶ Zerkeşî, *el- Mensûr fi 'l-Kavâ'id*, 2/110-121.

“Âdet” başlığı altında değindiği konulardan bazıları şunlardır:

Birinci konu: Dinde hükmü açık olarak belirtilmemiş veya bir ölçüye bağlanmamış olan durumlarda âdet üzerine hüküm verileceğini belirterek fûrudan bununla ilgili örneklere yer vermiştir. Hayız, nifas ve bulûğ’un asgarî yaşının belirlenmesi ve bunların az veya çok olma ölçüleri, başkasının mülkü altında olan ağaçların yola düşmüş meyvelerini yemek, zamanın namaz üzerine ve abdest üzerine bina edildiğinde muvâlât miktarının uzaması veya kısılması, karşı taraftan benzerini geri veremeyecek bir hediye almak, nikâhta denklige dair izin almak vb. meselelerin bu kaide çerçevesinde değerlendirildiğini ifade eder.⁴³⁷

İkinci konu: Âdet kelimesinin aslı, bir şeyin çokça tekrarlanması, tekrar tekrar yapılmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla bir şeyin âdet olarak yerleşebilmesi için onun çokça tekrarlanarak yapılması gerektiğini vurgulamış ve bunu açıklayıcı örnekler sunmuştur. Örneğin, kişi (kabız ya da hazımsızlık sebebiyle) zorlandığında mahmude otu alır ve bu ot onu ishal yapar, sonra bir daha tekrar bu ottan alır. Böylece onu ne zaman içerse kendisini ishal yaptığı bilgisi onda oluşur. Bilginlere göre bu, zarûrî bilgiyi ifade eder.⁴³⁸

Üçüncü konu: Müellif âdetin, aynı ve benzer hadiselerde çokça vuku bulup tekraren yapılması halinde (muttarid) akitlerde kullanılan terimlerinde ona indirgeneceğini; âdetin yerleşik olmaması halinde ise, ona itibar edilmeyeceğini ve bu durumda akitlerde beyâna ihtiyaç duyulacağını belirtmiştir. Âdet hükmünde zanların/kanaatlerin (الظنون) çakışması halinde ise görüş farklılığı bulunduğunu ifade eder. Müellifin naklettiği bilgiye göre İmâm el-Cüveynî bu konuda şöyle demiştir: “Âdetin muttarid olduğu açıkça belirgin olan konularda hüküm muhkem/kesindir. Bunun gizli ve kapalı olanı açıkça (sarahaten) zikredilmiş kabul edilir. Zanların birbiriyle çeliştiği her durumda ihtilaf söz konusu olur.”⁴³⁹ Müellif, bu açıklamaların akabinde konuya ilişkin örnekler sunmuştur. Mesela, bir kimse dirhem lafzıyla satış yaparsa, bu lafız, o beldenin yaygın para birimine hamledilir. Beldede yerleşik kullanım farklı ise, dirhem lafzı geçersizdir; nakit örneğinde olduğu gibi, alışverişte bir tür veya çeşit hâkimse fiyat ona göre belirlenir.⁴⁴⁰

Dördüncü konu: Bir açıdan muttarid olan âdetin şart menzilesinde kabul edileceğini belirtmiş ve bu bağlamda örneklere yer vermiştir.⁴⁴¹

⁴³⁷ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/96.

⁴³⁸ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/ 97-99.

⁴³⁹ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 92; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 5/143; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, 2/99.

⁴⁴⁰ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/99-100.

⁴⁴¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/100.

Müellifin örf başlığı altında incelediği konuların bazıları da şunlardır:

Birinci konu: Zerkeşî, bu başlık altında konuyu örf, dil ve şer’bağlamında ele alıp yaygınlık açısından örf-i âm ve örf-i hâs şeklinde ikiye ayırmış ve her biri altında ilgili fer’î meselelere değinmiştir.⁴⁴² Bu bağlamda örf-i âm ve dilin te’âruzu⁴⁴³, örf-i hâs ve örf-i âm’ın teâruz etmesi⁴⁴⁴ halinde hükmün nasıl ve neye göre verileceğini incelemiştir.

İkinci konu: Müellif, ‘bir bölgede muttarid olan örf, diğer bölgelerde de muttarid kabul edilir mi?’ sorusunu gündeme alarak bunula ilgili örneklerle yer vermiştir. Örneğin, ‘ben eve girmeyeceğim’ diyerek yemin eden bir kişi, köylüyse ve köylülerin ev mefhumu çadırı da kapsadığı için çadıra girse de yemini bozulur. Taberistan bölgesi⁴⁴⁵ dışından biri ekmek yemeyeceğim diye yemin etse pirinç unundan yapılmış ekmek yediğinde yeminini bozmamış olur ama Taberistan’da bu yemin pirinç unuyla bozulmuş olur.⁴⁴⁶

Üçüncü konu: Dilde bir kelimenin birden fazla anlamı bulunuyorsa (eş sesliyse) ve örfte bunlardan sadece biri yaygınlaştıysa, bu durumda dil mi, yoksa örfteki yaygın kullanım mı dikkate alınır? sorusunu gündeme almış ve bu bağlamda örneklerle yer vermiştir. Nitekim, dilde yevm kelimesi fecrin doğuşuyla birlikte gece ve gündüzü içine alırken, örfte geldiği an anlamına gelir. Buna göre bir kimse eşine “Zeyd’in geldiği gün boşsun” dese, boşama ne zaman gerçekleşir? Eğer Zeyd öğle vakti gelirse, boşama geldiği ana mı tekabül eder, yoksa fecrin doğuşuna mı döner? Bu durumda adam fecr ve öğle arası ölse, kadın mirasçı olur mu? Müellif, bu konuda iki görüş olduğunu belirtir ve mezhepte sahih olanın ikinci görüş olduğunu ifade eder.⁴⁴⁷

Dördüncü konu: Müellif, fukahânın: “Dinin getirdiği ancak ne şeriat ne de dilde onunla ilgili bağlayıcı bir kuralın bulunmadığı tüm meselelerde hüküm örfte göre verilir” sözünü aktardıktan sonra bununla bağlantılı örneklerle yer verir. Örneğin, hayızın asgarî yaşının ve süresinin belirlenmesi böyledir.⁴⁴⁸

Beşinci konu: Müellif, toplumdaki örfün sözlü ya da fiilî olarak cereyan ettiğini belirtir ve buna ilişkin örnekler aktarır. Mesela, bir kimse kelle yemeyeceğine dair yemin eder ve balık kellesi

⁴⁴² Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/109-110.

⁴⁴³ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/113-117.

⁴⁴⁴ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id* 2/117.

⁴⁴⁵ İran’ın kuzayında günümüzde Mâzenderan adını taşıyan eyalet.

⁴⁴⁶ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/117.

⁴⁴⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/118.

⁴⁴⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/118-119.

yerse yemini bozulmaz. Çünkü geleneksel uygulamaya göre kelle lafzı kullanıldığında dört ayaklı canlılar anlaşılır.⁴⁴⁹

Beşinci Ana Kaide Altında Yer alan Alt Kaideler

1. “Dilsizin İşareti Konuşanın İbaresî Gibidir”⁴⁵⁰ إشارة الأخرس كعبرة الناطق

Müellif’in (ا) harfi altında incelediği bu kaide Mecelle’de, “Dilsizin işaret-i ma’hudesi lisan ile beyan gibidir”⁴⁵¹ ifadesiyle geçer. Suyûtî ve İbn Nüceym, *el-Eşbâh* isimli eserlerinin çeşitli yerlerinde bu kaideye ilişkin örneklere yer vermişlerdir.⁴⁵²

Dilsizin işaretinin hukukî muamelelerde ve davalarda söz mesabesinde sayıldığını belirten Zerkeşî, bunun gerekçesini ise, dilsizin bilinen işaretinin beyan işlevine sahip olması olarak açıklar.⁴⁵³ Şariî’ mükelleflerden sarîh lafızlarıyla ibadet etmelerini murad etmiştir ancak kişi özü dolayısıyla bundan aciz kalırsa, şer’î hukuk, onun işaretlerini maksadı ifade eden ibare (söz) olarak kabul eder. Zerkeşî, bu açıklamalarından sonra dilsizin bilinen işaretinin söz kabul edilmediği istisnai durumları eklemiştir. Mesela, konuşma yetisine sahip bir kimse bulunduğu müddetçe bir zaruret olmaksızın dilsizin şahitliğinin beyan kabul edilmemesi bunun bir örneğidir.⁴⁵⁴

3. “Âdet Ancak Muttarid Yahut Gâlip Oldukda Mu’teber Olur”⁴⁵⁵

إنما تعتبر العادة إذا اطردت أو غلبت

Suyûtî, İbn Nüceym gibi fukahâ ve Mecelle yazarları, ana kaide olarak niteledikleri “âdet muhakkemdir”⁴⁵⁶ kaidesi altında bu prensibe yer vermişlerdir.⁴⁵⁷ Zerkeşî ise, diğer müelliflerden farklı olarak, (ع) harfi altında “âdet”⁴⁵⁸ başlığı açmış, ikinci ve üçüncü meselede mezkûr kaideyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, âdetin aynı ve benzer olaylarda sıkça vuku bulup tekraren yapılması halinde (muttarid) akitlerde kullanılan terimlerinde ona indirgeneceğini; âdetin yerleşik olmaması durumunda ise, ona itibar edilmeyeceğini ve bu durumda akitlerde beyâna ihtiyaç duyulacağını belirtmiştir. Örneğin,

⁴⁴⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/120.

⁴⁵⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/78.

⁴⁵¹ Mecelle, md. 70; Ali Haydar Efendi, *Düreru’l-Hükkâm*, 1/70.

⁴⁵² İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 110; Suyûtî *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 314, 312.

⁴⁵³ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/ 78.

⁴⁵⁴ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/79.

⁴⁵⁵ Mecelle, md. 41.

⁴⁵⁶ Mecelle, md. 36.

⁴⁵⁷ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 92; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 81.

⁴⁵⁸ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/96.

belde de yaygın kullanım farklı ise alışverişte dirhem lafzı geçersiz sayılır ve geçerli para birimi hangisiyse ona hamledilir.⁴⁵⁹ Görüldüğü üzere Zerkeşî, kaideyi mevcut ifade yapısı ile zikretmemiş fakat buna ilişkin açıklamalara yer vermiştir.

1. “Âdetin Delâletiyle Ma’nâ-yı Hakîki Terk Olunur.”⁴⁶⁰ الحقيقة ترك بدلالة العادة

Hukukî muamelelerde ve davalarda kullanılan gerçek manalar, âdetin yol göstermesiyle değişime uğrayabilir. Örneğin, “bu ağaçtan yemeyeceğim” diyen kimsenin bu sözüyle ağacın gövdesini değil semerelerini kastettiği anlaşılır.⁴⁶¹

Zerkeşî, âdet konusunu ele alırken bu kaideye işaret eden bazı açıklamalarda bulunmuştur. Dille umûmî örfün çakıştığı durumlara örnek olarak, yemin konusunda hakiki lafızlarla örfi delalet çakışırsa, hangisini esas almak daha doğru olur? sorusunu gündeme almış ve konunun iki yönlü olduğunu belirtmiştir. Müellifin naklettiği bilgiye göre, birinci görüşte Kâdî Hüseyin (v. 462/1069) lafzî hakikati esas almanın daha doğru olduğunu söylemiştir. İkinci görüşte ise, Muhyissünne Begavî (v. 516/ 1122) örfi delaleti esas almanın daha evla olduğunu öne sürmüştür. Çünkü özellikle yeminler konusunda örf, insanların tasarruflarında hakem kılınır.⁴⁶² Müellif, eserin çeşitli yerlerinde bu kaideye bina edilen örneklere yer vermiştir. Mesela, et yemeyeceğine dair yemin eden kimse, balık yese, yeminini bozmuş olmaz. Çünkü geleneksel anlayışa göre et kelimesi balık için kullanılmaz.⁴⁶³

2. “Mükâtebe Muhataba Gibidir”⁴⁶⁴ الكتاب كالخطاب

İbn Sübkî ve Suyûtî’nin eserlerinde yer almayan bu kaide, İbn Nüceym’in *el-Eşbâh*’ında ve Mecelle’de mezkûr ibaresiyle zikredilmiştir.⁴⁶⁵ Zerkeşî ise, (لا) harfî altında lafızlarla ilgili meseleleri ele alırken bu kaidenin varlığına işaret etmiştir. Yazının iletişimde muteber bir kanal olduğuna ve başvurulacak bir yöntem olarak kabul edildiğine dair özetle şu açıklamalara yer vermiştir:⁴⁶⁶

Yazı yazmak, kişinin harfleri belirli bir düzen halinde biraraya getirme bilgisine bağlı olarak oluşur. Çok kez tekrarlanmasıyla kişide zihnî meleke haline gelir. Böylece kişi, zihninde

⁴⁵⁹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi ’l-Kavâ’id*, 99.

⁴⁶⁰ Mecelle, md. 41; Ali Haydar Efendi, *Dürrü ’l-hükkâm*, 1/48.

⁴⁶¹ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, (İstanbul: Ktb yayınları, 2008), 121.

⁴⁶² Zerkeşî, *el- Mensûr fi ’l-Kavâ’id*, 2/113-114.

⁴⁶³ Zerkeşî, *el- Mensûr fi ’l-Kavâ’id*, 2/230.

⁴⁶⁴ Mecelle, Md. 69; Ali Haydar Efendi, *Dürrü ’l-Hükkâm*, 1/69

⁴⁶⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve ’n-Nezâir*, 292.

⁴⁶⁶ Zerkeşî, *el- Mensûr fi ’l-Kavâ’id*, 2/235.

harflerin anlamlı bir şekilde biraraya getirmede gerekli tertip ve düzene ihtiyaç duymadan yazabilecek hale gelir. Bu harflerin oluşturduğu yazı, onun zihin dünyasında ne kastettiğine dair bilgi verir. Tıpkı bedevî örneğinde olduğu gibi; bir kimse “beyte girmeyeceğim” diye yemin etse, sonra girse yemini bozulmaz. Çünkü bedevîlerde ev kelimesi kullanıldığında şiirin beyiti anlaşılır. Bu sebeple kişinin buradaki niyeti de ona hamledilir. O meslek erbabında hangi mana yerleştiyse kullanılan kelime de ona hamledilir. Görüldüğü üzere Zerkeşî, yazılı iletişimin söz mesabesinde sayıldığına dair yaptığı açıklamayı iletişimde kullanılan lafızlarda maksadın gözetilmesi üzerinden örneklendirerek mezkûr kaideye işaret etmiştir.⁴⁶⁷

3.5.2.6. Altıncı ana kaide: “*Kelâmın i`mâli ihmâlinde evladır*”

إعمال الكلام أولى من إهماله

İbn Sübkî, Suyûtî, İbn Nüceym gibi fukahânın eserlerinde Mecellede mezkûr ibârsiyle yer alan bu kaide⁴⁶⁸ Zerkeşî’nin eserinde (ا) harfî altında ele alınmıştır. Zerkeşî, bu kaide hakkında detaylı açıklamalar yapmaksızın bununla ilgili öneklere değinmiştir. Mesela, bir kimse çocuğunu kastederek “bu malımı evlatlarıma vakfettim.” dese, sahih görüşe göre bu söze o kişinin torunu dâhil olmaz. Çünkü “evlat” kelimesi tek başına kullanıldığında kişinin öz çocukları kastedilir. Ancak çocuğu bulunmayan kişinin “evlatlarıma” ifadesiyle vakıf yapması halinde sözün hakiki manada anlaşılması mümkün olmayacaktır. Bu durumda bu ifadenin sözü sarfeden kişinin mevcut torunu için kullanıldığına hükmedilir.⁴⁶⁹ Bu kaideye göre kullanılan sözlerin hakiki manası esas alınır. Hakiki manasının kullanılmadığı durumlarda harici karinelerden ve delillerden yola çıkılarak mecazî manası esas alınır. Hakiki ve mecazi manaların hamledilemeyeceği durumlarda ise söz, geçersiz kabul edilir.⁴⁷⁰ Müellif, bu kaide ile bağlantılı olan, onun bazı alt kaidelerine yer vermiştir. Bu kaideler şunlardır:

1. “*Sûâl cevâbda iade olunmuş addolunur.*”⁴⁷¹

السؤال معاد في الجواب

İbn Nüceym, Suyûtî gibi fukahânın ve Mecelle yazarlarının eserlerinde yer verdikleri bu kaide⁴⁷² Zerkeşî’nin eserinde (س) harfî altında ele alınmıştır. Müellifin kaideyle ilgili zikrettiği

⁴⁶⁷ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/235.

⁴⁶⁸ İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 1/173; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 128; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 114.

⁴⁶⁹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/91-92.

⁴⁷⁰ Yıldırım, *Mecellenin Külli Kaideleri*, 142; Önder, *el-Mücez fi Şerhi’l-Kavâid*, 252.

⁴⁷¹ Mecelle, md. 66; Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/406.

⁴⁷² İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 128; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 215.

örneklerden biri şudur: Kişi “ malını bin liraya alayım mı” dese, karşı taraf da “evet” cevabını vermiş olsa, akit gerçekleşir. Çünkü talebe verilen cevap “malımı bin liraya bu kişiye sattım” manasına gelir.⁴⁷³

2. “*Ma’nâ-yı hakîki müteazzir oldukda mecâza gidilir.*”⁴⁷⁴

إذا تعذرت الحقيقة يصار إلى المجاز

Eserde bu kaidenin ifade yapısını açıkça görmüyoruz. Fakat Zerkeşî, eserin çeşitli yerlerinde fer’î meseleleri incelerken hakiki mananın kullanılamayacağı durumlarda lafzın mecazi manasına hamledileceğini belirterek bu kaideye işaret etmiştir.⁴⁷⁵

3. “*Mütecezzi olmayan bir şeyin ba’dını zikretmek küllünü zıkr gibidir.*”⁴⁷⁶

ذكر بعض ما لا يتجزأ كذكر كله

İbn Nüceym ve Suyûtî gibi fukahanın ve Mecelle yazarlarının eserlerinde yer alan bu kaide⁴⁷⁷, *el-Mensûr* eserinde açıkça zikredilmemiştir. Ancak Zerkeşî, eserinin çeşitli yerlerinde ele aldığı fer’î meseleleri incelerken bu kaideye işaret ederek kullanmıştır. Müellifin verdiği örneklerden biri şudur; Bir kimse belirli bir namaz için hadesi kaldırmak maksadıyla abdest alsa Şafî mezhebinde bir görüşe göre abdesti geçerli olmaz. Çünkü hadesin giderilmesi olayı bölünme (tecezzi) kabul etmez. Bazısını zikretmeyip nefyetmesiyle hepsini nefyetmiş kabul edilir.⁴⁷⁸

4. “*Mutlak ıtlakı üzere câri olur. Eğer nassen yâhud delâleten takyûd delîli bulunmaz*

المطلق يجري على إطلاقه ما لم يقد دليل التقييد نصاً أو دلالة”⁴⁷⁹ ise.

Zerkeşî, bu kaidenin mevcut ibâresini zikretmemiştir. Fakat (م) harfi altında “mutlak”konusunu incelerken verdiği örneklerde bu kaideyi kullanmıştır. Müellif, bir sözün mutlak olarak yani kayıt belirtmeden söylendiğinde artık bu şekilde anlaşılacağını, şayet bir şarta bağlanmışsa o şart ile birlikte geçerli olacağını belirtmiştir. Örneğin, bir kimse araziye ekilmek üzere kiraya verir ve ekin türünü belirtmezse, sahih olan görüşe göre, akit geçerli olur. İkinci görüşe göre ise sahih olmaz.⁴⁸⁰

⁴⁷³ Zerkeşî, *el- Mensûr fi 'l-Kavâ'id*, 1/406.

⁴⁷⁴ Mecelle, md. 61; Ali Haydar Efendi, *Dürerü 'l-Hükkâm*, 1/60.

⁴⁷⁵ Zerkeşî, *el- Mensûr fi 'l-Kavâ'id*, 2/427-428,

⁴⁷⁶ Mecelle, md. 63.

⁴⁷⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve 'n-Nezâir*, 135; Suyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-Nezâir*, 243.

⁴⁷⁸ Zerkeşî, *el- Mensûr fi 'l-Kavâ'id*, 1/219.

⁴⁷⁹ Mecelle, md. 64.

⁴⁸⁰ Zerkeşî, *el- Mensûr fi 'l-Kavâ'id*, 2/277.

3.5.2.7. Yedinci ana kaide: “*Vücutta bir Şeye tâbi’ olan hükümde dahi ona tâbi’ olur.*”

التابع تابع

Bu kaide, İbn Nüceym ve Suyûtî gibi fukahânın ilgili eserlerinde ve Mecelle’de mezkûr ibâresiyle yer almıştır.⁴⁸¹ Zerkeşî ise, (ت) harfî altında incelediği bu kaideyi soru kalıbında vererek “*tabi’in tabii olur mu?*” (التابع هل يكون له التابع؟) şeklinde kaydetmiş ve bununla ilgili örnekler sunmuştur.⁴⁸²

Bu kaideye göre bir şeyin fiziksel olarak parçasını oluşturan şey, hükümde de ona tâbi’ kabul edilir. Örneğin, gebe bir hayvan satıldığında cenin de onun parçası kabul edilerek satılmış olur.⁴⁸³ Zerkeşî’nin verdiği örneklerden bazıları ise şöyledir: Bir kimse bir başkasının yalnızca parmaklarını keserse, diyet yükümlülüğü olur. Elini dirsekten itibaren keserse diyet miktarından fazlasını ödemesi gerekmez ve avuç içi parmaklara tabi sayılır. Bundan fazlasını keserse tabi sayılmaz ancak, fazlalık miktarından sorumlu olur. Çünkü tabi olanın tabi olanı yoktur. Aynı şekilde farz namazlardan sonra getirilen teşrik tekbirleri farzlardan önce ve sonra kılınan sünnetlerin ardından da ayrıca getirilmesi sünnet midir, değil midir? sorusunu gündeme almış ve bu konuda görüş ayrılığı olduğunu belirtmiştir. Sahih olan görüş, farz namazlardan önce ve sonra kılınan sünnetlerin ardından teşrik tekbiri getirilmemesidir. Çünkü bu sünnetler, farza tabi kabul edilir.⁴⁸⁴ Müellif, bu kaide altında kabul edilen bazı alt kaidelere de eserinde yer vermiştir. Bu kaideler şunlardır:

1. “*Tâbi’ olan şeye ayrıca hüküm verilmez.*” التابع لا يفرد بالحكم

Bir önceki kaidenin kayıtlayıcısı ve tamamlayıcısı mahiyetinde olan bu kaide, Mecelle’nin kırk sekizinci maddesi olarak düzenlenmiştir.⁴⁸⁵ İbn Nücem ve Suyûtî’nin *el-Eşbâh*’ında ve Mecellede mezkûr ibâresiyle zikredilmiştir.⁴⁸⁶ Zerkeşî ise, (ت) harfî altında incelediği bu kaideyi “التابع لا يفرد” şeklinde kaydetmiş ve birkaç örnek sunmuştur. Mesela, yiyeceklerin içinde oluşan kurtlar, yiyeceklerle birlikte yenebilir, ancak tek başına yenemez. Aynı şekilde satılan gebe hayvanın karnındaki yavrusu da satışa dâhil olduğu için tek başına satılmasının geçerli ve sahih olmayacağını belirtir.⁴⁸⁷

⁴⁸¹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 102; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 181.

⁴⁸² Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/130.

⁴⁸³ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, 125.

⁴⁸⁴ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/130.

⁴⁸⁵ Mecelle, md. 48.

⁴⁸⁶ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 102; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 117.

⁴⁸⁷ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/128.

2. “Asıl sâkıt oldukta fer’ dahi sâkıt olur.”⁴⁸⁸ إذا سقط الأصل سقط الفرع

Mecelle’de mezkûr ibâresiyle yer alan bu kaide, Suyûtî’nin eserinde “يسقط الفرع إذا سقط الأصل” şeklinde kayıtlanmıştır.⁴⁸⁹ İbn Nüceym ise, bu kaideyi ilgili eserinde “التابع يسقط بسقوط المتبوع” şeklinde zikretmiştir.⁴⁹⁰

Bu kaide, Zerkeşî’nin eserinde şu ibarelerle kaydedilmiştir: “kendisine tâbi olunan şeyin (matbu) sâkıt olmasıyla tâbi’de sâkıt olur”⁴⁹¹ “التابع يسقط بسقوط المتبوع” Kaideye göre dinen bir şeyin aslı/temeli geçersiz hale geldiğinde ona bağlı olan şeyler de geçersiz kabul edilir. Müellif, bu kaideye bina edilen örneklere yer vermiştir.⁴⁹²

3. “Tâbi’ aslın (matbu’) önüne geçmez.” التابع لا يتقدم المتبوع

Suyûtî, İbn Nüceym ve Zerkeşî’nin eserinde aynı lafızlarla kayıtlanan bu kaide, Mecelle’de yer almamaktadır.⁴⁹³ İbn Sübkî ise, kaideyi ibare olarak zikretmese de eserinin çeşitli yerlerinde ona işaret eden örneklere yer vermiştir.⁴⁹⁴

Zerkeşî, bu kaidenin açıklamasında şu bilgilere yer vermiştir; İşlenmemiş bir arazi üzerine müzâraa akdi yapılması, içinde bulunan üzüm ve hurma ağaçlarına tabi kabul edilerek caiz görülür. Ancak bu durumda, müsâkât anlaşmasının müzâraa akdinden önce yapılması gerekir. Örneğin, işlenmemiş arazinin ekimi için anlaşma yapan kimse ondan sonra da arazideki meyve ağaçlarının bakımını buna ilave etse, bu akit sahih olmaz. Çünkü zirâatle ilgili olan işlem, tâbii olan işlemdir. Metbû’ olan ise, ağaçların bakımı ile ilgili yapılan müsâkât akdidir. Bu sebeple kaideye göre tâbii olan metbû’un önüne geçirilmez.⁴⁹⁵

3.5.3. Müstakil küllî kaideler

Müellif, fikhın kâidelerini konu edindiği bu kapsamlı çalışmasında birden fazla fer’î meseleyi ihtiva eden müstakil küllî kaidelere yer vermiştir. Müellif, bu kâideleri fer’î meseleler üzerinden incelemeye tabi tutmuş ve varsa aklî delillere temas etmiştir. Kaidelerin lügavî tahlillerine genellikle yer vermemiştir. Bazı kaideleri soru kalıbıyla zikrederek onların fukaha arasında

⁴⁸⁸ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkam*, 1/53; Mecelle, md. 50.

⁴⁸⁹ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 119.

⁴⁹⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 103.

⁴⁹¹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/128.

⁴⁹² Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/128.

⁴⁹³ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 119; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 103.

⁴⁹⁴ İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 1/235.

⁴⁹⁵ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/130.

ihtilaflı olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca bazı kaideleri mevcut ibâresi ile zikretmese de fer'î meseleleri incelerken onları kullanarak kaidenin varlığına işaret etmiştir. Müellifin eserinde ele aldığı diğer kaidelerin bir kısmı şunlardır:

3.5.3.1. “İctihad ile ictihad nakzolunmaz” الاجتهاد لا ينقض بالاجتهاد

İbn Sübkî, Suyûtî, ve İbn Nüceym gibi fukahânın ve Mecelle yazarlarının eserlerinde yer verdikleri mezkûr kaideyi⁴⁹⁶ Zerkeşî’de aynı ibâre ile () harfi altında incelemiştir. Müellif, bu kaidenin açıklamasında ikinci içtihadın birincisinden daha kuvvetli olmadığı, aksi halde birinci içtihadın nakz edildiğini kabul etmenin hükümlerde istikrarsızlığa ve meşakkate yol açacağını belirtmiştir. Kiblenin bulunması hususunda içtihadı değişen kimsenin ikinci içtihadı ile amel edeceğini ve hatta dört rekatlık namazda dört farklı yöne yönelerek namazını kılıp tamamlasa bile kaza etmesinin gerekmeyeceğini belirtmiştir. İki kaptan birinin necis olduğunu bilen kişi içtihadı ile birini kullansa, sonra içtihadı değişse ikinci kanaati ile amel etmez, ancak sonrasında o iki kaptaki suyu da kullanamaz, onun yerine teyemmüm alır. Müellif, kap meselesinde Şâfiî fakihî İbn Süreyc’in (v. 306/918) bu konudaki ihtilafını ve onunla ilgili yorumlarını dile getirdikten sonra kaidenin istisnalarını ele almıştır.⁴⁹⁷

3.5.3.2. “Eşyada aslolan ibaha veya tahrîm ya da tavakkuftur.”

الأصل في الأشياء الإباحة أو التحريم أو الوقف

İbn Sübkî, Suyûtî ve İbn Nüceym gibi fukahânın usûl ve fıkıh kaidesi olarak eserlerinde zikrettiği bu kaide, “eşyada aslolan ibâhadır” şeklinde kayıtlanmıştır.⁴⁹⁸ Suyûtî, bu kaideyi “haram olduğuna dair bir delil bulununcaya kadar eşyada aslolan ibahadır”⁴⁹⁹ şeklinde zikretmiştir. Ayrıca bu kaide Mecelle’de yer almamaktadır.

Söz konusu kaide, *el-Mensûr*’da () harfi altında ele alınmıştır. Zerkeşî, eşyada aslolanın ibâha, tahrîm veya tavakkuf mu olduğu konusunda görüş farklılığının bulunduğu işaret etmek maksadıyla kaideyi bu kalıpta vermiştir. Müellifin naklettiği bilgiye göre usulcüler, bu konudaki ihtilafı tahsin ve takbih konusunun aklî mi yoksa şer’î mi olduğu tartışmasına

⁴⁹⁶ İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 1/403; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 89-90; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 101; Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, 1/34; Mecelle, md. 16.

⁴⁹⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/26-29.

⁴⁹⁸ İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* 1/430; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 60; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 57, 93.

⁴⁹⁹ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 60.

dayandırmışlardır. Yani eşyadaki hüsün ve kubuh'un akıl yoluyla mı, yoksa şer'î kaynaktan mı öğrenileceği konusuyla bağlantılı olduğunu söylemişlerdir.⁵⁰⁰

3.5.3.3. “Kim ki bir şeyi vaktinden evvel isti'câl eyler ise mahrûmiyetiyle mu'teb olur.”

من استعجل الشيء قبل أوانه عوقب بحرمانه

Mecellenin 99. maddesi olarak düzenlenen bu kaide, Suyûtî ve İbn Nüceym'in eserlerinde de yer almıştır.⁵⁰¹ Zerkeşî ise kaideyi (م) harfî altında ele almış ve yukarıda zikrettiğimiz Mecelle'deki ibâresi ile kayıtlamıştır.⁵⁰²

Bir şeyi vaktinden evvel, usulüne aykırı bir şekilde, hukukî olmayan yollarla elde etmeye çalışan kimsenin ondan mahrum kalacağını ifade eden bu kaideye göre, bir kimse mirasçısını öldürse mirasından mahrum olur.⁵⁰³ Müellif, bu kaide hakkında başka bir açıklamada bulunmamıştır.

3.5.3.4. “Bilâ-sebeb-i meşrû birinin malını bir kimsenin ahz etmesi câiz olmaz.”

لا يجوز لأحد أن يأخذ مال أحد بلا سبب شرعي

Suyûtî'nin ilgili eserinde fer'î meseleleri incelerken kullanarak işaret ettiği bu kaide⁵⁰⁴ Mecelle'nin 97. maddesi olarak düzenlenmiştir.⁵⁰⁵ Bu kaide, Zerkeşî'nin eserinde mevcut ibaresi ile zikredilmemiştir. Fakat müellif, eserin çeşitli yerlerinde fer'î meseleleri incelerken bu kaideyi kullanmıştır. Mesela, rüşvet meselesinde Halîmî'nin (v. 403/1012) *el-Minhâc* adlı eserinden naklen, bir kimsenin haksızlığı kaldırmak veya elindeki malı geri vermek için birinden para almasının caiz olmadığını, ancak mazlum ve mal sahibi haksızlığın başka türlü kaldırılmayacağını veya malına başka türlü ulaşamayacağını bilirse, bir şey vererek bunu yapabileceğini belirtir. Bu, haksız yere esir alınmış veya hapsedilmiş bir kişinin serbest bırakılması için bir şey verilmesi durumuna benzer; bu durumda para vermek caizdir ancak almak haramdır.⁵⁰⁶

3.5.3.5. “Bir kimsenin mülkünde onun izni olmaksızın âher bir kimsenin tasarruf etmesi câiz değildir.”

⁵⁰⁰ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/86.

⁵⁰¹ Bkz: İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 132; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 153; Mecelle, md. 99.

⁵⁰² Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/297.

⁵⁰³ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/297.

⁵⁰⁴ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 121.

⁵⁰⁵ Mecelle, md. 97.

⁵⁰⁶ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/377.

لا يجوز لأحد أن يتصرف في ملك الغير بلا إذنه

Mecelle'nin 96. maddesi olarak düzenlenen bu kaide, Zerkeşî'nin eserinde (ت) maddesinde bulunmamaktadır. Zerkeşî ise bu kaideyi (ر) harfî altında ele almış ve fûrudan örnekler zikretmiştir. Mesela, eşlerden biri, diğerinin kusurunu bilerek ve razı olarak evlendiyse (örneğin görme veya duyma yetisi gibi) bu kusur, daha sonra artsa bile sahih olan görüşe göre mahkemeye başvurarak kusur iddiasıyla akdin feshedilmesi talebinde bulunamaz.⁵¹¹

3.5.3.6. “Bir şeye razı olmak, onun neticelerine de razı olmaktır.”

الرضا بالشئ رضا بما يتولد منه

İbn Sübkî ve Suyûtî gibi fukahânın da eserlerinde yer verdikleri bu kaide⁵¹⁰, Mecellede bulunmamaktadır. Zerkeşî ise bu kaideyi (ر) harfî altında ele almış ve fûrudan örnekler zikretmiştir. Mesela, eşlerden biri, diğerinin kusurunu bilerek ve razı olarak evlendiyse (örneğin görme veya duyma yetisi gibi) bu kusur, daha sonra artsa bile sahih olan görüşe göre mahkemeye başvurarak kusur iddiasıyla akdin feshedilmesi talebinde bulunamaz.⁵¹¹

3.5.3.7. “Mübâşir, yani bizzat fâil ile, mütesebbib müctemî’ oldukda, hüküm ol fâile muzâf kılınır.” إذا اجتمع المباشر و المتسبب يضاف الحكم إلى المباشر

Mecellenin 90. maddesi olarak düzenlenen bu kaide, İbn Nüceym’in eserinde Mecelle’deki ibâresiyle kayıtlanmışken,⁵¹² ibare olarak Suyûtî’nin ve Zerkeşî’nin eserinde ise “mütesebbib ve mübâşir müctemî oldukda mübâşir öne geçirilir”⁵¹³ şeklinde ifade edilmiştir. Zerkeşî, bu kaideyi (ل) harfî altında ele almıştır. Buna göre bir kişi bir yolda kuyu kazsa, başka bir kişi onu o kuyuya itse veya bir kimse birini alıkoysa, diğer kişi bu iki kişiyi öldürse, kısas cezası kuyuya itene ve alıkoyana verilir. Aynı şekilde ihramlı bir kimse avını tutsa, başka bir ihramlı o avı

⁵⁰⁷ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/179; Mecelle, md. 96.

⁵⁰⁸ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/179.

⁵⁰⁹ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, 160.

⁵¹⁰ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 141; İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1/152.

⁵¹¹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/377.

⁵¹² İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 135; Mecelle, md. 90.

⁵¹³ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 162; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/55-57.

öldürse, yasağın durumuna göre cezayı öldüren kişi yani fail (mübâşir) öder.⁵¹⁴ Bununla birlikte kâidenin istisnalarını da nakletmiştir. Örneğin bir kimse gasp ettiği hayvanı olaydan habersiz bir kasaptan kesmesini istese tazmin yükümlülüğü kasabın değil, gasp edenindir.⁵¹⁵

3.5.3.8. “Bir şeyin nef’i damânı mukâbelesindedir.” الخراج بالضمان

Hadis-i şerif⁵¹⁶ lafzından alınan bu kaide, İbn Sübkî, İbn Nüceym, Suyûtî gibi fukahânın eserlerinde yer almış ve Mecelle’nin 85. maddesi olarak düzenlenmiştir.⁵¹⁷ Zerkeşî ise bu kaideyi () harfi altında ele almıştır.⁵¹⁸ Kaidede belirtilen “*el-harâc*” lafzı, herhangi bir maldan elde edilen menfaat anlamındadır. Buna göre, bir kimsenin elinde bulunan mal telef olması halinde tazmin borcu gerekiyorsa kullanım için ayrıca ücret istenmez, tazmin riski ücret karşılığında sayılır. Fakat telef olması durumunda ise, tazmin yükümlülüğü yoksa kullanım için ücret talep edilir. Başka bir ifadeyle, mevcut tazmin riski karşılığında o maldan faydalanma hakkı elde etmiş olur.⁵¹⁹

3.5.3.9 “Bi-kaderi’l-îmkân şarta mürâat olunmak lazım gelir.” يلزم مراعاة الشرط بقدر الإمكان

Mecelle’nin 83. maddesi olarak düzenlenen bu kaide,⁵²⁰ Suyûtî ve İbn Sübkî’nin eserlerinde de incelenmiştir.⁵²¹ Zerkeşî ise, (ش) harfi altında alışverişte şartların kullanımına dair bazı durumlardan bahsetmiştir:⁵²²

Birincisi, şartların kendisi geçersiz olduğu gibi, akdi de ifsâd etmesidir. Mesela, satılan malı alıcıya teslim etmemek veya ondan faydalanmamak gibi akdin gereğine aykırı olan şartlar bu kabildendir. *İkincisi*, akdin sıhhati açısından gerekmeyen ancak geçersiz de kılmayan birtakım şartlardır. Mesela, satılan malı yememesi, giymemesi gibi şartlar böyledir. Bu türden akitler muteberdir ancak şartın yerine getirilmesi gerekmez. *Üçüncüsü*, akdin sıhhati için gerekli bir unsurun şart olarak öne sürülmesidir. Böyle akidlerde şart söylenmese de ona uyulması gerekir. Mesela, malın müşteriye ait olması veya muhayyerlik şartı (seçim hakkı) buna örnek verilebilir.

⁵¹⁴ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/58.

⁵¹⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/57.

⁵¹⁶ Ebû Dâvud, “Kitâbu’l-buyû”, 74/3510; Tirmizî, “Kitâbu’l-Buyû”, 53 (No 1285).

⁵¹⁷ İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 2/214; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 127; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 135; Mecelle, md. 85.

⁵¹⁸ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/338.

⁵¹⁹ Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 1/338.

⁵²⁰ Mecelle, md.83.

⁵²¹ Bkz: İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 1/111; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 136.

⁵²² Zerkeşî, *el- Mensûr fi’l-Kavâ’id*, 2/13-14.

Ayrıca Zerkeşî, satım akdinin (bey') ta'lîki şarta elverişli olmadığını da belirtir. Kaideye yer alan şart kelimesi, takyîdî şartı ifade eder. Bir kimsenin “şu işi yaparsan bu malımı sana sattım” demesi takyîdî şartın bir örneğidir. Takyîdî şart; geçerlilik açısından câiz, müfsid ve lağv olmak üzere üç türdür.⁵²³

3.5.3.10. “Beyyine müddeî için ve yemin münkir üzerinedir.”

البينة على المدعي و اليمين على من أنكر

Söz konusu kaide, Suyûtî ve İbn Nüceym gibi fukahânın eserlerinde yer almış ve Mecelle'nin 76. kaidesi olarak düzenlenmiştir.⁵²⁴ Zerkeşî ise, (ي) harfi altında yemin başlığı atmış ve yedinci meselede bu kaideyi zikretmiştir. Müellif, yeminin münkir (inkâr eden) üzerine olduğunu, kasâmenin⁵²⁵ ise bunun dışında tutulacağını belirtmiş ve başka bir açıklamaya gitmemiştir.⁵²⁶ İslâm muhakeme hukukunda kullanılan ve ispat vasıtalarından birini teşkil eden bu kaideye göre, bir konuyu iddia eden kimsenin bunu usulüne uygun şekilde delillendirmesi istenir. Bu iddiayı inkâr edenin ise kendisinden talep edilirse yemin etmesi beklenir.⁵²⁷

3.5.3.11. “Velâyet-i hâssa, velâyet-i âmmeden akvâdır.”

الولاية الخاصة أقوى من العامة

İbn Nüceym ve Suyûtî gibi fukahâ'nın eserlerinde yer verdikleri bu kaide, Mecelle'nin 59. maddesi olarak düzenlenmiştir.⁵²⁸ Zerkeşî ise, bu kaideyi (و) harfi altında ele almış ve şu açıklamalara yer vermiştir:⁵²⁹

Buna göre velâyet-i hâssa hakkını taşıyan ve bu konuda yeterli ehliyet ve yetkinlikliğe sahip olan bir kimsenin bulunması durumunda, kadı onun yerine tasarrufta bulunamaz. Ancak bu kişi fâsık ise, İmâm-ı Âzam'a hilâfen velâyet-i hâssa görevinden azledilir. Eğer kadı fâsık ise,

⁵²³ Bkz. Ali Haydar, *Dürerü'l-Hükkâm*, 1/85-86; Bûrnû, *el-Vecîz*, 408-409. Önder, *el-Mûcezz, fî Şerhi'l-kavâid*, 348-349.

⁵²⁴ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 508; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 222; Mecelle, md.76.

⁵²⁵ Kasâme: Fıkıh terimi olan kasâme, fâilin kesin bir delille belirlenemediği bir cinayet işlendiğinde suç mahallinden sınırlı sayıda bir topluluğun haklarındaki suç isnadını bertaraf etmek veya maktulün yakınlarının suç isnadında bulunmak amacıyla mahkeme huzurunda yaptığı özel yeminlere verilen bir isimdir. (Musa Kaya, “İslâm ve Osmanlı Ceza Hukukunda Kasâme Müessesesi”, *Terazi Hukuk Dergisi*, 17/196, Aralık 2022; “Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, *DİA* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001), 528-530.

⁵²⁶ Zerkeşî, *el- Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 2/430.

⁵²⁷ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, 143.

⁵²⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 133; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 154; Ali Haydar, *Dürerü'l-Hükkâm*, 1/5; Mecelle, md. 59.

⁵²⁹ Zerkeşî, *el- Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 2/400.

evlendirme yetkisini üstlenemez. Böyle bir kadı, kendi kızlarını evlendirirken velâyet-i hâssa yöntemini değil, velâyet-i âmmesini yani kadılık yetkisini kullanır.

Ayrıca velâyet, bir başkası üzerinde yapılan tasarrufun geçerli ve muteber olmasıdır. Bu yetki, umûmî veya husûsî olabilir. Kaidedeki velâyet-i hâssa ibaresine bir vakfın mütevellîsi örnek verilebilir. Velâyet-i âmme ise, kadı'nın vatandaş, babanın çocuğu üzerindeki tasarrufu gibidir.⁵³⁰

3.5.3.12. “*Ra’iyye, yani teb’a üzerine tasarruf maslahata menûtdur.*”

التصرف على الرعية منوط بالمصلحة

İbn Nüceym ve Suyûtî gibi fukahânın ve Mecelle yazarlarının eserlerinde yer verdikleri bu kaide, Mecelle'nin 58. olarak düzenlenmiştir.⁵³¹ Zerkeşî, bu kaidenin açıklamasında şu bilgilere yer vermiştir:⁵³²

İnsan sınıflarının ihtiyaçları eşit seviyedeysen, imam (yönetici) bu hakların paylaşımı konusunda eşit davranmalıdır. Bu durumda onlar arasından bir kısmını diğerlerine tercih etmesi, üstün tutarak daha fazla hak vermesi caiz olmaz. Mesela, askerlerin bazısına bir sebebe binaen ganimetten pay vermeyebilir. Aynı şekilde fasık imamı halka namaz kıldırması için tayin edemez. Çünkü onun arkasında kılınan namaz sahih bile olsa, mekruh kabul edilmiştir. İmam, halkın maslahatını gözetmekle yükümlüdür. Böyle bir durumda halkı mekruh bir fiile yönlendirmek maslahatı ihlal etmektir.

3.5.3.13. “*Alması memnû olan şeyin, vermesi dahi memnû’olur.*”

ما حرم أخذه حرم إعطاؤه

İbn Nüceym ve Suyûtî'nin eserlerinde yer verdikleri bu kaide, Mecelle'nin otuz dördüncü maddesi olarak düzenlenmiştir.⁵³³ Zerkeşî'nin *el-Mensûr*'unda ise, (م) harfi altında aynı lafız ile ele alınıp incelenmiştir. Müellif, rüşvet vermek, zümâr (şarkıcı) kiralamak ve ölü üzerine ağıt yakan kimselere ücret vermek gibi muamelelerin dinen yasak olduğu gibi, bunları bir başkasına vermenin de yasak olduğunu ifade eder. Ayrıca, haklı bir gerekçe olmaksızın

⁵³⁰ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, 132.

⁵³¹ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 121; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 104; Mecelle, md.34.

⁵³² Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/183.

⁵³³ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 150; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 132; Mecelle, md.34.

hapsedilen bir tutuklunun kurtulması veya eşkıyanın saldırısı altında kalan kişinin muhafazası karşılığında rüşvet vermenin ise zarurete binaen istisna kabul edileceğini belirtir.⁵³⁴

3.5.3.14. “İşlenmesi memnû olan şeyin, vermesi dahi memnû olur.”

ما حرم فعله حرم طلبه

Bu kaide, Suyûtî ve İbn Nüceym’in ilgili eserlerinde aynı ibarelerle yer almış ve Mecelle’nin otuz beşinci maddesi olarak düzenlenmiştir.⁵³⁵ Zerkeşî ise (م) harfî altında ele aldığı bu kaideyi aynı anlamı ifade edecek farklı lafızlarla kayıtlamıştır; “ما حرم استعماله حرم اتخاذه” *“Kullanılması haram olan şeyin mülk edinilmesi de haramdır.”* Müellif bu kaidenin açıklamasında her türlü eğlence aletlerinin engellenmesi, altın ve gümüşten yapılan kaplar, kaşıklar vb. eşyaları örnek göstermiştir. Bu tür eşyaların kullanımı caiz olmadığı gibi alınması ve satılması da caiz değildir.⁵³⁶

3.5.3.15. “Nadir olan şeyin hükmü kendisine bakılarak mı verilir, yoksa o türden olanlara mı tabi olur?”

النادر هل يعتبر بنفسه أم بغيره

Mecellede yer almayan bu kaide, Suyûtî ve Zerkeşî’nin eserlerinde aynı ibâre ile zikredilmiştir.⁵³⁷ İbn Sübkî ise kaideyi “Nadirin hükmü olmaz” (النادر لا حكم له) ibaresiyle kayıtlamıştır.⁵³⁸ Zerkeşî, bu konuda fukahâ arasında görüş ayrılığı bulunduğunu belirtir. Bir görüşe göre, her meselenin hükmü kendi sebeplerine/illetlerine bağlı olarak verilmiştir. Başka bir görüşe göre ise, istikrâ’nın (aklî istidlâl yöntemi ile özel hükmü genele uygulamak) zorluğa sebep olacağını ve bu sebeple hükmün nadire değil, yaygın (ğâlib) olana bakılarak verileceğini belirtir ve bu bağlamda Tâceddin el-Fezârî’den (v. 729/1329) naklen fukahânın “nadirin hükmü olmaz” kaidesini oluşturduklarını vurgular.⁵³⁹

3.5.3.16. “Ruhsatlar ma’siyetlerle illetlendirilmez” الرخصة لا تناط بالمعاصي

Bu kaide fukaha arasında ihtilaflıdır. Nitekim Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri yolculukta meşru ve gayrı meşru niyet ayırımına gitmişlerdir. Bu bağlamda gayrı meşru sebeplerle yolculuk

⁵³⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/245.

⁵³⁵ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâr*, 151; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâr*, 132; Mecelle, md. 35.

⁵³⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/244.

⁵³⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/326; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâr*, 183.

⁵³⁸ İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâr*, 2/134.

⁵³⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/326.

yapan kimselerin yolculuk ruhsatlarından faydalanamayacağına dair görüşlerini bu kaideye dayandırmışlardır. Hanefî mezhebi ise böyle bir ayrıma gitmeyerek hangi amaçla olursa olsun, yapılan yolculuklarda seferi hükümlerinden yararlanılabileceğini söylemişlerdir.⁵⁴⁰ Dolayısıyla bu kaide, Hanefî mezhebi kaynaklarından olan İbn Nüceym'in *Eşbâh*'ında ve Mecelle'de yer almamıştır.

Bu kaide, Zerkeşî ve Suyûtî'nin eserlerinde ise aynı ibare ile kayıtlanmıştır.⁵⁴¹ Müellifin ruhsat başlığı altında yer verdiği bu kaideye göre bir kimse yolculuk sebebiyle dört rekâtlık namazını iki rekât olacak şekilde kısaltma ruhsatına sahip olur. Fakat bu yolculuk, meşru amaçlar ve gerekçeler için yapılmış olmalıdır. Şayet kişi yapılması haram olan bir fiil için yolculuğa çıkıyorsa namazı kasr etme, meyte eti yeme, orucu bozma gibi ruhsatlardan faydalanamaz. Sarhoş edici bir içecek sebebiyle akıl ehliyetini kullanamayan kişiden namaz yükümlülüğü düşmez. Yine bir kimse istinca etmek için yiyecek kullanırsa sahih görüşe göre bu istinca gerçekleşmez. Çünkü istincadaki ruhsat, taşlar ile yetinmektir.⁵⁴²

3.5.3.17. “Kolay Olan Zor Olan ile Sâkıt Olmaz”الميسور لا يسقط بالمعسور

İbn Sübkî, Zerkeşî ve Suyûtî'nin aynı lafızlarla eserlerinde zikrettikleri bu kaide, *Mecelle*'de yer almamaktadır.⁵⁴³ Bu kaideye göre mükellef kişi sorumlu olduğu fiilin tamamına güç yetiremeyip asgari kısmına güç yetirebiliyorsa, o ölçüden yükümlülüğü düşmez.⁵⁴⁴ Yani yaşadığı zorluktan ötürü o fiil terkedilmez. Mesela, sırtındaki rahatsızlığı sebebiyle rükû ve secdeden aciz olan ancak kıyama güç yetirebilen kişi, namazını kıyamda olacak şekilde kılmalıdır. Ancak Ebû Hanîfeye göre bu gerekmez.⁵⁴⁵

Bedenine necaset bulaşan kişi abdest alması gerektiğinde yanında sadece abdest almaya veya necaseti temizlemeye yetecek kadar suyu varsa onunla necaseti gidermelidir.⁵⁴⁶ Çünkü hadesten tahareti teyemmüm ile giderebilirken necaseti giderecek başka bir alternatif yoktur. Ancak Taberî (310/923) bunu seferi olmakla kayıtlamıştır; ona göre, şayet seferî değilse necaseti

⁵⁴⁰ Zuhaylî, *el-Kavâidu'l-Fıkhiyye*, 2/723; Abdurrahman el-Cezîrî, *el-Fıkh Alâ el-Mezâhibi'l-Erba'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003) 1/430.

⁵⁴¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/371; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 140.

⁵⁴² Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/371.

⁵⁴³ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 159; İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* 1/155; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/292, 1/123.

⁵⁴⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/122.

⁵⁴⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/123.

⁵⁴⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/123.

gidermesi evlâ olduğu gibi abdest de alabilir. İster abdest alsın isterse de necaseti gidermiş olsun, iki durumda da namazı iâde etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴⁷

Bu kâideye göre dilsiz kişi namazda kıraat esnasında sükût edebilir. Ancak Zerkeşî, dilsizin kıraat halinde lisanını hareket ettirmesi gerektiğine dair bir görüş olduğunu belirtir.⁵⁴⁸ Çünkü dilsiz, konuşma yetisini kullanamasa da dilini hareket ettirme gücüne sahiptir.

3.5.3.18. “*Helal, haram veya mübah içtima ederse haramlık yönü baskın olur*”

إذا اجتمع الحلال و الحرام أو المبيح و المحرم غلب جانب الحرام

İbn Sübkî, Zerkeşî, Suyûtî ve İbn Nüceym’in aynı lafızlarla eserlerinde zikrettikleri bu kaide,⁵⁴⁹ Mecelle’de yer almamaktadır. Zerkeşî, bu kaide altında helalle haramın karışması halinde yasaklanma ve ibâha açısından meselenin çeşitli yönleri olduğunu şöyle belirtir.⁵⁵⁰

Birincisi, her iki yönde eşittir fakat delille bir taraf tercih edilir.

İkincisi, eğer yasaklanma ve ibâha açısından birbirine karışmışsa çoğunluğa göre yasaklanma yönü baskın kabul edilir ancak karışma durumu olmayıp ikisi arasında ayırt edebilme imkanı bulunuyorsa bu durumda yasaklamayı tercih etmek gerekmez. Örneğin, içiçe geçmiş pis kaplarla temiz kaplar ictihadla ayıklanabilir. Zerkeşî, bu noktada istihlâk⁵⁵¹ oluşup oluşmaması yönünden meselenin iki yönü olduğunu söyler; Birincisi, yani istihlâkın oluşması durumunda haram olan bir şey, bir başka helal ve temiz bir şeyle karışır ve onun içerisinde etkisi ve özelliğini yiticecek şekilde kaybolup yoğuşursa, bu haramlığın çoğunlukla bir etkisi kalmış olmaz. Örneğin, ihramlı kişinin kokulu bir yiyecek yemesi halinde, istihlâkın oluşmasıyla birlikte bu kokunun özelliklerini yitireceğini ve mahzurlu yönünün etkisiz olacağından dolayı fidye gerekmeyeceğini ifade eder. Aynı şekilde, çok suya bir damla içkinin dökülmesi halinde, onun içerisindeki sarhoşluk verme özelliklerinin yoğuşmasından ve kaybolup gitmesinden dolayı onu içene had gerekmeyeceğini söyler. Ancak iki kullenden (ağır su küpü) az miktarda bir suya necaset damlarsa, necaset mefseti yönünün baskın gelmesi sebebiyle bu suyun kullanımının haram kılındığını belirtir. İkinci durum, yani istihlâkın

⁵⁴⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/123.

⁵⁴⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/124.

⁵⁴⁹ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 105; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 93; İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1/380; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/50.

⁵⁵⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/50-51.

⁵⁵¹ Fıkıh terimi olarak istihlâk: Bir maddenin mevcudiyetini devam ettirse bile çok miktardaki bir madde içerisinde kaybolması demektir. İstihlâkte önemli olan haramlık illetidir. İlet, iz veya tesirin, rengin, tat ve kokunun bulunup bulunmaması gibi, ortadan kalkması ile haramlığın kalktığına, illetin devamı halinde ise haramlığına hükmedilmesidir. (Murat Şimşek, ‘İslam Hukuku Açısından Karışımlarda istihlâk’, *Uluslararası 2. Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, 7-10 Kasım 2013, Konya, Aybil yayınları, 2013, 401-414-403.)

oluşmaması durumunda ise necis olan şeyi temiz olandan ayıklama imkânı bulunuyorsa bunun gerekli olduğunu vurgular.⁵⁵²

3.5.3.19. “*Parça Bütünden Fazla Olmaz*” لا يزيد البعض على الكل

Suyûtî ve İbn Nüceym’in eserlerinde yer verdikleri bu kaide, Mecelle’de bulunmamaktadır.⁵⁵³ Zerkeşî, bu kaide için açıklama niteliğinde örneklere yer vermemiş fakat bu ilkenin bir istisnası olarak zihâr meselesine değinmiştir. Buna göre, bir kimse eşine “sen annemin sırtı gibisin” demesi halinde (sırt bedeninin bir parçası olsa da) bu lafız zihâr olması için sarîh bir ifadedir. Şayet “annem gibisin” derse (her ne kadar bütünü ifade etse de) zihâr konusunda kinayeli bir cümledir.⁵⁵⁴ Bu durumda belirleyici olan, kişinin niyetidir.

3.5.3.20. “*Husus haliyle iki durumdan en ağırını gerekli kılan durum, umumi haliyle bunlardan en hafifini gerekli kılmaz.*”

ما أوجب أعظم الأمرين بخصوصه لا يوجب أهونهما بعمومه

İbn Sübkî ve Suyûtî’nin de ilgili eserlerinde zikrettikleri bu kaide⁵⁵⁵ Mecelle’de yer almamaktadır. Zerkeşî, bu kaideyi (م) harfî altında ele alıp incelemiş ve fîrudan bununla ilgili örnekler sunmuştur. Mesela, insanların uzuvlarından birine yönelik yaralama suçu işlenirse (etrâf), bu yaralanmanın etkisi bir süre sonra artarak o kişinin ölümüne sebebiyet verse, buna mukabil suçlu aynı uzvunun kesilmesi cezasına çarptırılmaz. Böyle bir durumda kişinin ölümüne sebebiyet verdiği için kan diyeti ödemesi gerekir.⁵⁵⁶ Başka bir örnekte ise evli kişinin (muhsan) zina etmesi, ona en ağır ceza olan recmî özel olarak gerektirdiğinden, umumen zina olduğu için daha hafif olan cezayı, yani kırbaçlamayı gerektirmez. Müellif bu nedenle, İbn Münzir’in (v. 318/ 930 [?]) evli kişi için hem kırbaçlama hem de recm cezasını bir arada öngören görüşünün zayıf bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁷

3.5.4. Müstakil dâbıtlar

Müellif, bu eserinde yukarıda aktardığımız kaidelerin yanısıra dâbıt niteliğinde çok sayıda ilkeye de yer vermiştir. Söz konusu ilkeleri aktarırken çoğunlukla dâbıt veya kaide şeklinde bir ayrıma gitmemiştir. Bu ilkelerin çoğu belirli fıkıh konularıyla ilgilidir. Bunlar, fıkıh

⁵⁵² Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/52.

⁵⁵³ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 161; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 135.

⁵⁵⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 2/413.

⁵⁵⁵ İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1/94; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 149.

⁵⁵⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 2/237.

⁵⁵⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 2/237.

literatüründe teknik olarak dâbıt şeklinde isimlendirilen prensiplerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla müellif, bu eserinde yaklaşık 100 tane dâbıt ele almıştır. Tez çalışmamızın sınırlı hacmi, müellifin aktardığı dâbıtların tamamına yer vermemizi mümkün kılmamıştır. Bu sebeple bu başlık altında örnek kabilinden on tane dâbıta yer vermekle yetindik.⁵⁵⁸ Müellifin bu eserinde zikrettiği bazı dâbıtlar şunlardır:

3.5.4.1. “Satılması helal olan şeylerin hibesi de helaldir. Aynı şekilde, satılması helal olmayan şeylerin hibesi de helal değildir.”⁵⁵⁹

ما جاز بيعه جازت هبته وما لا فلا إلا في صور

Suyûtî’nin de zikrettiği bu dâbıt⁵⁶⁰ Zerkeşî’nin eserinde (م) harfı altında incelenmiştir. Müellif, bu dâbıtı açıklayıcı nitelikte örneklerine yer vermemiş fakat bazı istisnaları olduğunu vurgulayarak onlara temas etmiştir. Dâbıt niteliğinde sunduğu bu ilkenin istisnaları şunlardır:

Birinci duruma göre, yani satılması helal olup, hibesi de helal olan durumun istisnası olarak şu örneklerle yer vemiştir; Menfaatler satılabilir ancak hibe edilemez. Aynı şekilde selem akdi caiz olsa da bunun hibesi olmaz. Söz gelimi, bir kimsenin “zimmetimden şu kadar lirayı sana hibe ettim” deyip vaatte bulunması sahih olmaz. Mükatep kölenin elindeki malı satması sahihtir fakat bunu hibe edemez. Müellif, satılması helal olmayıp hibesi helal olan duruma ise tahcîr⁵⁶¹ örneğini verir. Buna göre, sahipsiz bir araziye ihya etmek için taşla işaretleyen kişi, ihya için oluşan bu öncelik hakkını satamaz ama hibe edebilir.⁵⁶² Tahcîr örneği mecelle’de şöyle düzenlenmiştir: “Bir kimse arâzî-i mevâtta bir mahalli tahcîr etse üç sene müddetle o yere başkasından ehak olur. Üç seneye kadar ihya etmezse hakkı kalmaz ve ihya etmek üzere başkasına verilebilir.”⁵⁶³

⁵⁵⁸ Diğer bazı dâbıtlar için bkz: 1/109, 2/239, 242, 242, 246, 247, 248, 256, 260, 293, 293, 297, 298, 309, 386, 425, 426, 427.

⁵⁵⁹ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 2/243.

⁵⁶⁰ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 469.

⁵⁶¹ Tahcîr, İslam hukukunda sahipsiz işlenmemiş ölü (mevât) araziye işlemek ve imar etmek (ihya) için etrafını taş, diken vb. şeylerle çevirmeyi ya da ihya niteliği taşıyan işlemlere başlamayı ifade eden fıkıh terimi. “İhyâ’ü’l-mevât”, *el-Mevsû’atü’l-fikhiyye* (Kuveyt: 1404/1983), 2/243; Osman Kaşıkçı, “Tahcîr”, *DİA* (Erişim 4 Haziran 2024) .

⁵⁶² Zerkeşî, *el-Mensûr fî’l-Kavâ’id*, 2/243.

⁵⁶³ Mecelle, md. 1279.

3.5.4.2. “*Selemi câiz olmayan şeyin karz’ı da câiz değildir.*”⁵⁶⁴

ما لا يجوز السلم فيه لا يجوز قرضه

Suyûtî’nin de zikrettiği bu dâbıt⁵⁶⁵ Zerkeşî’nin eserinde (م) harfî altında incelenmiştir. Müellif, dâbıtı aktarırken açıklayıcı mahiyette örneklere değinmemiş fakat onun bazı istisnalarına temas etmiştir. Bu dâbıtın açıklamasında, genel görüşe ve halkın teamülüne göre ekmeğin ve hamurun karzının caiz görüldüğünü ancak seleme konu olamayacağını belirtmiştir. Aynı şekilde evden hisse olarak bir pay, mislî mallardan olmadıkları için seleme konu olamaz fakat karzı caiz görülmüştür.⁵⁶⁶

3.5.4.3. “*Bir mesele hariç, kim ki kendisine kısas alma imkânı sabit olursa, mal karşılığında affetme hakkı doğar.*”⁵⁶⁷

من ثبت له استيفاء القصاص ثبت له حق العفو على مال إلا في مسألة

Suyûtî’nin ilgili eserinde yer verdiği bu dâbıt⁵⁶⁸ Zerkeşî’nin eserinde (م) harfî altında incelenmiştir. Zerkeşî, yukarıda aktardığımız maddelerde olduğu gibi bu dâbıt için de açıklayıcı nitelikte örneklere yer vermemiş fakat dâbıtın bazı istisnaları olduğuna dikkat çekerek bu bağlamda örneklere temas etmiştir. Buna göre, rehin olarak verilmiş bir köle meselesinde mal karşılığı af hakkı sabit olmaz. Mesela, rehin olarak verilmiş bir köle (mürtehin) efendisini öldürürse, kısas cezası gerekir. Eğer efendinin velileri kölenin mal karşılığında affedilmesini talep etse, kısas cezası düşer ama bunun karşılığında mal hakkı elde etmez.⁵⁶⁹

3.5.4.4. “*Kimin kısas hakkı olursa ve bunu yerine getirmesi de uygun olursa, kendisine kısası alması için imkân verilir, ancak iki durumda bu hakkını elde etmesi mümkün olmaz.*”⁵⁷⁰

من ثبت له القصاص و كان يحسن الاستيفاء مكن منه إلا في صورتين

Zerkeşî, yer verdiği bu dâbıtın açıklamalarına değinmemiş fakat bunun bazı istisnaları olduğunu vurgulayarak onlara örnekler sunmuştur. Müellifin naklettiği bilgiye göre bir kimse, kısâs-ı taraf olması halinde uzuvlarla ilgili bazı durumlarda bu kısası uygulamak mümkün olmayabilir. Kısas aletinin eklem yeri olmayan uzuvlarda uygulanması halinde gerekli

⁵⁶⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâid*, 2/257.

⁵⁶⁵ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 331.

⁵⁶⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/257.

⁵⁶⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/298.

⁵⁶⁸ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 486.

⁵⁶⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/298.

⁵⁷⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/298.

miktardan fazla kesme ve başka bölgelere sirayet etme ihtimali oluşur. Bu sebeple kısas uygulanacak aletin kendisine verilmesi durumunda güven duyulamaz. İkinci durumda ise, zimmî bir kimse, başka bir zimmî'yi öldürse veya uzuvlarından birini kesse, sonra da kesen kişi müslüman olsa, kısas cezası kalkmış olmaz. Bu durumda kafirin kısas talep etmesine binaen, gayri müslimin müslüman olana üstünlük oluşturması endişesinden dolayı kısas cezasını uygulama hakkı zimmîye doğrudan verilmez, bunu uygulama yetkisini devlet yöneticileri üstlenir.⁵⁷¹

3.5.4.5. “Kasıtlı olarak yapıldığında bâtıl olmayı gerektiren şey, sehven yapıldığında secde gerektirir.”⁵⁷²

ما اقتضى عمده البطلان اقتضى سهوه السجود

Suyûtî'nin ilgili eserinde zikrettiği bu dâbıt,⁵⁷³ Zerkeşî'nin *el-Mensûr*'unda (م) harfi altında ele alınıp incelenmiştir. Zerkeşî, namazda fazladan yapılan rükû ve çok konuşmayı buna örnek gösterir. Ancak hades (abdestsizlik) halini bunun dışında tutar. Bunun kasıtlı veya sehven yapılması namazı bozar ve sehiv secdesi gerekmez. Aynı şekilde, kişi binek hayvanı üzerinde nafile namazı kılarken kible yönünden sapar ve hemen düzeltmeye çalışırsa, bu durum kasıtlı olarak yapıldığında namazı bozar. Şayet sehven yapılırsa namazı bozmaz ve sahih olan görüşe göre sehiv secdesi gerekmez.⁵⁷⁴ Müellif, devamında ise “*kasıtlı olarak yapıldığında geçersiz olmayı gerektirmeyen fiiller, sehiv secdesi de gerektirmez*” dâbıtının istisnalarına yer vermiştir. Mesela, fatiha örneğinde olduğu gibi namazda sözlü bir rükû rükûya veya teşehhüdde taşıyarak oralarda okursa, bunu kasten de yapsa namazı bozulmaz. Sahih olan görüşe göre sehiv secdesi yapar. Aynı şekilde bir kimse, birinci teşehhüdü unutup ayağa kalktıktan sonra hatırlarsa, geri oturmaz ve sehiv secdesi yapar.⁵⁷⁵

3.5.4.6. “Kişi, bir ibâdete kendi fiili ile başlarsa o fiili ile niyet arasında mukârenet şart olur; ancak ibadete kendi fiili ile başlamaz ise, mukârenet şart olmaz.”⁵⁷⁶

أن ما دخل فيه بفعله اشترطت فيه المقارنة، كالصلاة وما دخل فيه بغير فعله لا يشترط كالصوم

Suyûtî *el-Eşbâh*'ında çeşitli örnekler vererek bu dâbıta işaret etmiştir.⁵⁷⁷ Zerkeşî ise bu dâbıtı niyet bahsini incelerken ele almıştır. Müellif, bir ibadete kendi fiili ile başlama kısmına namazı,

⁵⁷¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/298.

⁵⁷² Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/238.

⁵⁷³ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 437.

⁵⁷⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/238.

⁵⁷⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/239.

⁵⁷⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/362.

⁵⁷⁷ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 25.

diğer kısma ise oruç örneğini vermiştir. Buna göre kişi, oruca niyet eder, sonra da uyuya kalmasından dolayı tan yeri ağarır, orucu geçerlidir. Çünkü bu durumda kişi, ibadete kendi fiili ile girmemiş olmaktadır. Zekât, kefarete ve kurban ibadetleri de oruç örneğindeki gibi kabul edilmiştir.⁵⁷⁸ Çünkü bu ibadetler, kendi fiili dışında vekâlet yoluyla da yerine getirilebilmektedir.

3.5.4.7. “Necis olan şey, necaset kabul eder mi?”⁵⁷⁹ النجس هل يتنجس ؟

Zerkeşî, kâide nitelemesi yaparak naklettiği bu dâbıtı çeşitli ihtilaflardan hareketle istinbatta bulunarak ortaya koyduğunu belirtmiş ve daha önce hiçbir eserde yer almadığını vurgulamıştır.⁵⁸⁰ Müellif bu dâbıt bağlamında bazı örneklerle yer vermiştir. Bunlardan biri, eğer bir kap köpeğin yalamasıyla necis hale gelmişse ve sonra başka bir pislik bulaşmışsa, bu durumda yedi defa yıkamak yeterli midir, yoksa önce diğer pislik için yıkanıp sonra köpek için mi yıkanmalıdır? Müellif, bu konuda iki görüş olduğunu belirtmiş ve sahih olan görüşe göre yedi defa yıkamanın yeterli olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸¹

3.5.4.8. “Kim ihramlıyken yasaklanan bir yasağı işlerse, kefarete yükümlülüğü olur. Bunun iki istisnası vardır.”⁵⁸²

من تعاطى محرما في الإحرام لزمه الكفارة إلا في مسألتين

Zerkeşî, naklettiği bu dâbıt altında açıklama niteliğinde örnekler zikretmemiş fakat bunun iki istisnası olduğunu vurgulamıştır. Bunlardan biri, bir kimse ihramlıyken kendisi veya bir başkası için nikâh akdi kurarsa, bu akit geçersiz olur ama kefarete ödemesi gerekmez. İkincisi ise, ihramlıyken canlı olarak yakaladığı av hayvanını öldürmeden serbest bırakırsa yine kefarete ödemesi gerekmez.⁵⁸³

3.5.4.9. “Fesih, muhayyerlik hakkı barındırmaz.”⁵⁸⁴ الفسخ لا يدخلها خيار /

Zerkeşî, bu dâbıtın bir gereği olarak, ikâle anlaşmasının fesih olarak kabul edilmesi durumunda muhayyerlik hakkının bulunmayacağını, eğer satış olarak sayılırsa muhayyerliğin sabit olacağını belirtir. Satıcı ve alıcı karşılıklı olarak anlaşmayı iptal ederse ve sonra satıcı, alıcının

⁵⁷⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/362.

⁵⁷⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/337.

⁵⁸⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/337.

⁵⁸¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id* 2/337-338.

⁵⁸² Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/297.

⁵⁸³ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/298.

⁵⁸⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/171.

elinde anlaşmadan önce meydana gelen bir kusuru fark ederse, eğer bu fesih olarak kabul edilirse, iptali (ikâleyi) geri almak mümkün değildir; ancak satış olarak kabul edilirse ve satıcı bu kusuru bilmiyorsa, anlaşmayı geri alma hakkı vardır. Zerkeşî bu açıklamalarının akabinde bu kuralı “ *fesih, feshi kabul etmez*” şeklinde de ifade edilebileceğini belirtir.⁵⁸⁵

3.5.5. Diğer fikhî meseleler

Zerkeşî, bu eserinde kaidelerin yanısıra fetva ve yargı makamını ilgilendiren bazı fikhî meselelere de değinmiştir. Bu başlık altında genel muhteva hakkında fikir vermek amaçlı bazı konulara işaret edilmiş, akabinde ise müellifin yöntemine ve konuları ele alış tarzına ışık tutmak maksadıyla birkaç konu detaylı olarak sunulmuştur.

Mükreh, unutan ve cahil kişiler hakkındaki hükümler, sarhoş, sefeh, rüşvet, ridde, hadler, hacr, haciz, velâyet, şart ve ta’lik, miras meselesi, milk meseleleri, cuâle, akitler, şirket, şuf’a hakkı, ibrâ ve iskat, takas, taklid, kira ve alışveriş, borçlar hakkındaki hükümler, sarih, sükût, kinâye altın ve gümüş hakkındaki meseleler, kölelere dair hükümler ve yolculuk hükümleri eserde incelenen konulardan bazılarıdır.⁵⁸⁶

1. Menfaatin mal olarak kabul edilip edilmemesi

Zerkeşî, menfaatin mal olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunda özel bir başlık açarak bu meselede fakihler arasında görüş ayrılığı olduğunu ifade eder.⁵⁸⁷ Buna göre mal lafzından, mutlak kastın ayn olduğunu, menfaatin ise hakikatte mal olmasa da pratikte mal sayıldığını belirtir. Mesela vasiyet veya kira sözleşmesinde bir menfaate sahip olup başka bir malı olmayan kişinin yemin etmesi durumunda başka bir mala sahip olmadığı için yemindeki mal lafzı menfaat olarak sayılır. Bu sebeple menfaat, mal olarak kabul edilir. Zerkeşî, devamında ise Şâfiîlere göre bir ayna bağlı olan menfaatin mutlak olarak mal sayıldığını, örneğin bir evin menfaatinin mal olarak anlaşıldığını ifade eder.⁵⁸⁸ Aynı başlık altında menfaatin zekâtı konusunda bir kira akdinde kiracıya ticaretten kazandığı kar sebebiyle zekât düşüp düşmeyeceği meselesinde iki görüş nakleder. Birinci görüşe göre menfaatler mal sayıldığı ve menfaatlerdeki tasarruf da ayndaki tasarruf gibi kabul edildiği için kiracıya zekat düşer. İkinci görüşe göre ise menfaatler mal sayılmadığı için o menfaatin zekat yükümlülüğü de olmaz.⁵⁸⁹

⁵⁸⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/171.

⁵⁸⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/ 18, 78, 95, 226, 376,377, 398, 399, 2/346, 310, 266, 315, 122, 20, 9, 10, 19.

⁵⁸⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/292.

⁵⁸⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/292.

⁵⁸⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/292.

2. Sükût meselesi:

Müellif, fıkıhta geniş bir yer ihtiva eden sükût meselesinde İmam Şâfiî'ye atfedilen⁵⁹⁰ “*sâkite söz isnâd edilmez*”⁵⁹¹ kâidesini; sükûtun söz mesabesinde kabul edildiği ve geçersiz sayıldığı dört durumu sınıflandırarak her bir durum için açıklamalarda bulunduktan sonra tenbîh başlığı altında fiil ve hareketlerin bunlara dâhil olmadığına dikkat çekmiştir.⁵⁹² Dul bir kadının nikâh konusunda görüşü alındığında sükût halinin söz kabul edilmemesi ikinci duruma verilen örneklerden biridir.⁵⁹³

3. Bilgisizlik (cehl) meselesi:

Müellif, mazeret yönünden bilgisizliğin dört farklı çeşidini ve hükümlere etkisini ele almıştır.⁵⁹⁴ Zerkeşî burada İslâm ile yeni tanışan bir kimse için bir şeyin haram olduğunu bilmemesinin günahı düşürdüğünü ancak haram olduğunu bilen fakat bunun hukûki neticelerini bilmeyen kişinin mâ`zûr sayılmayacağını ifade etmiştir.<sup>595</sup> Daha sonra tenbîh başlığı altında bilgisizliğin özür sayılmasının kolaylık hükmü olduğu, cehlin bir sonucu olmadığına dikkat çeken müellif, İmam Şâfiî'nin bu konuda şöyle söylediğini ifade etmiştir: “Şayet cahil kimse bilgisizliği dolayısıyla mâ`zûr sayılıyorsa, cehalet ilimden üstün tutulmuş olurdu.”⁵⁹⁶

4. İkrâh (zorlama) meselesi:

Müellif, bu başlık altında ikrâhın hükümlere etkisi bakımından bazı durumları ele alıp incelemiştir. Bu durumlar, özetle şöyledir:

Birincisi; ikrâh, bazı tasarrufların hukukî etkisini ortadan kaldırır ve bu Allâh'ın kullarına verdiği bir ruhsattır. Bu nedenle, ikrâh altındaki bir kimsenin küfür kelimesini telaffuz etmesine, orucunu bozmasına, içki içmesine, başkasının malını tahrip etmesine ve namazdan çıkmasına izin verilir. Böyle bir kimsenin yemini geçersiz olduğu gibi, ikrâh sebebiyle yaptığı

⁵⁹⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, 1/152.; Ebû Ali el-Hüseyn Muhammed b. Ahmed Merverrûzî, *et-Ta'lika*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd, (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.) 1/174.; İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Yusûf, *el-Cüveynî, Nihâyetül-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (Lübnan: Darü'l-Minhâc , 1428/ 2007), 7/63.

⁵⁹¹ Mecelle, md. 67.

⁵⁹² Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/400-402.

⁵⁹³ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/402. Detaylı bilgi için bkz. Muharrem Önder, “İslâm Hukukunda İrade Beyanı Olarak Mükellefîn Sükûtu; Mâhiyeti, Kısımları ve Beyân Olma Sebepleri” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46/46(yıl 2018), 55-94.

⁵⁹⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id* 1/267-276.

⁵⁹⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id* 1/270.

⁵⁹⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id* 1/276.; Muharrem Önder, “İslâm Hukukunda Bilgisizlik (cehl) ve Hukukî Etkileri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2, 2010, 273-305.

bir fiil sebebiyle de yemini bozulmuş olmaz. Küfür kelimesini telaffuz etmeye izin verildiği durumlarda, kalbinin imanla mutmain olması şarttır.⁵⁹⁷

İkincisi, fiili kastetmediği ve sadece zorlamanın etkisiyle yaptığı durumlardır. Müellif, el-Mehâmîlî'den naklen ikrâhın, talâk, köle azadı ve satışın hükmünü ortadan kaldırdığını, ikraha rağmen bu işlemlerin geçerli ve bağlayıcı olmadığını belirtir. Ancak, kişi lafzı kastettiğini itiraf ederse, uygulamayı kastetmemiş olsa bile talak gerçekleşir. Çünkü talâkın gerçekleşmesinde önemli olan sadece lafzı kastetmektir. Müellifin naklettiği bilgiye göre bazı alimler, ikrâh altındaki kişinin talakın gerçekleşmesini kastetmesi durumunda şöyle demiştir: Talak gerçekleşmez, çünkü zorlama lafzın etkisini ortadan kaldırır ve bu durumda sadece niyet yeterli değildir. Fakat sahih olan görüşe göre, ikraha rağmen talâk gerçekleşir. Böyle bir durumda zorlama altında yapılan açık (sarih) talâk, tıpkı normalde kinaye olarak kabul edilen bir lafız gibi, niyet edilirse gerçekleşir, niyet edilmezse gerçekleşmez.⁵⁹⁸

Üçüncü durum; Kişinin itaat halinde zorunlu olduğu şey, ikrâh altında da geçerlidir ve zorunlu olmadığı şey, geçerli değildir. Müellif, bu durumun ayrıca şu ifadelerle de söylenebileceğini belirtir; "Zorlanan şey, haklı bir sebebe dayanıyorsa geçerlidir, haksız bir sebebe dayanıyorsa geçerli değildir." Bu nedenle, imam'ın bazı mükellefleri farz-ı kifâyeyi yerine getirmeye zorlaması geçerlidir ve zorlanan kişiler görevlerini yerine getirir.⁵⁹⁹

3.5.6. Fıkîhî bilmeceler

Burada Zerkeşî'nin lügaz hakkındaki açıklamalarını yapmadan önce fikhî bir terim olarak lügaz'ın tanımına kısaca temas etmek uygun olacaktır.

"Lugaz"sözlükte "gizlemek" anlamına gelmekte birlikte bazı sözlükler bu kelimeyi "çöl faresinin, yerinin tespit edilmemesi amacıyla, toprak altında sağlı sollu yollar açarak gizlenmesi"⁶⁰⁰ şeklinde de tanımlamıştır. Zerkeşî'de başka bir eserinde lugazın ıstılah anlamının bu manadan alındığını ifade eder.⁶⁰¹ Tekil olarak "لغز", "lugaz", cemî olarak da "الغاز" şeklinde kullanılan bu kelime, "saptırma, sözün anlamını gizlemek, şaşırtmalı söz söylemek" anlamlarında da kullanılmıştır.⁶⁰² Lugaz, fıkîh ilminde ise şöyle tanımlanmıştır; "Anlatılan fikhî öğrencide daha iyi pekişmesi maksadıyla hükmün gizlenerek, ilk planda akla gelmeyen,

⁵⁹⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/95.

⁵⁹⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/99.

⁵⁹⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/99.

⁶⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/405.

⁶⁰¹ Zerkeşî, *el-Burhân, fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kâhire: Dâru't-Turâs, ts.), 3/299.

⁶⁰² Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Lügâti ve Sihahi'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn), 3/34.

bulunması için zihnî bir çabaya gereksinim duyulan soruları, öğrencinin dikkat ve becerisini test etmeye yönelik bilmece tarzında sorulmasıdır.”⁶⁰³

Zerkeşî'nin fikhî on alt dala ayırdığını ve bunlara yönelik âlimlerin çeşitli beyanlarını zikrettiğini mukaddime başlığı altında söylemiştik. Müellifin mukaddime bölümünde zikrettiği alt dallardan bazıları da “Mutârahât”, “Muğâletât”, “Mümtehinât”, “Elğâz” ve “Hiyel”dir. Bu konular, teknik ve muhteva açısından benzerlik arzetsen de müellifin her birini müstakil başlıklar altında incelemesi aralarındaki farklılığa işaret eder. Örneğin el-Mutârehât başlığı altında tefakkuh için çeşitli yöntemler olduğunu ve bunlardan birinin de zihinleri açık ve uyanık tutmak maksadıyla, karşılıklı olarak fikhî meselelerde tartışmak ve atışmak olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁴ Bu açıklama genel itibariyle elğâz-ı fıkhiyye'yi tanımlamak için kullanılabilecek bir izah olsa da Zerkeşî, bu hususiyeti tefakkuh yöntemleri içinde Mutârehât başlığı altında söylemiş ve muğâlata ile lugazların birbirinden farklı olduğunu kastetmek için onların farklı tefakkuh yöntemleri olduğuna işaret etmiştir.⁶⁰⁵ Zerkeşî'ye göre lugaz ve uhciyye aynı amaç için kullanılan farklı isimlendirmelerdir.⁶⁰⁶ Sözlüklerde “الحجاء”nın akıl yürütmek anlamında olduğu kaydedilmiştir.⁶⁰⁷ Aştırma aşamasında yöneltlen sorulardaki asıl maksat, akli kuvvetlendirmek ve birtakım akıl oyunlarını öğrenmek olduğu için bu kelime kullanılmıştır.⁶⁰⁸ Anlaşıldığı üzere Zerkeşî, fikhî lugazlar için özel bir tanım vermeyip terimin genel manası altında, diğer benzerlerinden temayüz edici özellikleriyle açıklamaya çalışmıştır.

Zerkeşî, Mutârahât ilminin önemini, İbnü'l-Kattân'dan (v. 407/1016-1017) naklen şu sözlerle dile getirir; “İlme imrenmek, öğrenmeyi teşvik eder, akranlarla anlaşılması zor ilmî meseleleri tartışmak ve bunlar hakkında konuşmak öğrenmeyi de kolaylaştırır, meseleler arasındaki ince ayrıntıları anlama ve kavrama melekelerini geliştirir”.⁶⁰⁹ Ayrıca Peygamber efendimizin de sahabelere fikhî öğretirken bu yönteme başvurduğunu gösteren örnekler nakleder.⁶¹⁰

Mümtehinât başlığı altında benzer konular işleyen müellif, daha çok fukahânın birbirini imtihana tabi tuttuğu zihnî çaba gerektiren fikhî soru ve cevaplar nakletmiştir. Bunun bir örneği şudur: Said b. Müseyyebin (v. 94/713) sorduğu rivayet edilen soruda, kendisinde üç teşehhüd

⁶⁰³ Muhammed Tayyip Kılıç, “Bir Fıkıh Edebiyatı Türü Olarak Elğâz-ı Fıkhiyye (Fıkıh Bilmeceleri/الألغاز الفقهية)”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, 2015, 46.

⁶⁰⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/439.

⁶⁰⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/439.

⁶⁰⁶ Hüseyin Okur, “Fıkıhta Bir Anlatım Yöntemi Olarak Lugaz Lugaz (The Conundrum) As a Method of Expression at Islamic Jurisprudence”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/42 (Şubat 2016), 1906.

⁶⁰⁷ Cevherî, *es-Sıhah*, 6/161.

⁶⁰⁸ Zerkeşî, *el-Burhân, fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/299.

⁶⁰⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/439.

⁶¹⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/440.

yapılan üç rekâtlık namaz hangisidir? sorusunun cevabı, akşam namazının ikinci rekatına yetişmiş kimsenin namazıdır. Çünkü iki rekâtı cemaatle kıldığı için iki teşehhüd, sonra kaçırıldığı ilk rekâtı tek başına kılıp bir de onun için teşehhüde oturur. Böylece her rekatta teşehhüde oturmuş olur.⁶¹¹

Muğâletât başlığı altında fikhî hükümler içeren olaylar, ibretler, anlaşılması zor fikhî polemikler, soru ve cevaplar işlenmiştir. Müellif, bu başlıkların her birini fikhın müstakil alt dalları olarak taksim etmiştir.⁶¹² Ancak muhtevayı incelediğimizde her birinde anlaşılması zor fikhî soru ve cevaplardan hareketle öğrenmenin pekiştirilmesi, ilk planda hükmün gizlenerek meselelere cevap arama ve zihnî çabaya gereksinim duyarak akıl yürütme gibi ortak noktaların ve hedeflerin bulunması, onları bu yönüyle tek fen altında toplamaktadır. Müellifin bu konuları işlerken İbnü'l-Kattân dışarıda bırakılırsa, elgâz-ı fikiyye alanında telif edilen müstakil eserlere atıf yapmamış olması dikkat çekicidir.

Ayrıca bid'at ehliyle alakalı hükümler, hâkimin adaleti koruması, âkibetin selameti, sünnetin kısımları, cemaatle yapılan ibadetin fazileti, dinden çıkma, küfür kelimesinin telaffuzu gibi akîde ve ahlaka dair müteferrik meseleler eserde ele alınan diğer konulardan birkaçıdır.⁶¹³

3.6. Zerkeşî'nin *El-Mensûr Fi'l-Kavâ'id* İsimli Eserinin Benzer Eserlerle Mukayesesi

İslâmî ilimlerin gelişerek tekâmül etmesi sonucunda oluşan birikimin ulema tarafından etüd edilerek çeşitli düşünce ve bakış açılarıyla incelenmesi zamanla farklı alt dalların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Amelî hükümleri ve bunula ilgili meseleleri ihtiva eden İslam hukuk ilmi de mezheplerin tekâmül etmesiyle beraber zamanla zenginleşerek süregelen ilmî mirasın meydana gelmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu fikhî mirasın ve mevcut ilmî birikimin, farklı mezhepler ve imamlar tarafından farklı şekillerde okunup değerlendirilmesi de fikhın alt dalları denebilecek eserlerin telif edilmesine ortam hazırlamıştır. Bu süreçte oluşan fikhî birikimin gözettiği ana kuralları daha kolay tanımak, naslar ile meseleler arasındaki irtibatı anlamayı kolaylaştırmak, meydana gelen benzer sorunlara ortak çözümler üretmek ve hükümlere daha kolay ulaşmak gibi bazı hedefleri merkeze alan kavâid ilmine yönelik bir çok eser ortaya konulmuştur. Nitekim, tezimizde incelemekte olduğumuz olan *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* eseri de, fikhın alt edebî türü dediğimiz küllî kâideleri konu edinmiştir. Bu türde ortaya

⁶¹¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/440.

⁶¹² Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/13.

⁶¹³ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/ 108, 178, 1/115, 137, 376, 40, 409.

koyulan eserler tek konuyu değil, fıkıh ilmiyle irtibatı bulunan çok sayıda meselenin tahkik edildiği çalışmalardan oluşmaktadır.

Bu başlık altında Zerkeşî'nin mezhep birikimini etüd ederek bu alanda ortaya koyduğu *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* isimli eseri benzer eserlerle mukayese edilecek, takip edilen metod ve konuyu işleyiş tarzı, incelenen kâidelerin ifade yapıları ve ele alınan meseleler gibi muhteva ve teknik açıdan benzerlik ve farklılıkları tespit edilecektir.

3.6.1. İbnü'l- Vekîl'in *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* isimli eseri ile mukayesesi

Kavâid birikimini *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* başlığı ile isimlendirmede öncülük yapan Şâfiî fakihi İbnü'l-Vekîl, (v. 716/1317) bu eserinde fûru meselelerini kâidelerle ilişkilendirerek ele almıştır. Ancak müellif, ele aldığı konuları 'kâide', 'fasıl', 'fâide' şeklinde kısımlandırmış olsa da *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* alanında telif edilen ilk eser olması hasebiyle çalışmada belirli bir düzenden bahsetmek güçtür. Nitekim kaynaklarda müellifin eseri gözden geçiremeden vefat ettiği ve dolayısıyla eserin belirli notlardan müteşekkil olduğu ifade edilmiştir.⁶¹⁴ Zerkeşî ise eserinde konular tertibinde alfabetik sıralamayı esas almış, fikhî bilmece ve polemikler için ise ayrı bir başlıklandırma yapmıştır.⁶¹⁵ İbnü'l-Vekîl, ele aldığı kurallar için 'kâide' başlığı kullansa da çoğunluğunun dâbit niteliğinde olduğu görülmektedir.⁶¹⁶ Zerkeşî ise kuralları naklederken fikhın bir bâbına ait olan dâbitlere bazen kaide nitelemesi yapmış olsa da, yaptığı bu nitelemeler çoğunlukla kaide ve dâbit arasındaki ıstılahi manaya uygunluk arzetmektedir. Zerkeşî, bu eserinde İbnü'l-Vekîl'e sadece bir yerde atıfta bulunmuştur.⁶¹⁷ Eserin öne çıkan özelliklerinde bunlara değinildiği için ayrıca örnek verilmeyecektir. İbnü'l-Vekîl, eserinde Şâfiî mezhebinin görüşlerine yer vermişken Zerkeşî, diğer mezheplerin görüşlerini de nakletmiştir.⁶¹⁸ Bununla beraber İbnü'l-Vekîl, eserinde fûru ve usûl meselelerinden birçok konuya yer vermiştir. Mesela, abdestte tertibin vacip olma meselesi, cüâle, icrâ, ikrâh ve illet konusu bunlardan bazılarıdır. Müellifin incelediği konuların çoğunluğu Zerkeşî'nin eserinde ele alınmıştır.⁶¹⁹ Ancak Zerkeşî, bazı dil kaideleri,⁶²⁰ kelâmi meseleler⁶²¹ ve fikhî bilmeceler⁶²² gibi meselelere de kitabında yer verdiği için daha kapsamlı bir eser ortaya koymuştur.

⁶¹⁴ İbü's-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 9/255; 228.

⁶¹⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/439-443.

⁶¹⁶ İbnü'l-Vekîl, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 53, 93, 123.

⁶¹⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/369.

⁶¹⁸ Bkz: Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/230, 1/322.

⁶¹⁹ İbnü'l-Vekîl, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 347, 343, 339; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/14, 25, 95.

⁶²⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/108, 336.

⁶²¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/76, 115.

⁶²² Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 2/339-443.

3.6.2. Makarrî'nin *el-Kavâid* isimli eseri ile mukayesesi

Mâlikî kavâid geleneğinin en kapsamlı eserlerinden birini telif eden Makarrî, (v. 758/1357) sonraki dönemlerin telifatında da etkili olmuştur.⁶²³ Söz konusu kitabı Zerkeşî'nin eseriyle mukayese ettiğimizde şu farklılıkları ve benzerlikleri tespit etmek mümkündür:

Makarrî, ilgili kitabında naklettiği kaideleri fıkıh bâbları sistematığına göre tasnif etmiştir.⁶²⁴ Zerkeşî ise eserinde ele aldığı kaideleri alfabetik sıralamayı esas almıştır.⁶²⁵ Makarrî'nin, ele aldığı konularda diğer mezheplerin de görüşlerine yer vermesi o dönem için eserin temayüz eden özelliklerden biri olmuştur. Zerkeşî'de yeri geldiğinde mevcut mezhep içi ihtilafların yanında diğer ekollerin görüşlerine de yer vermeyi ihmal etmemiş, bunlarla alakalı değerlendirmelerini ve tenkitlerini dile getirmiştir.⁶²⁶ Makarrî, söz konusu eserinde kendinden önce telif edilen Karâfî'nin *el-Furûk* isimli eserinden oldukça istifade etmiştir.⁶²⁷ Ancak Zerkeşî, İzz. b. Abdüsselam ve Karâfî gibi kavâid alanında önemli eserler ortaya koyan birkaç müellif dışında kendinden önce telif edilen kavâid eserlerine atıf yapmamıştır.

Makarrî'nin bazı kaideleri genellikle tafsilatına girmeden aktarmak ve mevcut ihtilaflara kısaca işaret etmekle yetinmiş olması, hem konuların kapalı kalmasına hem de fûru örneklerine oldukça az yer vermesine sebep olmuştur.⁶²⁸ Ancak Zerkeşî'nin konuları ele alış tarzını incelediğimizde onun kaideleri genellikle ayrıntıları ile birlikte aldığını, fûrudan birçok örnek vererek ve istisnalara değinerek konuyu somutlaştırdığını görmek mümkündür.⁶²⁹

Her iki eserde de ulemanın üzerinde ittifak ettiği temel kaideler yer almış, ayrıca mezhepler arası ihtilaf edilen kâideler de zikredilmiştir.⁶³⁰ Zaman zaman dil kâidelerine, mantık ve usul konularına da değinilmiş olması her iki eser arasındaki ortak özelliklerden biridir.⁶³¹

3.6.3. 'Alâî'nin *el-Mecmû'u'l-Müzheb* isimli eseri ile mukayesesi

Kavâid literatürünün seçkin örneklerinden biri olan bu eser, kendinden sonra telif edilen kavâid eserlerini büyük ölçüde etkilemiştir.⁶³² Zerkeşî, mukaddime bölümünde kavâid ilminde telif

⁶²³ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Veşerîsî, *Îzâhu'l-mesâlik ilâ kavâ'idî'l-Îmâm Mâlik*, thk. Ahmed Ebu Tahir el-Hatâbî (Mağrib: Matbâatü Fadâle, 1400/1980), 120.

⁶²⁴ Bkz: Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed Makarrî, *el-Kavâ'id*, thk. Ahmed b. Abdillâh b. Hamîd (Mekke: y.y. ts.) 1,69.

⁶²⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/11

⁶²⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/27, 17, 86.

⁶²⁷ Makarrî, *el-Kavâ'id*, 293, 316.

⁶²⁸ Bkz: Makarrî, *el-Kavâ'id*, 198.

⁶²⁹ Bkz: Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/95, 96, 116, 277.

⁶³⁰ Makarrî, *el-Kavâ'id*, 1/213; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/59.

⁶³¹ Makarrî, *el-Kavâ'id*, 1/212. Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/91.

⁶³² Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi Ve Gelişimi*, 233.

edilen önemli eserleri zikrederken Âlâî'ye referansta bulunmadığı gibi konuları ele alırken onun eserine atıfta bulunmamıştır. Kâideleri kendisinden önceki müelliflerden farklı bir sistemle tertip eden `Alâî (v. 761/1359) usûl ve fûrû ayırımına giderken Zerkeşî alfabetik sıralamayı esas almıştır.⁶³³

`Alâî'nin, eserine celb-i mesâlih der-i mefasiddir- şeklindeki fikhî ilkeye öncelik vererek başlaması ve fikhî ahkâmı incelerken makâsîd ile irtibat kurarak ele alması da kavâid düşüncesinin makâsîd merkezli olduğunu göstermektedir.⁶³⁴ Zerkeşî ise mukaddimenin akabinde el-İbâha kâidesini incelemiştir. `Alâî; fikhî hükümleri ibâdat, muâmelât ve ukûbât şeklinde başlıklandırarak ele alır ve bunların makasîd ile irtibatını kurduktan sonra ikinci bölümde temel kâideleri ele alır.⁶³⁵ Zerkeşî ise eserini bölümlere ayırmadığı gibi incelediği konuları ele alırken ibâdât, muâmelât ve ukûbât şeklinde bir ayrıma da gitmemiştir. `Alâî'nin kâideleri incelerken fûrû'dan bolca örnek vermesi ve istisnalara değinmesi Zerkeşî'nin de benimsediği bir yöntem olmuştur.⁶³⁶

`Alâî ele aldığı temel kâidelerden sonra 'fâide' ve 'mes'ele' gibi başlıklandırmalarla genelden özele doğru hiyerarşik bir sıralamayı esas almış fakat alt kâide ayrımı tam olarak sistemleşmemiştir.⁶³⁷ Benzer şekilde Zerkeşî de kâideleri konuları kendi içinde alt kâide ve temel kâide şeklinde açıkça belirtmese de ele aldığı örneklerden ve yaptığı açıklamalardan kâidelerin hiyerarşisine işaret ettiği anlaşılmaktadır.⁶³⁸ `Alâî, incelediği kâideleri genellikle naslara dayandırarak delillendirme yoluna gitmiştir.⁶³⁹ Ancak Zerkeşî, temel kâidelerde yeri geldikçe bu naslara işaret etse de genellikle kâideleri delilledirmeyi tercih etmemiştir.

3.6.4. Tâcüddîn es-Sübkî'nin *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* isimli eseri ile mukayesesi

Şafîî fikhının önemli eserlerinden birini ortaya koyan İbnü's-Sübkî, (v. 771/1371) kavâid ilim geleneğinin sistematik bir yapı kazanmasına büyük ölçüde etki etmiştir. Kâideleri genelden özele doğru tasnife tabi tutan müellif, eserini sekiz ana bölüme (fen) ayırmış⁶⁴⁰ ilk bölümde beş temel kâideyi incelemiştir.⁶⁴¹ Zerkeşî ise kitabını bölümlere ayırmadan, konuların tasnifinde alfabetik sıralamayı takip etmiştir.

⁶³³ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/11; Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi Ve Gelişimi*, 233.

⁶³⁴ Bkz: `Alâî, *el-Mecmû'u'l-müzheb*, 1/233; Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi Ve Gelişimi*, 233.

⁶³⁵ `Alâî, *el-Mecmû'u'l-müzheb*, 1/233-352.

⁶³⁶ `Alâî, *el-Mecmû'u'l-müzheb*, 1/209; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 1/26-30.

⁶³⁷ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi Ve Gelişimi*, 236.

⁶³⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*, 2/68-70.

⁶³⁹ `Alâî, *el-Mecmû'u'l-müzheb*, 1/304.

⁶⁴⁰ Bkz: İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, c.1-2.

⁶⁴¹ Bkz: İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/13-54.

İbnü's-Sübkî, küllî kaidelerin kapsamına giren alt kaidelerin bazılarına sonraki bölümlerde 'el-kavâidü'l-hâssa' şeklinde isimlendirilerek müstakil olarak yer vermişken⁶⁴² Zerkeşî'nin eserinde alt kaide ve temel kaide ayrımı sistemleşmemiştir.⁶⁴³ İbnü's-Sübkî, usûl, elğâz ve nahiv meselelerini müstakil bölümlerde incelerken, Zerkeşî kitabının sonunda bu konular için müstakil bölüm ayırmasa da mutârehât, muğâletât ve mümtehinât şeklinde özel başlıklar açarak bu konular hakkında örnekler sunmuştur.⁶⁴⁴ İbn Sübkî eserinin son bölümünde kelâm, usûl, nahiv ve lugaz konuları ile ilgili bazı ilkeleri çoğunlukla 'kaide' başlığı altında incelemişken⁶⁴⁵ Zerkeşî ele aldığı ilkeleri dâbıt veya kaide şeklinde başlıklandırmamış fakat meseleleri incelerken ıstilahî manaya uygunluk arz etmese de bazen kaide nitelemesi yaptığına yukarıda değinmiştik.

3.6.5. İbn Receb'in '*Takrîru'l-kavâid ve Tahrîru'l-fevâid*' isimli eseri ile mukayesesi

İbn Receb'in telif ettiği bu eser, Hanbelî mezhep birikimini tam olarak kuşattığını gösteren örneklerden biridir. Müellifin bu kitabı, Zerkeşî'nin *el-Mensûr*'unun mukaddime bölümündeki ifadeleriyle, neredeyse aynı cümleleriyle başlar.⁶⁴⁶ İbn Receb, bu eserinde konuları ele alırken mezhep birikiminden faydalanarak kâideleri aktarırken onunla irtibatı bulunan çok sayıda fikhî meseleden örnekler nakletmiş olması⁶⁴⁷, Zerkeşî'nin yöntemiyle benzerlik arz etmektedir. İbn Receb, kâideleri naklederken genellikle uzun ve detaylı bir ifade yapısını tercih etmiştir.⁶⁴⁸ Kaideler, genellikle birkaç cümleden oluşan uzun fikhî açıklamalar ve ayrıntılar içermekte olup, kavâid literatüründe yaygın ve yerleşik olan kısa ve özlü anlatımlar Zerkeşî'nin *el-Mensûr*'una nispeten azdır. Zerkeşî'den farklı olarak, mezhep içi ihtilaflarının dayanakları hakkında ayrıntılı bilgiler nakletmiştir.⁶⁴⁹

3.6.6. İbnü'l-Mulakkin'in ve *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* isimli eseri ile mukayesesi

Sıracüddin İbnü'l-Mulakkin, (v. 804/1401) *Kavâidu İbni'l-Mülakkin* adıyla da bilinen bu eserinde ele aldığı konuları fûru bâblarına göre tertip etmiştir.⁶⁵⁰ *Kitâbu't-tahâre* ile başlayıp *kitâbu ahkâmi'l-erkâ* sonlandırdığı eserinde, incelediği konular ile ferî meseleler arasındaki

⁶⁴² Bkz. İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/218.

⁶⁴³ Bkz. İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/218.

⁶⁴⁴ İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 2/3-77.

⁶⁴⁵ Bkz. İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 2/88, 197.

⁶⁴⁶ İbn Receb, *Takrîru'l-kavâ'id*, 1/4.

⁶⁴⁷ İbn Receb, *Takrîru'l-kavâ'id*, 1/200.

⁶⁴⁸ İbn Receb, *Takrîru'l-kavâ'id*, 3/96, 147, 195.

⁶⁴⁹ İbn Receb, *Takrîru'l-kavâ'id* 3/270.

⁶⁵⁰ Sıracüddin Ebû Hafs Ömer b. Ali İbnu'l-Mulakkin, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî kavâidi'l-fikh*. thk. Mustafa Mahmud el-Ezherî. (Riyad: 2010 Daru İbn İbni'l-Kayyim.) 1//55.

irtibatı ortaya koymaya çalışmıştır. İncelediği konuları ‘kâide’⁶⁵¹ ve ‘fâide’⁶⁵² şeklinde başlıklar altında toplamıştır. Fakat ‘kâide’ başlığı altında ele aldığı kuralların bazıları dışarıda bırakılırsa⁶⁵³ çoğu dâbit niteliğindedir. Dolayısıyla İbnü’l-Mulakkin’in burada kullandığı kâide terimi ıstılâhî manayla uygunluk arzetmemektedir.

İbnü’l-Mulakkin kitabında beş temel kâideden sadece “*şek ile yakîn zâil olmaz*” kâidesini ele almışken⁶⁵⁴ Zerkeşî, bunların tamamına alt kâide ve istisnaları ile birlikte yer vermiştir. İbnü’l-Mulakkin, mukaddimesinde hocası Âlâî’ye atıfta bulunurken⁶⁵⁵ Zerkeşî, Âlâî ve İbn Sübkî gibi isimlere değinmemiştir. İbnü’l-Mulakkin Zerkeşî’nin ele aldığı fikhî bilmecelere yer vermemiştir. Müellif, kitabında genellikle Şâfiî mezhebinin görüşlerine yer verirken Zerkeşî’nin gerekli gördüğünde Mâlikî ve Hanefî mezhebine ait görüşleri de naklettiğini daha önce ifade etmiştik.

3.6.7. Suyûtî’nin *el-Eşbâh ve’n-nezâir* isimli eseri ile mukayesesi

Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* isimli eserinin mukaddimesinde kitabını yedi bölüme ayırdığını belirtir ve bunlar hakkında tanıtıcı mahiyette bilgiler aktarır.⁶⁵⁶ Müellif, mukaddimenin ardından kavâid ilminin önemini ve faydalarını anlatırken “*fıkıh nezâiri bilmektir*” sözüyle vurgulayarak burada Zerkeşî’nin ifadelerini aynen nakleder.⁶⁵⁷ Suyûtî’nin, kâideleri incelediği bölümlerde izlediği en önemli yöntem, kâidelerin şer’î dayanağını nakletmesi ve isnadları zayıf olan hadisleri farklı tariklerle desteklemeye çalışmış olmasıdır.⁶⁵⁸ Zerkeşî ise yukarıda değindiğimiz gibi her kâidenin delillerini aktarmaz, ele aldığı kuralları fer’î meselelerle temellendirmeye çalışır. Suyûtî, birinci bölümde beş ana kâideyi istisnaları ve delilleriyle birlikte ele almış, ikinci bölümde ise kırk küllî kâideyi üçüncü bölümde ise mezhep içi ihtifların olduğu kâideler başlığı atarak ilgili kuralları incelerken⁶⁵⁹, Zerkeşî ise ele aldığı her kâideyi baş harfinin bulunduğu yerde zikretmiş, kâidenin ihtilaflı olduğunu belirtmek için ise soru kalıbı kullanmıştır.⁶⁶⁰ Suyûtî, ana kaideleri onların kapsamına giren alt kaidelerle bir arada ele almıştır.⁶⁶¹ Zerkeşî’nin eserinde ise alt kaide ve temel kaide ayrımının sistemleşmediğini

⁶⁵¹ İbn Mulakkin, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 1/99, 150, 155.

⁶⁵² İbn Mulakkin, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* 1/156, 214, 228.

⁶⁵³ İbnü’l-Mulakkin, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* 1/34, 132.

⁶⁵⁴ İbnü’l-Mulakkin, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* 1/32.

⁶⁵⁵ İbnü’l-Mulakkin, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* 1/58.

⁶⁵⁶ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 3-7.

⁶⁵⁷ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 3-7.

⁶⁵⁸ Bkz: Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 5.

⁶⁵⁹ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, (mukaddime bölümü), 4-5.

⁶⁶⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ'id*, (mukaddime), 1/77, 180, 184.

⁶⁶¹ Bkz: Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 50-63.

yukarıda ifade etmiştik. Suyûtî, dördüncü bölümde ‘fakihlerin bilmesinin gerekli görüldüğü fikhî hükümler’⁶⁶² şeklinde bir başlık açarak mescitlerin hükmü, ikrah, sefeh, unutan ve cahilin durumu gibi meseleleri fıkıh bâblarına göre ele alırken, Zerkeşî aynı konuları müstakil başlıklar altında alfabetik sıralamaya göre incelemiştir.⁶⁶³ Suyûtî, Zerkeşî’nin ele almış olduğu bazı usûl kâidelerine ve fikhî bilmecelere kitabında yer vermemiştir. Bu bilgiler ışığında ve kitabın hacmi de dikkate alındığında Zerkeşî’nin eserinin kapsam bakımından daha geniş olduğunu söylemeliyiz.

3.6.8. Zeynüddin İbn Nüceym’in *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* isimli eseri ile mukayesesi

Zerkeşî ve İbn Nüceym, mensubu oldukları mezhebinin furu fıkında telif edilmiş birçok metin ve şerhten nakilde bulunarak fikhî meselelerin kaidelerle irtibatını ortaya koymuştur. İbn Nüceym, mukaddimesinde eserinin yedi kısımdan oluştuğunu belirtmiş ve her bölümde incelediği konulara işaret etmiştir.⁶⁶⁴ Daha sonra giriş bölümü ayırarak fıkıh ilminin önemi ve bu alanda eser telif eden alimlere işaret etmiş, kendi eserini telif ederken yöntem açısından konuları yedi fenne ayırarak İbn Sübkî’yi takip ettiğini beyan etmiştir.⁶⁶⁵ İbn Nüceym birinci bölümde altı ana kâideyi alt kâideleri ile birlikte⁶⁶⁶, ikinci bölümde on dokuz küllî kâideyi ve fevâid başlığı altında fikhî bâblara göre tertip ettiği dâbıtları ele almıştır.⁶⁶⁷ Üçüncü bölümde cem’ ve fark başlığı altında ezan-kamet, hayız-nifas, fasit-batıl bey’ vb. konular arasındaki farkları incelemiştir.⁶⁶⁸ Müellif, fikhî bilmeceler ve furûk meselelerini fikhî bâblara göre tertip etmiştir. Son bölümde ise fikhî hüküm içeren olaylar, hikayeler ve polemiklere yer vererek eserini sonlandırmıştır.⁶⁶⁹ Bunların yanında İbn Nüceym, mezhep içi ihtilafların olduğu küllî kâidelere ve usûl meselelerine kitabında yer vermemiştir.

Zerkeşî ise cem’ ve fark mevzular için özel bir bölüm ayırmamış, gerekli gördüğünde meseleler arasındaki farklara değinmiştir.⁶⁷⁰ Mukaddimesinde fıkıh ilminin önemine ve bu alanda telif edilen eserlere işaret etmiştir.⁶⁷¹ Fikhî hükümler içeren olaylar ve tartışmalar ve lügaz meselelerini Mümtehinât, Mutârahât ve Muğâlatât başlıkları altında incelemiştir.⁶⁷² Ele aldığı

⁶⁶² Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 187-210.

⁶⁶³ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ'id*, 1/95, 267, 397, 2/346.

⁶⁶⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 14, 15.

⁶⁶⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 16, 17.

⁶⁶⁶ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 17-137.

⁶⁶⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 137-259.

⁶⁶⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 259-341.

⁶⁶⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 364-367.

⁶⁷⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ'id*, 1/226, 2/317.

⁶⁷¹ Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ'id*, 1/11.

⁶⁷² Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-Kavâ'id*, 2/439-443.

kâideleri ana kâide ve onların kapsamına giren alt kâide şeklinde sınıflandırmamıştır. Ayrıca Zerkeşî, bazı usûl meselelerine kelâmî konulara da yer vererek daha geniş bir eser ortaya koymuştur.

4. SONUÇ

Mezhep birikimini ilkesel bir bakış açısıyla değerlendiren fukaha, tahrîc tercîh ve ta'lîl faaliyetlerinde fikhî kaidelere başvurmuş ve bunları kullanmışlardır. Özellikle ulema arasında ihtilaflı olan kaideler ve onların kullanımı, mezhepler arasındaki görüş farklılıklarını açık ve somut olarak görmemizi sağlayan unsurlardır. Bununla birlikte, birçok temel kaidenin dört mezhep tarafından ittifakla benimsenmesi ve kullanılması küllî kaidelerin mezhepler üstü bir yapıyı göstermesi açısından önem arz etmiştir.

Fikhî tefekkürün hukukî bir dille okunmaya tabi tutulması mezhebin düşüncesini daha iyi anlama ezberleme ve hükümlere ulaşma konusunda önemli ölçüde kolaylık sağlamıştır. Hicri IV. asırda mezhep birikimini asıllara dayandırma ve ihtilaf merkezli tedvin faaliyeti, zamanla diğer mezheplerde de başlamış fakat bu kaideler daha çok fûru fıkıh eserlerinde toplanmıştır. Hicri yedinci yüzyılda ise kavâid ilmine dair telifatlar yapılmıştır. Hicri VIII. yüzyıl ve sonrası kavâid telifatlarının en fazla yapıldığı dönem olarak bilinmektedir. Özellikle Şafii fakihlerinin öncülüğünde gelişme kaydeden kavâid eserleri, sonraki dönemlerin telifatını önemli ölçüde etkilemiştir.

Zerkeşî'ye kadar olan dönemde kavâid müellifleri eserlerini telif ederken kaidelerin tasnifinde üç farklı yöntem takip etmiştir. Bazı müellifler kaideleri genel ve küllî'den daha özel dâbıtlara doğru tasnif ederken bazıları da fûru fıkıh sistematüğini esas almıştır. İlk dönem kavâid eserlerinde ise herhangi bir yöntemden bahsetmek güçtür. Bunların dışında Zerkeşî'nin takip ettiği alfabetik sıralama yöntemi türünün ilk örneğini teşkil etmiştir. Zerkeşî'nin kullandığı bu yöntem, kaidelere daha kolay ulaşılmasını ve ezberlenmesini mümkün kılmıştır.

Çalışmamızın merkezini teşkil eden Zerkeşî'nin *el-Mensûr fi'l-Kavâid* isimli eseri gerek metod gerekse muhteva açısından sonraki dönemin telifatına önemli ölçüde etki etmiştir. Nitekim müellifin ifade ettiğine göre onun aktardığı bazı kaideler ve bunlara bina edilen uygulamalar, kendisinden önce tespit edilmemiş ve benzerleri ortaya konulmamış örneklerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Suyûtî, İbn Mülakkin ve Hâdimî gibi kavâid alanında eser veren müelliflerin, Zerkeşî'nin eserinden çok kez nakilde bulunarak ondan istifade etmiş olmaları da bunun somut bir göstergesidir. Bu unsurlara rağmen Suyûtî'nin eseri üzerine yapılan çalışmaların sayısı Zerkeşî'nin eserini geride bırakmıştır. Ancak onun *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* eserindeki başarıyı yakalamasında Zerkeşî'nin de etkili olduğu söylenebilir.

Zerkeşî, bu eserinde kaideler ile fûrû meseleleri arasındaki irtibatı ortaya koymaya çalışmakla beraber fikhın diğer disiplinlerinden biri olan fikhî bilmecelere ait meselelere de yer vermiştir.

Bu yönüyle en kapsamlı kavâid kitapları arasında yer almıştır. Müellifin yer verdiği bazı ilkeler ve onların altına giren bazı fikhî meseleler, kendi dönemi için daha önce benzerlerinin ortaya konulmadığı konulardır. Bu nedenle kendisinden sonra telif edilen kavâid eserlerine kaynaklık teşkil etmiştir. Müellifin muhteva ve yöntem açısından sonraki dönemin telifatını etkilemesinde hiç şüphesiz çok fazla eserden yararlanmış olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim çalışmamızın birinci bölümünde müellifin kullandığı kaynaklar ve ıstılahlar, ikinci bölümünde ise eserin muhtevasını ve benzer eserlerle mukayesesini konu edindiğimiz Zerkeşî'nin *el-Mensûr fi'l-Kavâid* isimli eserinde mezhep birikimi büyük bir titizlikle değerlendirilmiş, önceki alimlerden tevârüs edilen fikhî tefekkür ve kaideler arasındaki irtibat, belirli bir ahenk içerisinde sunulmuştur.

Kavâid literatürünün seçkin örneklerinden olan bu kitapta kavâid bilgisinin yanısıra fikhin çeşitli dallarından konular işlenmiştir. Özellikle fıkıh tarihi içerisinde öğrenim aşamasındaki öğrencilere fikhî meleke kazandırma ve anlatılan konuların öğrencide daha iyi pekişmesini sağlamak için kaleme alınan ancak sonraki dönemlerde rağbetin azaldığı fikhî bilmeceler ve hiyel gibi fikhin alt disiplinlerine ait bilgiler de nakledilmiştir. Bu yönüyle eserin ansiklopedik fıkıh eseri olduğunu söylemek mümkündür.

Eserde takip edilen metod, kitabı kavâid literatüründe temayüz eden en önemli vafıdır. Nitekim kaidelerin alfabetik sırayla derlenmesi bu alanda ilki teşkil etmekte ve öğretim aşamasındakilere kolaylık sağlamaktadır.⁶⁷³ İbnü'l-Mülakkîn, Zerkeşî'nin *el-Mensûr*'u için türünün en kapsamlı eseri olduğunu ifade etmiş, kâidelerin tertibinde en iyi yöntemin ise Zerkeşî'nin uyguladığı alfabetik sıralama yöntemi olduğunu belirtmiştir.⁶⁷⁴ Sonraki dönem kavâid eserleri incelendiğinde Zerkeşî'nin kavâid eserlerine metod açısından öncülük ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim *el-Mensûr*'dan sonra telif edilen kavâid eserlerine bakıldığında söz konusu metodun uygulandığı iki farklı kavâid eserinden söz edilebilir. Bunlardan biri Hanefî âlimlerinden Hâdimî'nin (v. 1176/1762) *Mecâmi'u'l-hakâik* adlı eseridir. Müellif, eserin son bölümündeki kaideleri alfabetik şekilde derleyerek bu konuda Zerkeşî'yi takip etmiştir.⁶⁷⁵ Aynı şekilde Nâzırzâde (v. 1061/1651) *Tertîbü'l-leâlî fi silki'l-emâlî* adlı eserinde kaideleri alfabetik şekilde sıralayarak Zerkeşî'yi takip etmiştir.⁶⁷⁶

⁶⁷³ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâ'id*, 1/11, Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 247-250.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Mülakkîn, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1/51.

⁶⁷⁵ Necmettin Azak, *Ebü Saîd El-Hâdimî'nin Mecâmiu'l-Hakâik Adlı Eserindeki Kavâid-i Külliye'nin İslâm Hukuku'nun Temel Kaideleri İçindeki Yeri Ve Önemi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 82.

⁶⁷⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 5/426.

Zerkeşî'nin *el-Mensûr*'u kendisinden sonra telif edilen kavâid eserlerine kaynaklık teşkil etmiştir. İbn Recep, mukaddimesinde kavâid ilminin önemine değinirken Zerkeşî'nin ifadelerini aynen nakletmiştir.⁶⁷⁷ Süyûtî, *el-Eşbâh* eserinde on altı yerde Zerkeşî'den açıkça nakilde bulunmuş ve bazı yerlerde ona reddiye yapmıştır.⁶⁷⁸ Söz konusu nakillerden bazıları şunlardır; Örneğin, “*şek ile yakîn zâil olmaz*” kâidesi altında zikrettiği fûru meselelerinin bir kısmını⁶⁷⁹ doğrudan Zerkeşî'ye atıfta bulunarak nakletmiştir. “*Nafîle niyetle farz ibadeti eda etmek*” başlıklığ altında namazda kasr yapmak için uzak yolu seçen kişinin maksadı sadece kasr yapmak ise doğru görüşe göre kasr yapmaması gerektiğini belirtmiştir. Eğer imamla tekbir getirir ve ikinci rekâta kalktığında imamdan ayrılmaya niyet edip fatihayı okumamak için ruku eden başka bir imama tabi olursa Zerkeşî şöyle der;(imama) tabi olmanın sahîh olmayacağı muhtemeldir. Ve der ki; bu, kasr ve oruç açmak maksadıyla sefere çıkan gibi değildir, bu, yolculuğun kendisini kastetmiştir, diğeri ise yolculuk esnasında kastetmiştir. (yani maksadı yolculuk esnasında, namazın içindedir).⁶⁸⁰ Hâdimî, *Mecâmiu'l-Hakâik* adlı eserinin son bölümünde zikrettiği “إستدامة الشيء تعتبر بأصله” ile “المطلق إنما يجري على إطلاقه إذا لم يقم دليل” kâidelerini doğrudan Zerkeşî'den nakletmiştir.⁶⁸¹ Ayrıca İbnü'l-Mulakkîn, İbn Receb ve Hısnî gibi isimler de Zerkeşî'den açıkça nakilde bulunan müelliflerdir.⁶⁸²

Ayrıca söz konusu eser, fıkıhın küllî kaidelerinin kısa ve özlü ifade yapısına kavuşmasında köprü vazifesi görmüştür. Nitekim Hanefî fakih ve usulcü Kerhî, mezhebinin dayandığı ilke ve kuralları tespit ederek telif ettiği *er-Risâle* isimli eserinde “İctihadla karar kılınan bir hüküm benzeri bir içtihadla feshedilemez, ancak nasla fesh edilir” şeklindeki ilk haliyle ifade etmiştir.⁶⁸³ Zerkeşî, aynı kâideyi “*İctihad İctihad İle nakzolunmaz*”⁶⁸⁴ şeklinde daha kısa ve öz bir ibareye kavuşturmuştur. Bu kaide, sonraki dönemlerde son haliyle kabûl görmüş ve yerleşik hale gelerek *Mecelle*'deki yerini almıştır.

⁶⁷⁷ İbn Recep, *Takrîru'l-kavâ'id*, 1/93.

⁶⁷⁸ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 117.

⁶⁷⁹ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 74.

⁶⁸⁰ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 47.

⁶⁸¹ Azak, *Ebû Saîd El-Hâdimî'nin Mecâmiu'l-Hakâik Adlı Eserindeki Kavâid-i Külliye*, 93.

⁶⁸² Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 47, 57, 64; İbnü'l-Mulakkîn, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1/27, 55; Hısnî, *Kitâbü'l-kavâ'id*, 1/184, 287, 290, 401.

⁶⁸³ Ebû'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl, *el-Usûlü'l-Kerhî* (Nesefî'nin Şerhu Usûli'l-Kerhî'sinin içinde) thk. Semih et-Tokâdî, (Beyrut: Dâru'r-Rayâhîn, 2021), 130; Abdurrahman Poyraz, “Bir Kâidenin Serencamı: İctihad İle İctihad Nakzolunmaz”, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 9/525-558 (20 Temmuz 2023), 553.

⁶⁸⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, 1/26.

KAYNAKLAR

- `Alâî, Ebû Saîd Halil b. Keykeldi. *el-Mecmû`u`l-müzheb fî kavâ`idi`l-mezheb*. thk. Muhammed b. Abdilgaffar b. Abdirrahman eş-Şerîf. 2. Cilt. Kuveyt: Vüzerâtü`l-Evkâf ve`ş-Şunûnu`l-İslâmiyye. 1414/1994.
- Akgündüz, Ahmed. “el-Mu`temed” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.. Erişim tarihi: 20 Aralık 2023.
- Akgündüz, Ahmed. “el-Mu`temed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 20 Aralık 2023.
- Algül, Adnan ve Akıl, Amira. “Salâhuddîn el-Alâî`nin Hayatı ve el-Mecmû`u`l-Müzheb Fî Kavâidi`l-Mezheb Adlı Eseri”. *Batman Akademisi Dergisi*, 6/2 (Aralık 2022), 63-83.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü`l-hükkâm şerhu Mecelleti`l-Ahkâm*. Riyad. 2003.
- Aybakan, Bilal. “el-Vecîz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 12 Aralık 2023.
- Aybakan, Bilal. “el-Vecîz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 26 Ocak 2023.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye”. *DİA*. Erişim tarihi: 15 Şubat 2024.
- Azak, Necmettin. *Ebû Saîd El-Hâdimî`nin Mecâmiu`l-Hakâik Adlı Eserindeki Kavâid-i külliye`nin İslâm Hukuku`nun Temel Kaideleri İçindeki Yeri Ve Önemi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Bâhuseyn, Yakup b. Abdurrahman. *el-Mufasssal fî el-Kavâid el-Fıkhiyye*. Riyad: Dâru`t-Tedmr, 2011.
- Bâhuseyn, Yakup b. Abdülvehhab. *el-Kavâidü`l-Fıkhiyye*. Riyad: Mektebetü er-Rüşd. 1998.
- Baktır, Mustafa. “Kâide”. *DİA*. Erişim tarihi: 23 Ocak 2024.
- Başar, Sefa. *Zerkeşî`ye Göre Emrin Yorumu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Başaran, Selman. “Alâî”. *Türkiye DiyânetVakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 21 Aralık 2023.
- Bayır, Zeynep Seren. *Bedreddin ez-Zerkeşî`nin Hadis-Sünnet Anlayışı ve Eserlerindeki Özgünlük*. Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Beydâvî, *el-Ğâyetü`l-kusvâ fî dirâyeti`l-fetvâ*. thk. Ali Muhyiddîn el-Karadâğî. Beyrut: Dârü`l-Beşâiri`l-İslâmiyye. 2008.
- Bigiev, Musa Carullah. *Kavâidi`l-Fıkhiyye*, Kazan, ts.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu 'l-Buhârî*. Dâru İbn Kesîr. 1. Baskı Dimeşk. 2002.
- Bulmuş, Hatice. “Zerkeşî’nin El-Mensûr fi’l-kavâ'id Eserinin Kavâid-i Fıkhiyye Açısından İncelenmesi” *I. İslam Hukuku Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu*. ed. Muhammed Fatih Ünlü. Cilt/62-63. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Burnû, Muhammed Sıdkî b. Ahmed b. Muhammed. *el-Vecîz fî İzâhi Kavâidi 'l-Fıkhi 'l- küllîyye*. Beyrut: 2002.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sıhah Tâcü 'l-Lügâti ve Sıhahi 'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn. ts.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kâhire. b.y.y. ts.
- Cüveynî, Ebû Muhammed Rüknu'l-İslâm Abdullah b. Yûsuf b. Abdillâh. *el-Cem've'l-Fark*. Doktora Tezi. thk. Saîd b. Ali Muhammed el-Humeyrî. Mekke: Ummu'l-Kurâ Üniversitesi Mekke: 1990.
- Cüveynî, Ebû Muhammed Rüknu'l-İslâm Abdullah b. Yûsuf b. Abdillâh. *Nihayetül-matlab fî dirayeti 'l-mezheb*. thk. Abdülazîm ed-Dîb. 7 Cilt. Lübnan: Darü'l-Minhâc. 1428/2007.
- Çağrııcı, Mustafa. “Gazzâlî, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Erişim tarihi: 20 Aralık 2023.
- Çağrııcı, Mustafa. “Gazzâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 25 Ocak 2023.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfüz-Zunûn Esmâ'il-Kütüb ve'l Fünûn*. thk. İkmâlü'ddîn İhsan Evğâlî ve Başâr İvâd Ma'rûf. 5 Cilt. İngiltere: Merkezü Dirâsâtü'l-Mahtûtâtü'l-İslâmî, 1443/2021.
- Dâvûdî, Abdulkâir. *el-Kavâidu 'l-Fıkhiyye ve'd-davâbit fî 'l-fıkhi 'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm 2009.
- Dâvûdî, Muhammed b. Ali Ahmed Şemsüddîn. *Tabakâtü 'l-müfessirîn*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1983.
- Deliser, Bilal. “Bedreddin ez-Zerkeşî, Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Toplum Bilimleri Dergisi*. 2011. 5/9 Ocak-Haziran. 171-190.
- Deliser, Bilal. *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*. Gümüşhane: Afşar Matbaası, 2012.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Maslahat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 2003.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Avâme. 1.Basım. Müessesetü'r-Reyyân. Beyrut: 1998.
- el-Ensârî, Necmüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. *el-Kifâye fî şerhi 't-Tenbîh*. thk. Mecdî Muhammed Surûr Baslum. Lübnan: Dâru Kütübi'l-İlmiyye. 2009.

- Endel, Ahmed Maykarî Şümeyle. *Süllemü 'l-müte'allimi'l-muhtâc*. thk. İsmail Osman Zeyn. Lübnan: Darü'l-Minhâc. 2005.
- Endûnîsî, Abdulkadir b. Abdulmuttalip. *el-Hazâinu's-seniyye min meşâhiri'l-kutubi'l-fikhiyye li eimmetinâ'l-fukahâ'îş-Şâfi'iyye*, thk. Abdülaziz b. Sâiyb. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Ensârî, Necmüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Kifâye fî şerhi't-Tenbîh*. thk. Mecdî Muhammed Surûr Baslum. Lübnan: Dâru Kütübî'l-İlmiyye. 2009.
- Fârisî, Muhammed b. Tayyib. *Şerhu Kifâye el-mütehaffiz*. thk. Ali Hüseyin el-Bevâb. Riyad: Dâru'l-Ulûm. 1983.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed el-Makarrî. *el-Misbâhu'l-münîr*. thk. Hızır el-Cevâd. Beyrut: Mektebetü Lübnan. 1987.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *el-Vâsit fî'l-Mezheb*. thk. Ahmed Mahmûd İbrâhîm ve Muhammed Muhammed Tamir. 7 Cilt. Kahire: Darü's-Selam. 1417.
- İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. Kahire: 1332.
- Gözübenli, Beşir. "Cüveynî, Rüknülislâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 20 Aralık 2023.
- Gürkan, Menderes. "Bedreddin Zerkeşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 2013.
- Hatiboğlu, İbrahim. "en-Nihâye". *DİA*. Erişim tarihi: 16 Aralık 2023.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed, *Gamzu 'uyûni'l-besâir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. 1. Baskı. 4. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 1985.
- Heytemî, Ebu'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Muhammed İbn Hacer. *Tuhfetü'l-muhtâc bi şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatü Muhammed Mustafa. ts.
- Hifnâvî, Muhammed İbrahim. *el-Fethu'l-mübîn fî tâ'rîfi mustalahâti'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn*. 1. Baskı. Kâhire: Dâru's-Selâm. 2009.
- Hittî Philip. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. İstanbul: Hey'etü'l-Mısriyye. 1981.
- İbn Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzeddîn. *el-Kavâidu'l-kübrâ*. thk. Nezîh Kemâl Hammâd ve Osman Cum'a Damîriyye. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 2010.
- İbn Abdüsselam, İzzeddin Ebû Muhammed b. Ebi'l-Kasım es-Sülemî ed- Dimeşkî. *Kavâ'dü'l-ahkam fî Mesâlihi'l-enam*. thk. Abdurraûf Suad. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü külliyât el-Ezher. 1414/1991.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasen. *Tebyînü kezibi'l-müfterî fî mâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. Beyrut: Daru el-Kütübî'l-Arabî, 1404.
- İbn Fâris. *Mu'cemü Mekâyis el-Luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun. Dâru'l-Fikr. 1979.

- İbn Hacer el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. thk. Muhammed Abdülmûid Han. Hindistan: Dâru'l-meâri'l-Osmaniyye. 1972.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: 1968.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir Alâ Mezhebi'n-Nu'mân*. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye. 1999.
- İbn Receb, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Bağdâdî el-Hanbelî. *Takrîru'l-kavâid ve Tahrîru'l-fevâid*. thk. Abdülaziz b. Adnân el-Îdân ve Enes b. Adil el-Yetâmâ. 3 Cilt. Kuveyt: Dâru Atlas er-Riyad. 1440/ 2019.
- İbn Salâh, Osman b. Abdurrahman Takiyüddin. *Tabakâtü'l-Fukahâ eş-Şâfiyye*. thk. Muhyiddin Alî Necîb. Beyrut: Daru Beşâiri'l-İslâmiyye. 1996.
- İbnü'l-Îmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezeratü'z-zeheb*. thk. Mahmud el-Arnâut. Dimeşk: Daru İbn Kesîr. 1407/1986.
- İbnü'l-Kâs, Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî. *et-Telhîs*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Ahmed Mavvad. Mekke: Mektebetü Nizâr, Mustafa el-Bâz, ts.
- İbnü's-Sübkî. *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh*. thk. Abdülmün'im Halil İbrahim. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye. 2013.
- İbü's-Salâh, eş-Şehrezuri. *Fetâvâ ve mesalihü İbni's-Salah fî't-tefsir ve'l-hadis ve'l-usûl ve'l-fikh*. thk. Abdülmû'ti Emin el-Kal'aci. Beyrut: Darü'l-Ma'rife. 1986.
- İbnü'l-Mülakkin, Sıracüddin Ebû Hafs Ömer b. Ali. *El-Eşbâh ve'n-Nezâir fî kavâidi'l-fikh*. thk. Mustafa Mahmud el-Ezherî 1. Baskı. 2. Cilt. Riyad: 2010.
- İbnü'l-Vekîl, Ebû Abdillâh Sadrüddin Muhammed b. Ömer. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî fikhi's-Şafi'iyye*. thk. Muhammed Hasan İsmail 1. Baskı Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye. 2002.
- İmrânî, Yahyâ b. Ebî'l-Hayr. *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*. thk. Kasım Muhammed en-Nûrî. Cidde: Daru'l-Minhâc. 2000.
- Kâdî Hüseyin. *Fetâvâ Kâdî Hüseyin*. thk. Eml Abdülkadir Hattâb ve Cemal Mahmûd Ebû Hasan. Umman: Daru'l-Feth. 2010.
- Kâdîhan, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî. *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*. İstanbul: Düleymaniye Ktp. Yenicami nr. 436.
- Kaffâl es-Sağîr, Abdullah b. Ahmed. *Fetâvâ el-kaffâl*. thk. Mustafa Mahmud el-Ezherî. Riyad: Daru İbni'l-Kayyim. 2011.
- Kallek, Cengiz. "Mâverdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 20 Ocak 2023.
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şehâbettin. *Envâru'l-burûk fî Envâri'l-furûk* (el-Furûk). thk. Halîl el-Mansûr. Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye. 2009.

- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısrî. *el-Furûk*. b.y.y. 3 Cilt. Âlemü'l-Kütüb. ts.
- Kâsânî, 'Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi'us-sanâi' fî tertîbi's-şerâi*. thk. Ali Muhammed Muavvız ve Adil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 2003.
- Kavâsımî, Ekrem Yusuf Ömer. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*. Ürdün: Darü'n-Nefâis. 2003.
- Kavzânî, Necmüddîn. *el-Hâvi's-sağîr*. thk. Salih b. Muhammed b. İbrahim el-Yâbis. Kâhire: Dârü'bni'l-Cezviyye. 1430.
- Kerhî, Ebû'l-Hasen. *er-Risâle fî'l-usûl (Te'sîsu'n-Nazar ile birlikte)*. thk. Mustafa el-Kabbânî ed-Dimeşkî. b.y.y. Dâru İbn Zeydûn, ts.
- Kevserî, Muhammed Zâid. *Makâlâtü'l-Kevserî*. Humus: Râtip Hakîmî, 1388.
- Kılıç, Muhammed Tayyip. "Bir Fıkıh Edebiyatı Türü Olarak Elğâz-ı Fıkhiyye (Fıkıh Bilmeceleri/الأغاز الفقهية)". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17/1. 2015. 35-98.
- Kızılkaya, Necmettin. *Haneî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Kızılkaya, Necmettin. *Kâsânî'nin Bedâi' İsimli Eserinde Kavâid'in Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, 2011.
- Kürdî el-Medenî, Muhammed b. Süleyman. *el-Fevâidü'l-Medeniyye fî beyâni men yüftâ bi kavlihî mine's-sâeti's-Şâfiyye*, thk. Bessam Abdülvehhâb. Lübnan: Dâru Nuri's-Sabâh. 2011.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay. *et-Ta'likât es-Seniyye ala'l-fevâidi'l-behiyye*. thk. Muhammed Bedreddîn el-Halebî. Mısır: Matbaatü's-Saâde. 1376.
- Mağribiyye, Muhammed Tarık. *el-Mezhebü's-Şâfiî: dirâse an mustalahâtihî ve merâtibi't-tercîh fîhî*. Dimeşk: Daru el-Furûk. 2011.
- Mahallî, Celâlüddîn b. Muhammed b. Ahmed. *Kenzü'r-râğibîn şerhu Minhâci't-tâlibîn*. thk. Abdullatif Abdurrahman. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye. 2001.
- Makarrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *el-Kavâ'id*. thk. Ahmed b. Abdillâh b. Hamîd. 1 Cilt. Mekke: y.y. t.s.
- Makrîzî, Takiyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Alî. *Kitâbu'l-mevâiz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hutati ve'l-âsâr*. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye. 1987.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvî'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvız ve Âdil Ahmed Abdül Mevcûd Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 1999.
- Merverrûzî, Ebû Ali el-Hüseyn Muhammed b. Ahmed. *et-Ta'lîka*, Ali Muhammed Muavvız ve Âdil Ahmed Abülmevcûd. 2 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz. ts.

- Meydânî, Mustafa Dîb el-Beğâ ed-Dimeşkî eş-Şâfiî. *et-Tezhîb fî edilleti Metni'l-ğâye ve't-Tagrîb el-Meşhûr bi-metni Ebî Şecâ' fî fighi's-Şâfiyye*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr. 1989.
- Müslim b. el-Haccâc. Ebû'l-Hüseyn. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 1. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye. 2009.
- Nedvî, Ali Ahmed. *el-Kavâidu'l-Fıkhiyye: mefshûmuhâ, neş'etuhâ, tatavvuruhâ, dirâset müeelefâtihâ, edilletuhâ, mühimmetuhâ, tatbîkâtuhâ*. 11. Baskı. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1994.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şerîf. *Minhâcû't-tâlibîn*. thk. İvaz Kâsım Ahmed İvaz Beyrut: Daru'l-Fikr. 2005.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şerîf. *Fetâvâ el-İmâm en-Nevevî*. thk. Muhammed el-Haccâr. Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye. 1996.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şerîf. *Minhâcû't-talibîn*. thk. 'İvaz Kâsım Ahmed 'İvaz. Beyrut: Daru'l-Fikr. 2005.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şerîf. *Şerhu'l-mühezzeb* (muhakkikin önsözü). thk. Muhammed Necib el-Mut'î. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd. 1997.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şerîf. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Ahmed Abdullah Bâcur. Kâhire: Daru'l-Edyân li't-Turas. 1988.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şerîf. *Kitâbü't-Tahkîk*. thk. Âdil Abdülmevcûd ve Ali Muavviz. Beyrut: Daru'l-Cilt. 1992.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şerîf. *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğât*. thk. Ali Muhammed Muavviz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 2. Cilt. Beyrut: Dârü'n-Nefâis. 2009.
- Okur, Hüseyin. "Fıkıhta Bir Anlatım Yöntemi Olarak Lugaz Lugaz (The Conundrum) As a Method of Expression at Islamic Jurisprudence". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9/12 (Şubat 2016). 1904-1914.
- O.Fattan. Şerif Hatmir b. Arif. http://www.dr-alawni.com/users.articles.php?show=2#_ftnref37
- Önder, Muharrem. "İslâm Hukukunda Bilgisizlik (cehl) ve Hukukî Etkileri" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2, (2010), 273-305.
- Önder, Muharrem. *el-Vecîz fî Şerhi Kavâidi'l-Mecelleti'l- külliyye*. İstanbul: Nidâ yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Önder, Muharrem."İslâm Hukukunda İrade Beyanı Olarak Mükellefin Sükûtu; Mâhiyeti, Kısımları ve Beyân Olma Sebepleri" *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/46, (2018), 55-94.
- Özel, Ahmet. "*İbn dakîku'l-îd. DİA*. Erişim tarihi. 17 Aralık 2023.
- Özel, Ahmet. "İbnü'l-Kâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 22 Ocak 2023.

- Öztürk, Osman. *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*. İstanbul: İsam Yayınları, 1973.
- Pala, Ali İhsan. *İslâm Hukukunda İhtiyat İlkesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2019.
- Poyraz, Abdurrahman. “Bir Kâidenin Serencamı: İctihad İle İctihad Nakzolunmaz”. *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*. 9/2, (Temmuz 2023). 525-558.
- Râfî, Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim Ebu'l-Kâsım el-Gazûnî. *el-Azîz Şerhu'l-Vecîz*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Daru Kütübî'l-İlmiyye. 1997.
- Râfî, Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim Ebu'l-Kâsım el-Gazûnî. Abdülkerim b. Muhammed. *el-Muharrar fî fîrû'i's-Şâfi'iyye*. thk. Neşet b. Kemal el-Mısrî. Kâhire: Dârü's-Selâm. 2013.
- Râzî Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ el-Kuvzinî. *Mu'cemü Mekâyis el-Lüğa*. thk. 6 Cilt. Abdüsselâm Muhammed Hârûn b.y.y. Daru'l-Fikr 1979.
- Rûyânî, Abdülvâhid b. İsmâil. *Bahru'l-mezheb*. thk. Tarık Fethî es-Seyyid. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 2009.
- Sadlân, Salih b. Ğanim, *el-Kavâidu'l-fikhiyyetu'l-kübrâ ve mâ teferr'a anhâ*. Riyad: Dâru Belensiyye, 1417.
- Sakallı, Talak. “İbn Battal el-Kurtubî”. *DİA*. Erişim tarihi: 23 Aralık 2023.
- Sakallı, Talak. “İbn Battal el-Kurtubî”. *DİA*. Erişim tarihi: 23 Aralık 2023.
- Sakkâf, Alevî b. Ahmed eş-Şâfiî el-Mekkî. *Muhtasarü'i-fevâidi'l-mekkiyye fî mâ yahtâcunâ talebetü's-Şâfi'iyye*. thk. Yûsuf b. Abdurramân el-Maraşlı, 1. Baskı Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye. 2004.
- Sanâdık Kemal Lek. *Mustalahât el-Mezhebu's-Şâfi'iyye*. Erbil: Mektebetü et-Tefsîr li'n-Neşr ve'l-İ'lân. 2010.
- Sehavî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed. *el-Menhelu'l-azbur-raviyy fî tercümeti kutbi'l-evliyâ en-Nevevî*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 2005.
- Suyûtî, *el-Minhâcu's-seviyy fî tercümeti'l-İmâmi'n-Nevevî*. thk. Ahmet Şefik Demc. Beyrut: Dâru İbn Hazm. 1988.
- İbnü's-Sübkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfi. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye. 1441/1991.
- İbnü's-Sübkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfi. *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Halevî. b.y.y. Hicru li'-Tibâ'a ve'neşr ve't-tevzî. 1314.
- İbnü's-Sübkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfi. *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh*. thk. Abdülmün'im Halil İbrahim. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 2013.

- İbnü's-Sübkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfi. *Tekmiletü'l-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe.. İdâretü't-Tıbbâ'iyyeti'l-Münîriyye*. y.y. ts.
- Süyûtî, Abdurrahman Ebû Bekr Celâlüddîn. *Hüsnu'l-Muhâdara fî Târîhi'l-Mısr ve'l-Kâhire*. thk. İsâ el-Bâbî el-Halebî. 1 Cilt. Mısır: Dâru İhyai'l Kütübi'l-Arabiyye, 1967.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *El-Eşbâh ve'n-Nezâir fî kavâid furû fikh'uş-Şafîi*. thk. Yok. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye. 1403/1983.
- Süyûtî. *el-Minhâcu's-seviyy fî tercümeti'l-İmâmi'n-Nevevî*. thk. Ahmed Şefik Demc. 1. Baskı Beyrut: Dâru İbn Hazm. 1988.
- Suyûtî, Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'n-nahv*. Neşr. Abdu'l-Âl Sâlim Müekerrem, Beyrut: 1985.
- Şaban, Mahmûd Nureddin Muhammed Mücahid. *Tahkîkû Cüzin min Mahtût Tırâzi'l-Mehâfil fî Elğâzi'l-Mesâil*. Sudan: Ümmi Derman el-İslamiyye Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr. 8 Cilt. Kahire: Mektebetü'l- külliyyeti'l-Ezheriyye. 1403/1983.
- Şâşî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *Hilyeti'l-ulemâ fî ma'arifeti mezâhibi'l-fukhâ*. thk. Saîd Abdülfettâh. Riyad: Mektebetü Nizâr, 1980.
- Şehrezûrî, Ebû Amr Takyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ. *Fetâvâ ve mesâilu İbni's-Salâh fî't-tefsîr ve'l-usûl ve'l-fikh*. thk. Abdülmu'ti Emîn el-Kal'aci. 1. Baskı. Beyrut: Darü'l-Ma'rife. 1986.
- Şibîr, Muhammed Osman. *el-Kavâidi'l- külliyye ve'd-Davâbit el-Fikhiyye fî Şerîati'l-İslâmiyye*. Umman: Dâru'n-Nefâis, 2007.
- Şühbe, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî ed-Dimeşkî. *Tabakâtü's-Şâfiyye*. thk. el-Hâfız Abdü'l-Alimhân. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb. h. 1407.
- Taberî, İbü'l-Kâs Ahmed b. Ebî Ahmed. *et-Telhîs*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Ahmed Muavvad. 1 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr. ts.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmîzî*. thk. Muhammed Nasîrüddin el-Elbânî ve Meşhûr b. Hasan Âl Selmân. 1. Baskı. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif. 1417.
- Tûfî, Necmüddin Süleyman b. Abdilkavî. *Şerhu Muhtasari'r-Ravda fî Usûli'l-Fikh*. Riyad: Nşr. İbrahim b. Abdillâh b. Muhammed Ali İbrahim. 1989.
- Venşerîsî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yayhâ. *İzâhu'l-Mesâlik ilâ kavâ'idü'l-İmâm Mâlik*. thk. Ahmed Ebu Tahir el-Hatabî. 1 Cilt. Mağrib: Matbâatü Fadâle. 1400/1980.
- Yaman, Ahmet. "Bir Kavram Olarak Fıkıh Kâideleri Ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*. 1/1. (Mayıs 2001). 49-75.
- Yiğit, İsmail. "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. İstanbul: 1997.

Yurdakul, Metin. “el-Minhâc fî Şuabî'l-îmân”. *DİA*. Erişim tarihi: 23 Aralık 2023.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *İthâfu's-sâdeti'l-mutakîn bi şerhi ihyâi Ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî. 1994.

Zerkâ, Mustafa. *el-Medhal el-Fıkhi el-Âm*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1967.

Zerkelî, Hayreddin b. Muhammed b. Ali b. Fâris. *el-A'lâm*. by.y. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, ts.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Mensûr fî'l-Kavâ'id*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye. 2016.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *Selâsilü'z-zeheb*. thk. M. el-Muhtâr b. Muhammed eş-Şankîti, b.y.y. 2002.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Abdulkadir Abdullah el-Ânî. Kâhire: Dâru'l- Vuzerrâtü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye. 1992.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Daru'l-Fikr. 1988.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *İ'lâmü's-Sâcid fî Ahkâmi'l-Mesâcid*. thk. Ebu'l-Vefâ Mustafa el-Merâğî. Kâhire: el-Meclisu'l-a'lâ Li's-Şuûni'l-İslâmiyye. 1997.

Zuhaylî, Muhammed Mustafa. *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye Alâ'l-Mezhebi'l-Haneî ve's-Şâfiî*. Kuveyt, 1999.

ÖZGEÇMİŞ

İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul’da tamamladı. 2020 yılında Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nden (Arapça) mezun oldu. 2021 yılında aynı Üniversitenin Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı. Halen lisansüstü öğrenimine devam etmektedir.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER

Hatice BULMUŞ. “Zerkeşî’nin El-Mensûr Fi’l-Kavâid Eserinin Kavâid-i Fıkhiyye Açısından İncelenmesi”, *I. İslam Hukuku Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu*, ed. Muhammed Fatih Ünlü (Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2023), 1/62.

